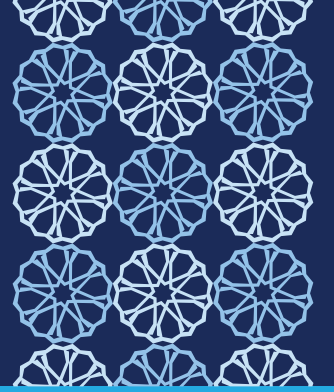
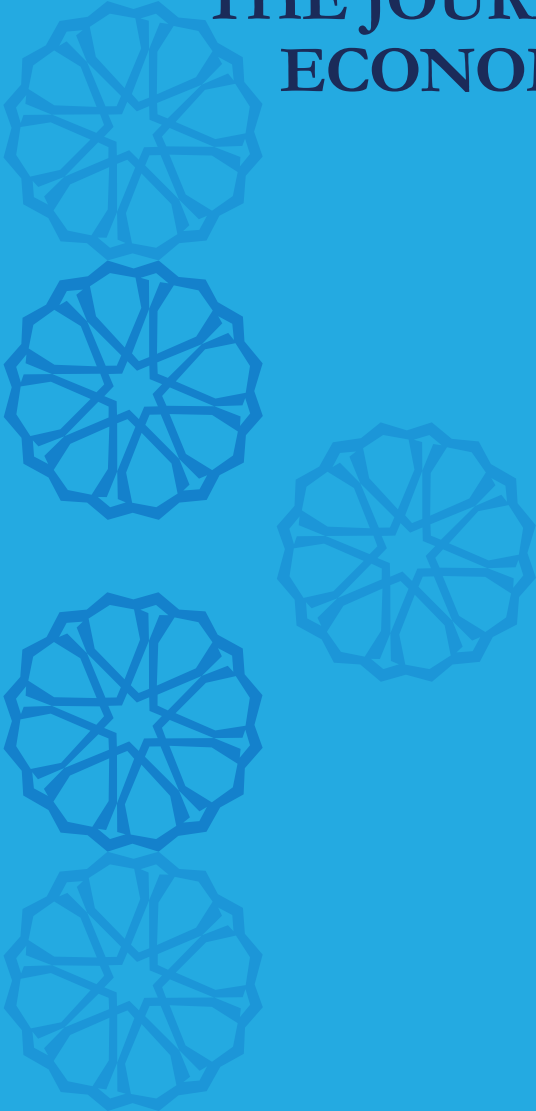

**SOSYAL
EKONOMİK
ARAŞTIRMALAR DERGİSİ**

**THE JOURNAL OF SOCIAL
ECONOMIC RESEARCH**

ISSN: 2148 – 3043

Selçuk Üniversitesi

Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi
The Journal of Social Economic Research

Dergimiz Directory of Open Access Journals (DOAJ), SOBİAD, ProQuest ABI/INFORM Global, ESJI, Science Library Index, Scientific Indexing Services ve Directory of Research Journal Index tarafından taranmaktadır.

2021

Cilt: 21 Sayı: 1

Volume: 21 Issue: 1

ISSN: 2148 – 3043

Selçuk Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi
The Journal of Social Economic Research
Cilt / Volume: 21 Sayı: / Issue: 1 Nisan / April 2021

İmtiyaz Sahibi/ Published by
Prof. Dr. Mehmet GÖKÜŞ
Dekan/ Dean

Editörler / Editors
Prof. Dr. Mehmet GÖKÜŞ
Dr. Öğr. Üyesi Mehtap ÖZTÜRK
Arş. Gör. Leman Sinem TOPÇUOĞLU
Arş. Gör. Mustafa TEK
Arş. Gör. Nurullah EKMEKÇİ
Arş. Gör. Tuğçe SANCİ
Arş. Gör. Selahaddin Onur KARLIK
Arş Gör. Ömer AKKAYA

Yazım ve Dil Kontrol Sorumlusu - Redaktör - Son Okuyucu / Proofreader
Arş. Gör. Leman Sinem TOPÇUOĞLU

Yazışma Adresi

Dr. Öğr. Üyesi Mehtap ÖZTÜRK
Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi
Selçuk Üniversitesi, Alaaddin Keykubat Yerleşkesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
42079
Konya – TÜRKİYE

Contact Address

Assist. Prof. Mehtap ÖZTÜRK
The Journal of Social Economic Research
Selçuk University, Alaaddin Keykubat Campus
Faculty of Economics and Administrative Sciences
42079
Konya - TURKEY

Tel: (0332) 241 19 00 - 1912 **Fax:** (0332) 241 00 46
e-mail: iibf.dergi@selcuk.edu.tr - mehtapfindik@selcuk.edu.tr

Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir, yayınlayan kurumu bağlamaz.

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet AY - Selçuk Üniversitesi İktisat Bölümü

Prof. Dr. Angelo SANGOSTINO - Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İktisat Bölümü

Prof. Dr. Ercan EREN - Yıldız Teknik Üniversitesi İktisat Bölümü

Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU - İstanbul Medeniyet Üniversitesi İktisat Bölümü

Doç. Dr. Mehmet MERT - Akdeniz Üniversitesi Ekonometri Bölümü

Prof. Dr. Mehmet Sami DENKER - Dumlupınar Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü

Prof. Dr. Metin BERBER - Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisat Bölümü

Taleb M. Awad-WARRAD – Ürdün Üniversitesi İşletme Ekonomisi Bölümü

Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi

1. SAYI HAKEMLERİ / 1st ISSUE REFEREES

- Prof. Dr. Asker Kartarı-Kadir Has Üniversitesi
Prof. Dr. Cihan Tanrıöven-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ozan Bahar-Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Seriyeye Sezen-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Sevinç Üreten-Başkent Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Eren Alper-Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Ender Güler-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih Demirci-Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Furkan Emirmahmutoglu-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Hüsnü Bilir-Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Özmen-Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Leyla Kahraman-Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Mehtap Tunç-Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Yücel-Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Uluyol-Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Yalçınkaya-Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Asmin Kavas Bilgiç-Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aysun Kaya Deniz-İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çınla Akdere-Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ender Korkmaz-Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan Kotil-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Melike Meterelliyoz Kuyzu-TOBB Ekonomi Ve Teknoloji Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nurcan Kalkır-Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğretim Görevlisi Özlem Zerrin Keyvan-Hacettepe Üniversitesi

İçindekiler/Table of Contents

Araştırma Makaleleri/Research Articles

THE EFFECTS OF PANDEMIC DISEASES ON THE WORLD ECONOMY PANDEMİK HASTALIKLARIN DÜNYA EKONOMİSİNE ETKİLERİ Rahmiye Figen CEYLAN-Burhan ÖZKAN-Esra MÜLAZIMOĞULLARI	1
TEDARİK ZİNCİRİ ENTEGRASYONU, OPERASYONEL ÇEVİKLİK VE KİTLESEL KİŞİSELLEŞTİRME YETENEĞİ: İMALAT SEKTÖRÜNDE AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA SUPPLY CHAIN INTEGRATION, OPERATIONAL AGILITY AND MASS CUSTOMIZATION CAPABILITY: AN EMPIRICAL RESEARCH IN THE MANUFACTURING INDUSTRY Sibel YILDIZ ÇANKAYA-Yeşim CAN SAĞLAM	10
KADINLARIN GELİŞME DÜZEYLERİNİN ÖLÇÜLMESİ: TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ ÜZERİNDEN BİR ANALİZ MEASURE OF WOMEN'S DEVELOPMENT LEVEL: AN ANALYSIS ON TURKEY AND EUROPEAN UNION COUNTRIES Mahmure ERCAN	27
DİJİTAL GÖÇEBELİK: DENEYİM VE ÖZGÜRLÜK DIGITAL NOMAD: EXPERIENCE AND FREEDOM Mustafa Şeref AKIN	41
MINT ÜLKELERİ İÇİN TURİZM GELİRLERİNİN YAKINSAMASI: DOĞRUSAL OLMAYAN PANEL BİRİM KÖK TESTİ BULGULARI CONVERGENCE OF TOURISM RECEIPTS FOR MINT COUNTRIES: NONLINEAR PANEL UNIT ROOT TEST FINDINGS Gökhan KONAT-Ayşegül HAN	53
ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN NOTIFICATIONS OF FOOTBALL CLUBS AND STOCK RETURNS USING EVENT STUDY METHOD FUTBOL KULÜPLERİNİN BİLDİRİMLERİ İLE HİSSE SENETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ETKİNLİK ÇALIŞMASI YÖNTEMİ KULLANILARAK ANALİZİ Mesut DOĞAN-Mustafa KEVSER-Sevgi SÜMERLİ SARIGÜL	66
ORTODOKS İKTİSADA ALTERNATİF BİR YAKLAŞIM: EDEBİ METİNLERİN İKTİSADİ ANALİZLERDE KAYNAK OLARAK KULLANILMASI AN ALTERNATIVE APPROACH FOR ORTHODOX ECONOMICS: USING LITERARY TEXTS AS A RESOURCE IN ECONOMIC ANALYSES Mustafa Ercan KILIÇ-Muhammed Fatih COŞKUN	76

THE EFFECTS OF PANDEMIC DISEASES ON THE WORLD ECONOMY

PADEMİK HASTALIKLARIN DÜNYA EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Rahmiye Figen CEYLAN^a, Burhan ÖZKAN^b, Esra MÜLAZIMOĞULLARI^c

^a Doç. Dr., Akdeniz
Üniversitesi, Ziraat Fak. Tarım
Ekonomisi Bölümü, Antalya,
Türkiye

ORCID: 0000-0003-0459-7521

E-posta:

ceylan.figen@gmail.com

^b Prof. Dr., Akdeniz

Üniversitesi, Ziraat Fak. Tarım
Ekonomisi Bölümü, Antalya,
Türkiye

ORCID: 0000-0002-9799-645X

E-posta:

bozkan@akdeniz.edu.tr

^c YL Öğrencisi, Akdeniz

Üniversitesi, Fen Bilimleri Ens.
Tarım Ekonomisi Bölümü,
Antalya, Türkiye

ORCID: 0000-0003-0947-845X

E-posta:

esramulazimogullari@gmail.com

Sorumlu Yazar:

Rahmiye Figen CEYLAN

Makale Türü

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi

24.06.2020

Makale Kabul Tarihi

12.01.2021

ABSTRACT

Purpose –The purpose of this research is to review the recent literature of epidemics and to evaluate the potential economic effects of COVID-19 pandemic compared with SARS-COV and MERS-COV.

Methodology – Impacts of previous epidemics on income of 16 selected countries were estimated for 2000-2015 within a panel econometric framework.

Findings – SARS-COV has depreciating effects on all economies and its incidence had reduced average per capita income by almost 1.900 Dollars. Effects of MERS-COV were limited due to its contagion area. It has been understood that dispersed epidemics affect economies inversely.

Conclusions – Labour demand of services has been reduced already. However, rising online shopping tendency and potential integration of agro-food and services sectors may lead compensation for the losses. Yet, in the apparent situation it is hard to talk about a potential recovery due to continuously declining income and rising unemployment.

Keywords: COVID-19, income, agriculture, services, labour market

JEL Codes: B22, B23, E21, E24, J21

ÖZ

Amaç –Bu çalışmanın amacı epidemiler ile ilgili geçmiş yazını gözden geçirmek ve COVID-19 pandemisinin olası ekonomik etkilerini SARS-COV ve MERS-COV ile karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir.

Yöntem – Önceki epidemilerin 16 seçilmiş ülke gelirine olan etkileri 2000-2015 yılları için panel ekonometrik yöntem çerçevesinde tahmin edilmiştir.

Bulgular – SARS-COV tüm ekonomiler üzerinde daraltıcı etkide bulunmuş ve hastalığın oluşması ortalama kişi başına milli geliri yaklaşık 1.900 dolar azaltmıştır. MERS-COV'un etkileri bulaş alanı nedeniyle sınırlıdır. Yaygın salgın hastalıklarının ekonomiyi negatif yönlü etkilediği anlaşılmıştır.

Sonuç – Hizmetler sektörü işgücü talebi hâlihazırda azalmıştır. Ancak, artan çevrimiçi alışveriş eğilimi ve tarım-gıda ile hizmetler sektörünün olası bütünleşmesi kayıpların karşılanmasını sağlayabilecektir. Buna karşın, süregelen gelir düşüşü ve artan işsizlik nedeniyle mevcut durumda potansiyel bir iyileşmeden bahsetmek zordur.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, gelir, tarım, hizmetler, işgücü piyasası

JEL Kodları: B22, B23, E21, E24, J21

1. INTRODUCTION

The new decade of the world had started with a compelling situation. The world had to face a disaster which was forgotten a long time ago. The devastation had entered the world like a recently recognised virus called COVID-19. While history had witnessed many devastating epidemics, the recent cases experienced were limited in terms of geographical dispersion and contagious effects. COVID-19 was encountered in Wuhan district of China at the end of 2019 and it spread to the world quickly afterwards. There appeared more than 7,5 million cases and 420.000 deaths in 6 months all around the world (Worldometer, 2020).

Epidemics had been part of the history and affected livelihoods all the time. One of the well-known epidemics was the Black Death or the plague that started in the 14th century that resulted in millions of deaths. Spanish Flu or the Great Influenza took place between 1918 and 1920 in the Europe and lead to economic and socio-political changes. SARS-COV (Severe Acute Respiratory Syndrome) started in China again and affected the eastern Asia and northern America between 2002 and 2003. The contagious respiratory diseases continued with the Avian Influenza (2004-2006) and MERS-COV (2012). SARS-COV resulted in 900 deaths (Siu & Wong, 2004), Avian Influenza lead to 400 life losses (Otte, Hinrichs, Rushton, Roland-Holst, & Zilberman, 2008) and MERS-COV lead to around 550 deaths in the Middle East and South Korea. Accordingly, COVID-19 virus is significantly different with its contagion speed, fatality rate (6 %) and geographical dispersion and it was named as a pandemic by the WHO three months after it started. Although it is hard to compare, its effectiveness is much closer to the plague actually.

Besides tightening health conditions and hit to the depressed health-care systems of the old continents, it is expected that the impacts of COVID-19 would be long-lasting in the world economy mostly. Departing from this point of view, it was considered essential to overview the economic impacts of previous epidemic diseases and to evaluate the potential impacts of COVID-19. In addition, it was intended to estimate per capita GDP effects of two recent epidemics, SARS-COV and MERS-COV among 16 selected countries between 2000 and 2015 to make inferences about COVID-19.

2. EFFECTS OF EPIDEMICS THROUGHOUT HISTORY

As mentioned above, diseases that affected lives and economic and political structures are on the world's agenda throughout history. It is important to overview previous studies to depict the potential effects of the COVID-19.

There had been many economic and socio-political effects of the plague. Yet, the data availability concerning this disease is limited, while it is well known that national income and welfare of both societies and countries were affected seriously. Spanish Influenza or the Great Influenza Epidemic can be noted as the first economically measurable disease. Around 40 million people died during this pandemic and it had devastating effects. It led to downsizing of the global economy with respect to revenues, expenditures, labour market that around 10 % of per capita income was lost (Barro & Ursua, 2008). A significant result of the disease was the second World unfortunately. The relationship of overall income and consumption with labour supply were estimated to differentiate effects of WWI and Spanish Flu (Barro, Ursua, & Weng, 2020).The epidemic led to 6 % income and 8 % consumption loss that signed to a devastating economic effect.

The impact Spanish Flu in Sweden for 1858 and 1930 were estimated and it was understood that the effects on poverty and investment earnings were negative (Karlsson, Nilsson, & Pichler, 2012).It was found that female labour replaced male labour during and after the Great Influenza. The economic impact of SARS-COV on Hong Kong was analysed regarding demand and supply aspects (Siu & Wong, 2004). It was understood that the negative effects of the epidemic on tourism and transportation were significant. There were also reductions in consumption and international trade. All these challenges resulted in rising unemployment. It was understood that there was a demand shock but supply in the industry remained unchanged. Accordingly, the revival did not take a long duration. The effects of quarantine implementations issued during SARS-COV were evaluated for Canada (Gupta, Moyer, & Stern, 2005). Immediate quarantine and post-syndrome health care service costs were compared, and it was found out that direct lockdown measures were more economical when compared with long-term hospitalisation. A simulation study for China and Hong Kong departing from SARS experience showed that if authorities take relevant precautions, healthcare costs might be economically manageable and vice versa (Lee & McKibbin, 2004). The costs were estimated considering the loss of labour force and foregone income. Yet, the study set forward that both consumption and overall demand for goods and services had led to declining overall supplies. All these hits resulted in the loss of services income by 15 % on average.

Besides, the impact of different diseases was compared in 2004 (Bell & Lewis, 2004). It was noted that Spanish Flu led to a declination in real per capita GDP and opened the job market to female labourers. HIV being a continuous disease mostly affected underdeveloped African countries due to labour loss and negative supply shifts. In contrast, SARS-COV had affected services negatively calling for public intervention. Declined overall income, savings and investment potential, productivity and changed labour

market composition in Europe were the results of the Great Influenza (Boucekkine, Dienne, & Azomahou, 2006). The social fear and declining social contact experienced during epidemics, as observed during SARS-COV, led to negative shift in services supplies and labour demand by 20-70 %, confirming the need to prevent and take precautions (Lionello, 2017).

Effects of Avian Influenza –H5N1 in poultry production and consumption and different trade policies on poultry were analysed for Philippines (Rodriguez, Garcia, Garcia, & Tan, 2007). The authors indicated that timely investment on personal and social hygiene and disease prevention may reduce the economic impact of a forthcoming disease. The authors sorted out costs due to different forms of the disease for the Taiwanese economy. They concluded that if influenza can be controlled and does not spread from birds to human, the reduction in income would be 0,4 % at most. On the contrary, the estimated loss in real GDP would be between 4,2 and 5,9 %, attached to a 4,9 to 6,4 % declination in labour supply (Chang, Lee, Lin, & Hsu, 2007). As H5N1 mostly affected the poultry industry, many studies indicated a reduction in poultry farm income and consumer loss in the USA (Lasley, 1987) (Paarlberg, 2007).

Checking out these previous studies, it was decided to analyse economic impacts of the recent epidemics and make inferences on potential effects of COVID-19. Accordingly, impacts of measurable SARS-COV and MERS-COV, on economies of 16 countries were analysed for 2000 and 2015.

3. MATERIAL AND METHODOLOGY

Due to the research objective, the per capita GDP of 16 countries were estimated against some selected indicators mainly related with labour market composition within a panel framework for 16 years between 2000 and 2015 with the data withdrawn from the World Bank considering data availability for all relevant countries. Most of the included countries were those that suffered from SARS-COV and/or MERS-COV and under the impact area of COVID-19. The countries in the sample are as follows.

Canada	China	France	Germany
Greece	Italy	S. Korea	Mexico
The Netherlands	Portugal	Poland	Russia
Spain	Turkey	the UK	the USA

Depending on the research objective, a growth model was estimated with reference to neo-classical Solow modelling approach (Solow, 1957). Capital and labour were considered as internal explanatories of GDP growth. For international comparison objectives, net Foreign Direct Investment was taken as the capital account of the GDP composition. For labour dimension, the impacts on and of human resources were considered as critical. The existing literature refers to employment downsizing in agriculture and specifically services sectors (Lemieux, Milligan, Schirle, & Skuteru, 2020) (Nicola, ve diğerleri, 2020). Departing from the previous epidemics that were considered within this study, the labour market effects were visible as well (Siu & Wong, 2004)

Yet, in order to differentiate effects of health-related occasions on country dynamics, the recent global pandemics of SARS and MERS were measured through incorporation of quantified data. GDP per capita was estimated using E-views statistical package within a panel framework to measure effects on different cross-sections for a given time dimension (Balgati, 2005) (Gujarati, 2003) (Arellano, 2003).The methodology is mostly preferred for comparative research when the time length is limited (Ceylan & Özkan, 2013) (Olofin, Kouassi, & Salisu, 2009) (Lloyd, Morrisey, & Osei, 2001).Therefore, the proposed equation and relevant variables are as following:

$$GDP_{it} = \beta_0 + \beta_1 FDI_{it} + \beta_2 AL_{it} + \beta_3 SL_{it} + \beta_4 SARS_{it} + \beta_5 MERS_{it} + e_{it}$$

GDP_{it}	per capita GDP (\$)	$SARS_{it}$	Dummy for SARS-COV (1:2003-05; 0)
FDI_{it}	per capita Foreign Direct Investment (\$)	$MERS_{it}$	Dummy for MERS-COV (1:2012-15; 0)
AL_{it}	Agricultural labour (.000)	i	Country i (16 countries)
SL_{it}	Services sector labour (.000)	t	Year (2000-2015)
e_{it}	Error term		

4. FINDINGS

This paper aimed to examine the macroeconomic effects of two epidemics. For this purpose, per capita GDP and some other selected indicators were used in the analyses based on cross-sections and time frame (Gujarati, 2003) Firstly, the relationships between the variables used in the model were checked. The correlations between per capita GDP and independent variables were given in Table 1.

Table 1. The Correlations Between GDP Per Capita and Independent Variables

Correlations	GDPpc ¹ & FDIpc	GDPpc & SL	GDPpc & AL
Cross sections	0,26	-0,22	-0,41
Time	0,27	-0,24	-0,39

All partial correlations were significant at 1 %, indicating the linear relationship with the dependent variable. While per capita incoming investment had a positive correlation with GDP per capita, the labour market indicators were negatively correlated. Keeping the inference to the analysis phase, the linear relationships between independent variables were checked. As expected, labour market shares of services and agriculture markets seemed to be highly correlated by 87 % and services labour (SL) that had lower correlation with income was removed from the analysis. Following, time dependency was tested for quantitative variables with LLC unit root test for continuous variables and discrete variables were reduced from the test (Levin & Lin, Unit Root Test in Panel Data: New Results, 1993) (Levin, Lin, & Chu, 2002).

Table 2. Common Unit Root Existence – Level

GDPpc	FDIpc	AL
3,41***	-0,1,57*	1,87**

*: 10 % significance, **: 5 %, *** :1 % significance

The test statistics provided time-invariant data for unique variables. However, this is not completely valid for panel data. Accordingly, Pedroni Panel Cointegration test was used to verify unit root tests. Yet, the existence of a co-integrating relationship was refused respecting 2,01 Panel ADF statistic with 90 % probability value (Pedroni, 1999).

The selection of variables was based on the correlation analysis and economic interpretability. Besides, the dummy variable referring to the 2008-2009 global economic crisis was also removed as it was correlated with epidemic indicators and as the main focus is to measure the impact of these diseases. The results for panel estimation were shown in Table 3.

Table 3. Panel estimation results for per capita GDP (16 countries*16 years)

Variable	Estimate	Significance – t(p)	Test	Score
FDIpc	3,29	4,43 (0,00)	R2	0,23
AL	-0,075	-6,50 (0,00)	MDV	25.280,16
SARS	-2.384,98	-1,06 (0,29)	F-statistic (p)	18,69 (0,00)
MERS	5.697,07	2,53 (0,01)	DW	0,22
Constant	25.611,78	22,81 (0,00)		

Even though the economic indicators had interpretable effects on the income level and they are significant jointly concerning F-statistic, the time dependency was regenerated as seen with the DW statistic. Besides, the constant is both higher than the MDV and has a so close value. Accordingly, the methodological selection needs to be tested. Cross-sectional dependency was tested with Hausman statistic to decide between the panel and random-effects methods and Likelihood ratio test was used to decide between panel and fixed effects methods (Balgati, 2005). The tests results were demonstrated in Table 4.

¹ pc: abbreviation for 'per capita'

Table 4. Hausman Cross-Sectional Dependency Test and Likelihood Ratio Test

Ho: Per capita income should be estimated due to random effects – Hausman	
Independent Variables	FDIpc, AL
Cross-Sectional – X ²	6,28 (0,04)
Ho: Per capita income should be estimated in a panel framework – Likelihood Ratio	
Cross-section F statistic	63,66 (0,00)
Cross section X ² statistic	413,64 (0,00)

Hausman test results provided inference on whether the model can be estimated with REM. Cross-sectional X² results led us to reject the hypothesis and it was concluded that REM was not suitable for the dataset. In deciding between the panel and fixed effects, Likelihood Ratio test proposed for E-views by Baltagi (2005) was used in exchange of Lagrange multiplier test (Breusch & Pagan, 1979) (Godfrey, 1978). Due to the values of F and X² statistics, estimation within a panel structure was rejected as well. Therefore, the proposed methodology had appeared as FEM for the given dataset. The estimation findings were indicated in Table 5.

Table 5. FEM Results for GDP Per Capita (16 Countries*16 Years)

Variable	Estimate	Significance – t(p)	Test	Score
FDIpc	0,62	1,75 (0,08)	R2	0,87
AL	-0,02	-0,63 (0,53)	MDV	25.280,16
SARS	-2,639,51	-2,73 (0,01)	F-statistic (p)	80,93 (0,00)
MERS	5,380,85	5,52 (0,00)	DW	0,37
Constant	25.046,58	31,57 (0,00)		

The findings indicated that 86 % of the variation in per capita income could be explained with per capita net FDI, agricultural labour incorporated and incidence of two epidemics. Considering the differences between individual and joint significances of parameter estimates there appeared a suspicion of overestimation. This is due to the insignificance of quantitative indicators. Besides, much of the average per capita income (97 %) was explained by the constant estimate of 24.600,12. Remembering the unit root test results for FDI per capita it was decided to proceed in difference estimation disregarding the cointegration test results. The panel findings were indicated below.

Table 6. PLS Results for GDP Per Capita in Difference Form (16 Countries*16 Years)

Variable	Estimate	Significance – t(p)	Test	Score
DFDIpc	0,021	0,22 (0,82)	R ²	0,10
AL	-0,001	-0,72 (0,48)	MDV	788,89
SARS	-1.868,73	-4,53 (0,00)	F-statistic (p)	6,35 (0,00)
MERS	381,93	0,92 (0,36)	DW	1,68
Constant	523,49	2,47 (0,02)		

Due to the findings, time variance was purified. However, despite the high joint significance, most of the individual parameter estimates were insignificant and the overestimation problem remained. Just checking the estimates an inter-period rise in incoming foreign investment has a 2 % effect on the level of income. Rising agricultural labour stocks seemed to reduce per capita income. The main motivation of the analysis was to measure the effects of epidemic incidences on the level of income. The indicators showed that during SARS-COV and its effective period, the average income of the sample had reduced by almost 1.900 Dollars, while MERS incidence resulted in 382 Dollars rise in the average. This is mainly related to the geographical limits of MERS-COV in contrast to dispersion of SARS-COV.

In all cases, the number of people employed in agriculture in the previous year had a negligible effect on the per capita income change. Even though it was not indicated hereby, when agricultural labour supply is changed with services sector labour, a reduced contribution level was recognised. This is related to declination in demands for services, leisure, tourism and transportation. As demand for services declined, the demand of the sector for employees declined and it was followed by a declination in income.

Before conclusion, it is important to note that the time dependency remained after the estimation. The low Durbin-Watson statistic (0,34) indicated the existence of positive autocorrelation between variables. However, difference estimation was rejected as well with Pedroni test result indicated earlier. Therefore, it was decided to make a complementary assessment.

5. RESULTS

The paper focused on determining the impacts of two past epidemics experienced at the beginning of the 20th century to predict inferences for the apparent situation on COVID-19. Accordingly, the effects of recent epidemics on the income level were analysed for 16 selected countries. The main objective is to determine reducing or inducing effects of SARS-COV and/or MERS-COV. Depending on the dataset, the statistical findings were not fulfilling. Yet, a direct relationship between the disease incidences and per capita income level could be interpreted depending on the estimation.

There recognised a negative relationship between SARS-COV and per capita income in 16 countries. In the meantime, all countries seemed to have accelerated income growth. Therefore, SARS-COV, with its dispersion and mortality rate, reversed the rising income levels. Accordingly, it could be pointed out that if SARS-COV did not appear, per capita income was expected to rise more significantly. On the other hand, the effect of MERS-COV on the income level was reverse. With its narrower geographic dispersion in the Middle East and Arabic countries, the disease did not affect overall income desperately everywhere. The income loss was observed mainly in OPEC countries that also experienced MERS attack. Accordingly, the majority of the examined countries, which were not affected by MERS mostly, had benefited from reducing oil prices from 2010 to 2015 (Berikan & Hüseyinli, 2017) (Baffes, Kose, Ohnsorge, & Stocker, 2015). Accordingly, it is not correct to conclude with the existence of a so-called positive impact of the disease on income levels for the concerned countries.

6. DISCUSSIONS AND CONCLUSIONS

The diseases affect economy and socio-politics of countries due to their fatality and contagious characteristics. Past epidemics seemed to have various impacts. Specifically, the furthest one, plague and the Great Influenza or Spanish Flu changed the world seriously in time. Yet, even though the recent epidemics have lower mortality and contagious effects, they maintain to affect countries in many aspects. Recent research emphasized that precautions are economically cheaper than healing expenses for spreading diseases. Besides, two weeks of quarantine seemed to be less costly than a long health care provision due to recent experiences on COVID-19 (Alvarez, Argente, & Lippi, 2020). The persisting pandemic seems to affect global economy negatively for a long period of time. Most of these effects have become visible in the third and fourth quarters of 2020.

COVID-19 has been affecting supply and demand aspects of the economy. With regards, consumption and market preferences have changed. With quarantine applications and lockdowns, people tend to shift to web-based from store-based shopping. Some recent research signed the forthcoming change. Offline consumption signed to a declination of 32 % in 214 cities of China within three months specifically in retailing and services sectors. Accordingly, economic downsizing projected for China due to 2019 GDP level was 1,2 % (Chen, Qian, & Wen, 2020). In a pre-assessment research for the USA, the bank transaction data was used to portray spending and saving attitudes of Americans. It was put forward that consumption spending referring to necessities rose at first by around 56 % from February 26 to March 11 due to stockpiling efforts. Yet, most of this spending shifted to online shopping and records indicated a strict reduction in leisure spending (Baker, Farrokhnia, Meyer, & Pagel, 2020).

In addition, services demand had shrunk almost in everywhere. Transportation, tourism, catering and face to face retailing services have been downsizing, which also means rising unemployment. Rising unemployment would lead to reducing income and further declining demand. Even though agricultural labour was used hereby to undermine the effects of labour market changes, considering its high correlation with labour in services sector, a minimised reflection of past series to contemporary situation in employment in services market can recognised.

The expected foregone tourism revenue has been critical for China due to the cancellation of flights and the shut-down of the tourism industry. The contribution of the sector was \$ 127, 3 billion in 2019.

Managers of Hilton hotels declared that they expect a loss between \$ 25 and \$ 50 million in 2020 (Hoque, Shikha, Hasanat, Arif, & Abdul Hamit, 2020). An evaluation for India estimated that labour loss in retail and services sectors, including aviation, hotels and restaurants, will be 20 % and lockdown in restaurants will lead to 50 % loss in gross revenue if the process continues for three months (Kasare, 2020). Apparently, the process continues even if quarantine implementations had become more flexible. This is due to changing attitudes. Downsizing in tourism, transportation and leisure sectors will affect related sectors as food and agriculture. Even if food and agriculture supplies are maintained at the same level, excess supplies would lead to declining prices.

Reducing demand and supply surplus in most economic fields will reduce the prices. The declining prices and reducing productive capacities are expected to lead stagnation and economic downsizing. Most of the manufacturing industries that purchase intermediaries are in loss as well (Di Mauro, 2020). In accordance, declining prices will not mean more industrial gains. Even if the prices decline, the initial excess demand due to stockpiling had stopped. Expenditures in grocery stores and supermarkets in the USA had risen by 39 % between 16th and 22nd of March 2020 compared with 2019 due to expected and announced lockdowns (Lusk, 2020). However, unemployment was induced unfortunately in most of the sectors and all trade opportunities seemed to shrink (Baldwin & Mauro, 2020) (Mallory, 2020).

The pandemic seemed to have a downsizing effect in all economies and most sectors, which will be more measurable in the future. On the other hand, it is hard to estimate the potential effects on agriculture, as agriculture does not respond to the changes at the time. But the sector is and will be affected by the process as it is both attached to direct consumption and demand of the services sector. A downsizing in services, hotels and/or restaurants may reduce the agro-food demand. However, it may be possible in the close future to arrange courier delivery systems and to relate agriculture and food production with services again depending on the challenges in consumption attitudes. Yet, labour market contraction is critically visible, which seems to contribute declining income levels and downsizing economies. Therefore, declining labour demand of sectors seems to accelerate adverse effects of COVID-19 on income and economic and social sustainability in a cyclical manner. Agricultural production and food industries are downsizing as well to control contagion. Accordingly, it is accurate to note that detailed analysis on a micro level will be needed to understand the effects of COVID-19. However, supporting mechanisms need to be developed and issued not only for the contemporary process but for future as well.

Ethics Statement: *This study does not need any permission from the Ethics Committee. In case of detection of a contrary situation, the Journal of Social Economic Research has no responsibility and all responsibility belongs to the authors of the study.*

Author Contributions Statement: *1st author's contribution rate is 40%, 2nd author's contribution rate is 30% and 3rd author's contribution rate is 30%*

Conflict of Interest: *The authors declare that there is no conflict of interest.*

REFERENCES

- Alvarez, F. E., Argente, D., & Lippi, F. (2020, Nisan). A Simple Planning Problem for COVID-19 Lockdown. Cambridge. Retrieved from <https://www.nber.org/papers/w26981>
- Arellano, M. (2003). *Panel Data Econometrics*. New York: Oxford University Press.
- Baffes, J., Kose, M. A., Ohnsorge, F., & Stocker, M. (2015). *The Great Plunge in Oil Prices Cause Consequences and Policy Responses*. World Bank Group. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=2624398> DOI10.2139/ssrn.2624398.
- Baker, S. R., Farrokhnia, R. A., Meyer, S., & Pagel, M. (2020, April 20). How Does Household Spending Respond to an Epidemic? Consumption During the 2020 COVID-19 Pandemic. *NBER working paper series no. 26949*. Retrieved from <https://www.nber.org/papers/w26949>
- Baldwin, R., & Mauro, B. W. (2020). Thinking Ahead about the Trade Impact Of COVID-19 Economics in the Time of Covid-19. Centre for Economic Policy Research. In R. Baldwin, & B. W. Mauro, *Economics in the* (pp. 59-72). London: Centre for Economic Policy Research.
- Balgati, H. B. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. UK: John Wiley & Sons Ltd.

- Barro, R. J., & Ursua, F. J. (2008). *Macroeconomic Crises since 1870*. National Bureau of Economic Research.
- Barro, R. J., Ursua, J. F., & Weng, J. (2020). *The Coronavirus and the Great Influenza Epidemic Lessons from the "Spanish Flu" for the Coronavirus's Potential Effects on Mortality and Economic Activity*. CESifo Working Papers.
- Bell, C. L., & Lewis, M. (2004). The economic implications of epidemics old and new. *World Economics*, 5(4), 137-174.
- Berikan, M., & Hüseyinli, T. (2017). The Effects of the Falling Oil Prices on Russia Economy. *İktisadi Yenilik Dergisi – Equinox*, 4(2), 30-45.
- Boucekkine, R., Dienne, R., & Azomahou, T. (2006). The Growth Economics of Epidemics. *Département des Sciences Economiques de Université Catholique de Louvain*.
- Breusch, T., & Pagan, A. (1979). A Simple Test for Heteroscedasticity and Random Coefficient Variation. *Econometrica*, 47(5), 1287-1294.
- Ceylan, R. F., & Özkan, B. (2013). Agricultural Value Added and Economic Growth in the European Union Accession Process. *New Medit*(4), 62-71.
- Chang, C. C., Lee, D. H., Lin, H. C., & Hsu, S. S. (2007). The potential Economic Impact of Avian Flu Pandemic on Taiwan. *Annual Meeting of American Agricultural Economics Association*, (p. 21). Portland.
- Chen, H., Qian, W., & Wen, Q. (2020). The Impact of the COVID-19 Pandemic on Consumption. Learning from High Frequency Transaction Data. 1-51. doi:<https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3568574>
- Di Mauro, B. W. (2020). *Macroeconomics of the flu. Economics in the Time of Covid-19*. Centre for Economic Policy Research.
- Godfrey, L. (1978). Testing against General Autoregressive and Moving Average Error Models When the Regressors Include Lagged Dependent Variables. *Econometrica*, 46(6), 1293-1301.
- Gujarati, D. N. (2003). *Basic Econometrics*. New York: McGraw Hill Book Co.
- Gupta, A. G., Moyer, C. A., & Stern, D. T. (2005). The economic impact of quarantine; SARS in Toronto as a case study. *Journal of Infection*, 50(5), 386–393. doi:10.1016/j.jinf.2004.08.006
- Hoque, A., Shikha, F. A., Hasanat, M. A., Arif, I., & Abdul Hamit, A. A. (2020). The Effect of Coronavirus (COVID-19) in the Tourism Industry in China. *Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, 3(1), 52-28.
- Karlsson, M., Nilsson, T., & Pichler, S. (2012). *What doesn't kill you makes you stronger? The Impact of the 1918 Spanish Flu Epidemic on Economic Performance in Sweden*. Research Institute of Industrial Economics.
- Kasare, K. S. (2020). Effects of Coronavirus Disease (COVID -19) on Tourism Industry of India. *UGC Care Journal*, 40(35), 362-365.
- Lasley, F. A. (1987). Economics of Avian Influenza. *Proceedings of the 2nd International Symposium on Avian Influenza* (pp. 390-399). Athens: U.S. Animal Health Association.
- Lee, J. W., & McKibbin, W. J. (2004). Globalization and Disease: The Case of SARS. *Asian Economic Papers*, 3(1), 113-131.
- Lemieux, T., Milligan, K., Schirle, T., & Skuteru, M. (2020). Initial Impacts of the COVID-19 Pandemic on the Canadian Labour Market. *Canadian Public Policy/Analyse de politique*, 46(1), 555 – S65. doi:<https://doi.org/10.3138/cpp.2020-049>.
- Levin, A., & Lin, C. F. (1993). *Unit Root Test in Panel Data: New Results*.
- Levin, A., Lin, C. F., & Chu, C. J. (2002). Unit root tests in panel data. asymptotic and finite sample properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24.
- Lionello, L. (2017). Economics and epidemics: An historical analysis on the effects of infectious diseases on economic development of four major outbreaks. BSc thesis on Macroeconomics, LUISS Guido Carli. Retrieved March 20, 2020, from <https://tesi.luiss.it/id/eprint/19837>

- Lloyd, T., Morrissey, O., & Osei, R. (2001). *Problems with Pooling in Panel Data Analysis for Developing Countries The Case of Aid and Trade Relationships*. Centre for Research In Economic Development.
- Lusk, J. (2020). Retail markets get a boost during COVID-19. *Purdue Agricultural Economics*, 1-4.
- Mallory, M. (2020). Short term effects of Covid-19 on US soybean and wheat exports. *Purdue Agricultural Economics*, 5-8.
- Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrbi, C., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Iosifidis, C., . . . Aghaf, R. (2020). The socio-economic implications of the coronavirus pandemic (COVID-19): A review. *International Journal of Surgery*(78), 185-193.
- Olofin, S. O., Kouassi, E., & Salisu, A. A. (2009). Testing for Heteroscedasticity and Serial Correlation in a Two-Way Error Component Mode. *14th Annual Conference On Econometric Modelling For Africa*. Abuja, Nigeria.
- Otte, J., Hinrichs, J., Rushton, J., Roland-Holst, D., & Zilberman, D. (2008). Impacts of avian influenza virus on animal production in developing countries CAB Reviews. *CAB Review*, 3(80). doi:10.1079/PAVSNR20083080.
- Paarlberg, P. L. (2007). Economic Impacts of Regionalization of a Highly Pathogenic Avian Influenza Outbreak in the United States. *Journal of Agricultural & Applied Economics*(39), 325-333.
- Pedroni, P. (1999). Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 61(1), :653–670.
- Rodriguez, U., Garcia, Y., Garcia, A., & Tan, R. (2007). Can trade policies soften the economic impacts of an avian influenza outbreak?. *Asian Journal of Agriculture and Development*, 4, 41-50.
- Siu, A., & Wong, V. C. (2004). Economic Impact of SARS: The Case of Hong Kong. *Asian Economic Papers*, 3(1), 62-83.
- Solow, R. M. (1957). Technical Change and the Aggregate Production Function. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 39, No. 3 (Aug., 1957): 312-320. *The Review of Economics and Statistics*, 39(3), 312-320.
- Worldometer. (2020, June 10). Retrieved from Worldometer: <https://www.worldometers.info/coronavirus/>.

TEDARİK ZİNCİRİ ENTEGRASYONU, OPERASYONEL ÇEVİKLİK VE KİTLESEL KİŞİSELLEŞTİRME YETENEĞİ: İMALAT SEKTÖRÜNDE AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA

SUPPLY CHAIN INTEGRATION, OPERATIONAL AGILITY AND MASS CUSTOMIZATION CAPABILITY: AN EMPIRICAL RESEARCH IN THE MANUFACTURING INDUSTRY

Sibel YILDIZ ÇANKAYA^a, Yeşim CAN SAĞLAM^b

^aDr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İşletme Bölümü, Bolu, Türkiye.

ORCID: 0000-0003-4942-1415.

E-posta: sibelyildiz@ibu.edu.tr

^bArş. Gör. Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Bölümü, Kocaeli, Türkiye.

ORCID: 0000-0003-0528-6135

E-posta: yesimcan@gtu.edu.tr

Sorumlu Yazar:
Sibel Yıldız Çankaya

Makale Türü
Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi
30.07.2020

Makale Kabul Tarihi
08.04.2021

ÖZ

Amaç - Bu çalışmada tedarik zinciri entegrasyonunun, operasyonel çeviklik ve kitlesel kişiselleştirme yeteneği üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Yöntem - Araştırmada Türkiye'de faaliyet gösteren imalat işletmeleri arasından kolayda örnekleme metodu ile seçilmiş 83 işletme üzerinde anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Araştırma amacına ulaşmak ve bu doğrultuda geliştirilen hipotezleri test etmek için kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modeli (PLS-YEM) tercih edilmiştir.

Bulgular - 83 işletme üzerinde yapılan analizlerle tedarik zinciri entegrasyonunun üç boyutundan sadece iç entegrasyonun operasyonel çeviklik ile pozitif ilişkili olduğu ayrıca müşteri ve tedarikçi entegrasyonunun kitlesel kişiselleştirme yeteneği ile pozitif ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç - Araştırma sonuçlarına göre, tedarik zinciri entegrasyonunun bazı boyutlarının operasyonel çevikliğin ve kitlesel kişiselleştirme yeteneğinin gelişmesini olumlu bir şekilde etkileyeceği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Tedarik zinciri yönetimi, Tedarik zinciri entegrasyonu, Operasyonel çeviklik, Kitlesel kişiselleştirme yeteneği, Yapısal eşitlik modellemesi

JEL Kodları: M11

ABSTRACT

Purpose -In this study, it is aimed to examine the effect of supply chain integration on operational agility and mass customization capability.

Methodology - In this study, the survey was conducted with 83 firms selected by convenience sampling method from among manufacturing firms in Turkey. To achieve aim of the research and test the hypotheses developed in this direction, partial least squares - structural equation modelling (PLS-SEM) was utilized.

Findings - As a result of the research conducted on eighty three firms, this paper determined that only internal integration from three dimensions of supply chain integration is positively associated with operational agility and customer and supplier integration is positively associated with mass customization capability.

Conclusions - According to research results, it can be said that some dimensions of supply chain integration will positively affect the development of operational agility and mass customization ability.

Keywords: Supply chain management, Supply chain integration, Operational agility, Mass customization capability

JEL Codes: M11

1. GİRİŞ

Tedarik zinciri yönetimi (TZY), tedarikçilerden nihai müşteriye doğru hareket eden hammaddeler, bileşenler ve nihai ürünler ile ilgili eylemlerin planlanmasını ve kontrolünü içeren faaliyetler bütünüdür (Stonebraker & Liao, 2004, s. 1039). TZY, 21. yüzyılın küresel pazarında işletmeler arasında rekabet üstünlüğü sağlamada kilit role sahiptir ve nihai tüketiciye değer yaratan tüm farklı süreçlerin yönetimini kapsamaktadır. Tedarik zinciri entegrasyonu (TZE) ise bir işletmenin, tedarik zinciri ortaklarıyla stratejik olarak iş birliği yapma ve hem işletme içi hem de işletmeler arası süreçleri iş birliği içinde yönetme derecesi anlamına gelmektedir. Günümüzde işletmeler, TZY performansını arttırmak için tedarik zinciri üyeleriyle sıkı ilişkiler geliştirmeye çalışmakta ve karşılıklı fayda sağlayacak bilgi akışını oluşturmanın yollarını aramaktadırlar. Bu yüzden, işletmelerin rekabetçi bir ortamda zorluklarla başa çıkabilmeleri için, TZE'yi uygulamaları zorunlu bir hale gelmiştir (Yu, Huo, & Zhang, 2021, s. 464).

İşletmelere rekabet avantajı sağlayacak bir başka kavram ise kitlese kişiselleştirmedir. Günümüzde işletmelerin, sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmek için sürekli değişen müşteri istek ve ihtiyaçlarına etkili ve verimli bir şekilde cevap verebilmeleri gerekmektedir. Bir işletme felsefesi ve hedefi haline gelen bu amacın gerçekleştirilmesinde kitlese kişiselleştirmenin önemi büyüktür. Kitlese kişiselleştirme kavramı, değişen ürün taleplerini karşılamak için ürün ve hizmet farklılaştırması yoluyla yenilikler yaratarak daha geniş müşteri kitlesine hizmet etme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. İşletmenin, herhangi bir müşterisinin isteğine uygun ürün üretmesi *kişiyeye özel üretim* kavramını, her bir müşterisinin isteğine göre ürün sunması ise *kitlese kişiselleştirme* kavramını nitelemektedir (Yüksel, 1999, s. 213). Yoğunlaşan rekabetle birlikte müşteri taleplerinin artan heterojenliği, kitlese kişiselleştirme yeteneğinin geliştirilmesini işletmeler için bir zorunluluk haline getirmiştir (Sandrin, Trentin, & Forza, 2018, s. 335). Bununla birlikte araştırmalar, kitlese kişiselleştirmenin çoğu işletme tarafından başarılı bir şekilde uygulanmadığını belirtmektedirler. Bu başarısızlığın nedeninin büyük bir kısmı, kitlese kişiselleştirmenin öncüllerinin yeteri kadar anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Etkili bir kitlese kişiselleştirme iki ana yetkinliğe bağlıdır. Bunlar; talep tarafından müşteri ihtiyaçlarını doğru bir şekilde anlama yeteneği ve arz tarafından ürünlerin zamanında üretimi için doğru miktarda bileşen temin etme yeteneğidir. Kısacası tedarik zincirini etkin bir şekilde yönetmek, kitlese kişiselleştirme için kritik öneme sahiptir. Kitlese kişiselleştirmenin başarılmasında tedarik zinciri yönetiminin önemli bir rol oynadığına dair artan bir kabul olsa da bu konudaki çalışmaların çoğu işletmelerin müşterilerle etkileşimine ya da entegrasyonuna odaklanmakta, tedarikçiler ve iç fonksiyonlar arasındaki entegrasyon ise genellikle ihmal edilmektedir. Oysa, tedarikçiden gelen parçalardaki eksiklikler, kalite sorunları ve uzun teslim süreleri bir işletmenin kitlese kişiselleştirme yeteneğine zarar vermektedir. Benzer şekilde, kitlese kişiselleştirmeyle birlikte artan ürün çeşitliliği, eğer işletmenin iç fonksiyonları iyi entegre olmamışsa çizelgelemede ve koordinasyonda problemlerin ortaya çıkmasına neden olacaktır (Liu, Zhang, & Guo, 2018, s. 609-611). Sonuç olarak, kitlese kişiselleştirme, işletmenin iş süreçlerinde kaynaklarını ve yeteneklerini hem iç hem de dış paydaşlarıyla koordinasyonlu bir şekilde kullanmasını gerektirmektedir (Zhang, Zhao, & Qi, 2014, s. 145).

Kitlese kişiselleştirme için gerekli olan bir diğer kavram ise çeviklik. Çeviklik; operasyonel çeviklik, iş ortaklığı çevikliği ve müşteri çevikliği olmak üzere genelde üç boyutta ele alınmaktadır (Akhtar, Khan, Tarba, & Jayawickrama, 2018, s. 308; Fremdt, Beck, & Weber, 2013, s. 1026). Bu çalışmada sadece operasyonel çeviklik üzerinde durulacaktır. Operasyonel çeviklik, işletmenin belirsizliklere ve değişimlere hızlı bir şekilde yanıt verebilme yeteneğini ifade etmektedir. Operasyonel çevikliğe sahip bir işletme, pazar değişikliklerine uyum sağlayabilecek, pazar fırsatlarını hızlı bir şekilde değerlendirebilecek ve gerektiğinde işletme içindeki süreçleri yeniden tasarlayabilecektir. Tüm bu faktörler, kişiselleştirilmiş ürünlerin teslim süresinin kılalmasına neden olacaktır. Literatüre baktığımızda birçok kavramsal çalışma kitlese kişiselleştirmeyi başarmak için çevikliğin önemine değinmektedir (Da Silveira, Borenstein, & Fogliatto, 2001, s. 5). Fakat bu iki kavram arasındaki ilişkiyi ampirik olarak inceleyen az sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Burada diğer bir önemli konu ise operasyonel çevikliğin nasıl artırılacağıdır. Çeviklik için dışsal ve içsel bilgilerin hızlı ve doğru bir şekilde elde edilmesi gerekmektedir. Eski bilgilerin güncellenmesi, süreçlerin yeniden yapılandırılmasına ve talepteki değişikliklere hızlı cevap verme yeteneğinin gelişmesine katkıda bulunacaktır. Kısacası, etkili bir TZE ile operasyonel çevikliğin gelişebileceği düşünülmektedir (Jajja, Chatha, & Farooq, 2018, s. 123). Son yıllarda yürütülen çalışmalar sayesinde, operasyonel çeviklikle ilgili bilgiler artsa da operasyonel çevikliğin nasıl elde edileceğine ilişkin temel sorun henüz tamamen çözümlenmemiştir (Huang, Pan, & Ouyang, 2014, s. 462-463). Dolayısıyla operasyonel çevikliği arttıracak faktörlerin saptanmasına ve bu faktörler ile operasyonel çeviklik arasındaki ilişkilerin incelenmesine ihtiyaç vardır. Buradan hareketle, bu çalışma TZE,

kitlesel kişiselleştirme yeteneği ve operasyonel çeviklik arasındaki ilişkileri ampirik olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Türkiye’de faaliyette bulunan işletmeler üzerinde kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik analizi (PLS-YEM) ile bu değişkenler arasındaki ilişkiler test edilmiştir. Çalışmanın bölümleri şu şekilde organize edilmiştir: Girişin ardından 2. bölümde kavramsal çerçeve ve araştırma hipotezleri hakkında bilgi sunulmaktadır. 3. bölümde araştırma metodolojisine yer verilmektedir. 4. bölümde ise sonuçlar ve gelecek araştırmalar için öneriler tartışılmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Kavramsal Çerçeve

2.1.1. Tedarik Zinciri Entegrasyonu

Entegrasyona odaklanmak, tedarik zincirinin yapı taşlarından biri olarak görülmektedir (Stonebraker & Liao, 2004, s. 1039). Tedarik zinciri entegrasyonu, bir işletmedeki tüm faaliyetler ile işletmenin tedarikçilerinin, müşterilerinin ve diğer tedarik zinciri ortaklarının fonksiyonel faaliyetlerinin birbirleriyle bağlantılı olmasını ifade etmektedir (Sundram, Bahrin, Munir, & Zolait, 2018, s. 754). Literatürde, tedarik zinciri entegrasyonu için kabul görmüş tek bir tanım bulunmamaktadır. Romano (2003) TZE’yi, örgüt içi ve örgüt dışı sınırların üstesinden gelmek için tedarik ağındaki iş süreçlerini destekleyen bir mekanizma olarak tanımlamıştır. Cagliano vd. (2006), TZE’nin koordinasyon mekanizmalarıyla ilişkili olduğunu ve iş süreçlerinin hem örgüt içinde hem de örgüt dışında birbirine bağlanması anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Bagchi vd. (2005) ise TZE’yi stratejik ve taktiksel alanlarda tedarik zinciri üyeleri arasındaki kapsamlı iş birliği olarak açıklamışlardır. TZE ile ilgili olarak farklı yazarlar farklı noktalara değindikleri için bu kavramın yapısında hangi bileşenlerin bulunduğu konusunda fikir birliğine varmak zorlaşmaktadır. Bazı yazarlar koordinasyon üzerinde dururken bazıları iş birliğine vurgu yapmakta, bir diğer kesim ise bilgi paylaşımını ön plana çıkarmaktadır. Alfalla-Luque vd. (2013)’nin yaptığı literatür analizinde, TZE’nin yapısıyla ilgili olarak üç noktaya dikkat çekilmiştir: Bilgi paylaşımı, koordinasyon-kaynak paylaşımı ve örgütsel ilişki. Çalışmada, bu üç bileşenin hem kurum içi hem kurum dışı (tedarikçi-müşteri) değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu bileşenler, bir işletmenin entegrasyon düzeyini iyileştirmek için üzerinde durulması gereken noktaları tanımlamaktadır. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere TZE, sadece bir süreç ve teknikten ibaret değildir; aynı zamanda insan ve örgütsel davranış bileşenlerini de bünyesinde barındırmaktadır. Bu nedenle, işletmeler arasındaki resmi ve gayri resmi iletişim, iş birliği ve anlaşmalar, TZE’nin başarılı olması için vazgeçilmez unsurlardır (Alfalla-Luque, Medina-Lopez, & Dey, 2013, s. 812).

Mevcut literatür, tedarik zinciri entegrasyonunu, tedarikçi entegrasyonu, müşteri entegrasyonu ve içsel entegrasyon olmak üzere üç temel boyutla ele almaktadır (Flynn, Huo, & Zhao, 2010, s. 59; Schoenherr & Swink, 2012, s. 100; Munir, Jajja, Chatha, & Farooq, 2020, s. 3). Bazı kaynaklar ise TZE’yi, iç ve dış entegrasyon olarak sınıflandırmaktadır. Genellikle müşteri ve tedarikçi entegrasyonu olarak bilinen dış entegrasyon, bir işletmenin kilit tedarikçileri ve müşterileri ile ortak değer yaratmak için kurumlar arası stratejileri, uygulamaları ve süreçleri senkronize ve iş birliğine dayalı bir şekilde yapılandırma derecesini ifade etmektedir (Flynn, Huo, & Zhao, 2010, s. 59; Munir, Jajja, Chatha, & Farooq, 2020, s. 3). Müşteri entegrasyonu, kilit müşterilerle yakın ilişkileri ve bilgi paylaşımını kapsamaktadır. Bu entegrasyon, işletmeye pazarın beklentilerini karşılamada ve fırsatları değerlendirmede stratejik bakış açısı geliştirme imkânı sunmaktadır. Böylece işletme, müşteri istek ve ihtiyaçlarına daha etkili ve verimli bir şekilde cevap verebilir hale gelecektir (Munir, Jajja, Chatha, & Farooq, 2020, s. 3). Tedarikçi entegrasyonu ise stratejik öneme sahip tedarikçilerle koordinasyonu ve bilgi paylaşımını ifade etmektedir. Bu entegrasyon, işletmeye tedarikçilerinin yetenekleri, iş süreçleri, imkânları ve sınırları hakkında sağlam bilgiler sunmakla kalmayıp, aynı zamanda etkili ve verimli süreç ve operasyon yönetimi sağlamaktadır (Schoenherr & Swink, 2012, s. 100).

Tedarikçi ve müşteri entegrasyonu, doğru talep tahmini yapmayı ve kaynakları verimli kullanmayı mümkün kılmaktadır. Bu entegrasyonlar aynı zamanda kırbaç etkisine neden olan bilgi aksaklıklarını da azaltmaya yardımcı olmaktadır. Tedarik zinciri üyeleriyle birlikte geliştirilen tam zamanında üretim ve tedarikçi tarafından yönetilen stok gibi uygulamalarla kırbaç etkileri azaltılabilir ve ortak karar verilerek arz ve talepteki değişikliklere hızlı cevap verme yeteneği geliştirilebilir (Munir, Jajja, Chatha, & Farooq, 2020, s. 5).

Dış entegrasyondan farklı bir kavram olan iç entegrasyon ise işletmenin üretim içerisindeki faaliyetlere odaklanmasını ifade etmektedir. Fonksiyonlar arası iş birliği ve paydaşlarla senkronize edilmiş bilgi paylaşımı, iç entegrasyonun önemli mihenk taşlarından biridir (Munir, Jajja, Chatha, & Farooq, 2020, s. 3). İç entegrasyon,

bir işletme içindeki farklı departmanların ve fonksiyonel alanların entegre bir sürecin parçası olarak çalışması gerektiğini ifade etmektedir. Bu entegrasyon ile organizasyon içerisinde ortak bir hedefe odaklanılması ve tüm çabaların bu doğrultuda koordine edilmesi, kaynakların işletme için kullanımını arttırmakta ve müşteri ihtiyaçlarına daha hızlı yanıt verilmesini sağlamaktadır (Jajja, Chatha, & Farooq , 2018, s. 123).

2.1.2. Kitlesele Kişiselleştirme Yeteneği

İşletmelerin rekabet avantajı kazanabilmeleri için sadece fiyat, kalite, teslim tarihi ve sunulan hizmet gibi faktörler üzerinde yoğunlaşmaları yeterli olmamaktadır. İşletmelerden müşterilerini memnun etmeleri için yukarıda sayılan bu faktörlerin yanında, ürün ve hizmetlerini özelleştirmeleri de beklenmektedir. Bu noktada devreye giren kitlesele kişiselleştirme yeteneği, bir işletmenin maliyetten, teslimattan ve ürün kalitesinden ödün vermeden, her müşterinin kendine özgü ihtiyaçlarını karşılayan, özelleştirilmiş ürünler ve hizmetler sunma yeteneğini ifade etmektedir (Sandrin, Trentin, & Forza, 2018, s. 335; Tu, Vonderembse, & Ragu-Nathan, 2001, s. 202). Bu yetenek, yüksek hacimli kişiselleştirme, kişiselleştirmede maliyet verimliliği, kişiselleştirmede yanıt süresi ve kişiselleştirmede kalite olmak üzere dört bileşenden oluşmaktadır. Yüksek hacimli kişiselleştirme, bireysel müşterilerin taleplerini büyük partili ortak parça üretiminde bir araya getirme yeteneği anlamına gelmektedir. Kişiselleştirmede maliyet verimliliği, özelleştirilmiş ürünlerin, seri üretimdeki fiyatlara benzer bir fiyatta sunulabilmesi yeteneğidir. Üçüncü bileşen olan kişiselleştirmede yanıt süresi, kişiselleştirilmiş ürünlerin tesliminde, toplam teslim süresini azaltma becerisini nitelemektedir. Son bileşen olarak kişiselleştirme kalitesi ise her özelleştirilmiş ürünün kalite düzeyini yönetme ve bu kalitenin sağlanacağını garanti etme yeteneğine vurgu yapmaktadır (Zhang, Zhao, & Qi, 2014, s. 146).

İşletmelerin kitlesele kişiselleştirme yeteneğini geliştirmek istemelerindeki amaç, pazarın sürekli değişen ve çeşitlenen ihtiyaçları karşısında etkili ve verimli bir şekilde denge oluşturmaktır. Belirtilen amaca ulaşabilmek için önemli olan nokta işletmenin sunduğu ürünlerin müşterinin istediği özelliklerde özelleştirilebilir olmasını sağlamaktır. Bu durum, ürün tasarımı sırasında güçlü bir müşteri odağı gerektirmektedir (Liu & Deitz, 2011, s. 671-672). Yani bir işletmenin kitlesele kişiselleştirme yeteneği elde edebilmesi için, müşteri ihtiyaçlarını doğru bir şekilde değerlendirebilmesi, bu anlayışı ürün tasarımlarına yerleştirebilmesi ve bireysel ürün konfigürasyonlarının zamanında üretimi ve teslimatı için uygun ve doğru malzemeleri tedarik edebilmesi gerekmektedir. Kısacası, işletmenin kitlesele kişiselleştirme yaklaşımını başarılı bir şekilde uygulayabilmesi, tedarik zinciri ilişkilerini etkili bir şekilde yönetmesine bağlıdır (Liu & Deitz, 2011, s. 669).

2.1.3. Operasyonel Çeviklik

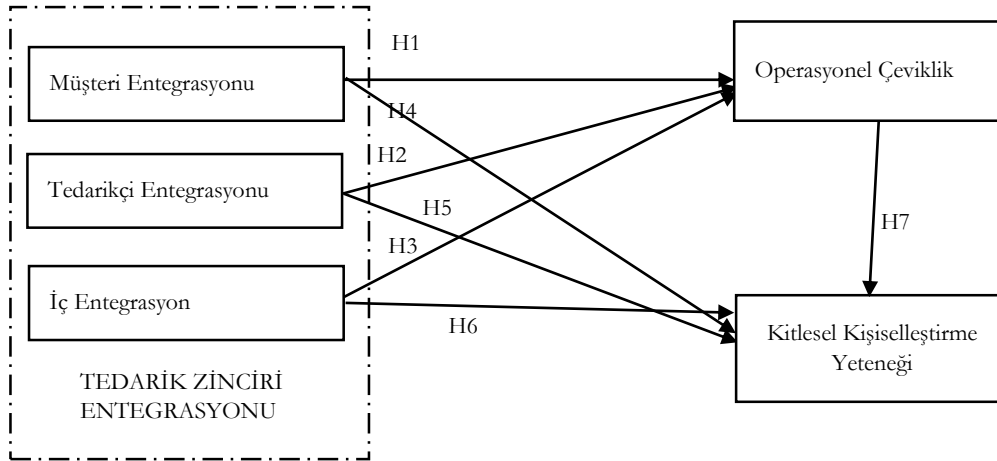
Aşırı rekabet, küreselleşme ve teknolojik gelişmeler, iş ortamının karmaşık bir hal almasına sebep olmaktadır. Böyle bir ortamda tehditleri ve fırsatları kolayca algılama ve bunlara cevap verebilme yeteneği, işletmelere önemli bir rekabet avantajı kazandıracaktır. Bu nedenle işletmelerin çevik bir yapıya sahip olmaları, başarı elde edebilmeleri ve hatta hayatta kalmaları için oldukça önemlidir (Huang, Ouyang, Pan, & Chou, 2012, s. 294). Çeviklik, bir işletmenin değişen ortamlara uyum sağlama yeteneğini ifade etmektedir (Fremdt, Beck, & Weber, 2013, s. 1026). Literatürde çeviklik; müşteri, iş ortaklığı ve operasyonel çeviklik olmak üzere genelde üç boyutta ele alınmaktadır (Akhtar, Khan, Tarba, & Jayawickrama, 2018, s. 308; Fremdt, Beck, & Weber, 2013, s. 1026). Müşteri çevikliği, bir işletmenin pazar fırsatlarını araştırırken ve değerlendirirken müşterileriyle iş birliği yapmasını ifade etmektedir. Başka bir deyişle müşteri çevikliği, müşterilerden pazar bilgisi elde edilerek pazar koşullarına uygun rekabetçi eylemlerin oluşturulmasıdır. İş ortaklığı çevikliği, bir işletmenin sahip olmadığı yeteneklere ve bilgilere erişmesi gerektiğinde sanal, genişletilmiş veya stratejik ortaklıklar açı kurabilme yeteneğidir. Bu sayede işletmeler, ilgili kaynakları ve varlıkları entegre ederek fırsatları keşfedebilir ve kullanabilirler (Liu, Chan, & Yang, 2018, s. 102). Operasyonel çeviklik ise işletmenin yenilik ve rekabetçi eylem fırsatlarını değerlendirirken gerekli hıza, doğruluğa ve maliyet verimliliğine ulaşabilmesini sağlayan yetenekler olarak tanımlanmaktadır (Huang, Ouyang, Pan, & Chou, 2012, s. 294). Bu tanımda yazarlar üç noktaya dikkat çekmişlerdir: Hızlı yanıt verme, doğru eylemleri gerçekleştirme ve maliyet verimliliğine ulaşabilme. Bir başka tanımda operasyonel çeviklik, işletmenin kaynaklarını ve iş süreçlerini etkili, verimli ve hızlı bir şekilde yeniden yapılandırarak değişiklikleri algılama ve bunlara tepki verebilme yeteneği biçiminde açıklanmıştır (Beck, Pahlke, & Vykoukal, 2016, s. 12). Operasyonel çeviklikle ilgili farklı tanımlar olmakla beraber, bu tanımlarda özellikle hız faktörünün üzerinde durulduğu görülmektedir. Çevikliğin sağlanabilmesi için hız faktörü önemli bir bileşen olmakla beraber, tek başına yeterli değildir.

Literatürde, çevikliğin sağlanabilmesi için dört temel bileşenin gerekliliği vurgulanmaktadır. Bunlar; cevap verebilirlik, yetkinlik, esneklik ve hızdır. Cevap verebilirlik, değişiklikleri belirleyebilme ve bunlara yanıt verebilme becerisi olarak tanımlanmaktadır. Yetkinlik, işletme hedeflerini etkili, verimli ve güvenilir bir şekilde gerçekleştirme kabiliyeti olarak ifade edilmektedir. Esneklik, değişen koşullara uyum yeteneğini öne çıkartmakta ve işletmenin amaca ulaşabilmesi için farklı süreç ve alternatifleri kullanabilme becerisinin altını çizmektedir. Hız, mümkün olan en kısa sürede görevleri ve operasyonları gerçekleştirme yeteneğini belirtmektedir. Yukarıdaki tanımlardan çevikliğin cevap verme yeteneği ile hızlı davranabilme yeteneği arasında güçlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Araştırmacılar, cevap verebilirliğin işletmelerin değişikliklere nasıl tepki verecekleri konusunda karar alma sürecini, hızlı davranmanın ise verilen kararın uygulamaya geçirilme sürecini kapsadığını vurgulamaktadırlar (Akkaya & Tabak, 2018, s. 187-189).

2.2. Araştırma Hipotezleri

Bu çalışma, tedarik zinciri entegrasyonunu sadece içsel bakış açısıyla incelemekle kalmayıp, aynı zamanda dışsal bir perspektifle de ele almaktadır. Bundan dolayı TZE, literatürde kabul edildiği gibi müşteri, tedarikçi ve iç entegrasyon şeklinde üç temel alt boyut ile incelenecektir. Tedarik zinciri entegrasyonu ile operasyonel çeviklik ve kitlesel kişiselleştirme yeteneği arasındaki ilişkileri anlatan araştırma modeli Şekil 1'de sunulmaktadır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

2.2.1. Tedarik Zinciri Entegrasyonunun Operasyonel Çeviklik Üzerindeki Etkisi

Tedarik zinciri entegrasyonu ile işletmelerin daha çevik bir yapıya kavuşacağı düşünülmektedir. Örneğin, müşteri ve tedarikçi entegrasyonu yoluyla pazarda yaşanan değişiklikler daha yakından takip edilip uygun stratejiler geliştirilebilir. Benzer şekilde iç entegrasyonun, müşterilerin gereksinimlerini karşılamak için fonksiyonel engelleri ortadan kaldırması ve fonksiyonlar arasında iş birliğini sağlaması nedeniyle performansı artırması beklenmektedir (Flynn, Huo, & Zhao, 2010, s. 60).

Literatürde tedarik zinciri entegrasyonunun çeşitli performans göstergeleri üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalara rastlanmaktadır. Örneğin; Shukor vd. (2020), tedarik zinciri entegrasyonunu müşteri, tedarikçi ve iç entegrasyon olmak üzere 3 boyutlu olarak ele almış ve bu boyutlar ile tedarik zinciri çevikliği ve operasyonel esneklik arasındaki ilişkileri imalat firmaları üzerinde araştırmışlardır. Benzer şekilde Jajja vd. (2018), tedarikçi, müşteri ve içsel entegrasyonun çeviklik performansı üzerindeki etkilerini test etmişlerdir. Bir başka çalışmada ise Sayan (2018), lojistik, pazarlama ve üretim arasındaki içsel entegrasyonun tedarik zincirinin süre odaklı performansına etkisini araştırmıştır. Devaraj vd. (2007), tedarikçi ve müşteri entegrasyonunun operasyonel performans üzerindeki etkisini; maliyet, kalite, esneklik ve dağıtım açısından incelemişlerdir. Ayrıca Ramirez vd. (2021), TZE'nin operasyonel performans üzerindeki etkisini, Latin Amerika tarım-gıda endüstrisinde ampirik olarak değerlendirmişlerdir. Germain ve Iyer (2006), entegrasyonu içsel entegrasyon ve aşağı yönde entegrasyon olarak iki boyutta çalışmış ve bu boyutların lojistik performans üzerindeki etkisini irdelemişlerdir. Yıldız ve Çetindaş (2020) ise tedarik zinciri entegrasyonu ile tedarik zinciri esnekliği arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Benzer bir başka çalışmada esneklik, entegrasyon ve tedarik zinciri

risk yönetimi, arasındaki ilişkiler ele alınmıştır (Chaudhuri, Boer, & Taran, 2018, s. 691). Son olarak Wang ve Zhang (2020), müşteri, tedarikçi ve içsel entegrasyonun esneklik üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Literatürde TZE ile çeşitli performans göstergeleri arasındaki ilişkiye odaklanan çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen bu konuda henüz fikir birliği oluşturulmuş değildir. Bu durum, TZE ile performans arasında her zaman net bir ilişkinin bulunamamış olmasından kaynaklanmaktadır (Alfalla-Luque, Medina-Lopez, & Dey, 2013, s. 812). Flynn vd. (2010), TZE'nin performans ile ilişkisini tamamen anlayabilmek için TZE'nin farklı boyutlarının farklı performans göstergeleri ile nasıl ilişkili olduğuna dair araştırmalar yapılması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Dolayısıyla farklı performans göstergelerini ve TZE'yi farklı boyutlarla ele alan daha fazla araştırmanın yapılmasına ihtiyaç vardır. Literatürdeki bu bulgulara dayalı olarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H1: Müşteri entegrasyonu operasyonel çevikliği pozitif yönde etkilemektedir.

H2: Tedarikçi entegrasyonu operasyonel çevikliği pozitif yönde etkilemektedir.

H3: İç entegrasyon operasyonel çevikliği pozitif yönde etkilemektedir.

2.2.2. Tedarik Zinciri Entegrasyonunun Kitleseleştirme Yeteneği Üzerindeki Etkisi

Müşteri ve tedarikçi entegrasyonu, işletmenin stratejik öneme sahip bilgiler edinmesini mümkün kılmaktadır. Örneğin, müşteri entegrasyonu, bir işletmenin müşterilerinin özel ihtiyaçlarını doğru bir şekilde belirlemesine yardımcı olacak bilgiler sağlarken tedarikçi entegrasyonu bir işletmenin çeşitlenmiş müşteri talebini karşılamak için gerekli malzeme ve parça tedarikini daha etkili ve verimli bir şekilde elde etmesine katkı sunacak bilgiler sağlayacaktır (Liu, Zhang, & Guo, 2018, s. 611). Elde edilen bu bilgiler sayesinde ürün teslim süreleri kısalmaya, stok kontrolünün verimliliği artacak ve belirsizlik azalacaktır (Munir, Jajja, Chatha, & Farooq, 2020, s. 3) ki bu sayede kitleseleştirme yapabilmek kolaylaşacaktır. Fakat kitleseleştirme yeteneği elde etmek sadece dışsal faktörlere değil aynı zamanda içsel faktörlere de bağlıdır. Liu vd. (2006), kitleseleştirme yeteneğini arttıran temel faktörlerden birinin işletme içinde işin organize edilme şekli olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla işletmenin örgüt içerisindeki faaliyetlere odaklanmasını niteleyen iç entegrasyonun kitleseleştirme yeteneğini arttırması beklenmektedir. Sonuç olarak, tedarik zinciri genelinde bir entegrasyon sağlandığında bu entegrasyon işletmenin müşteri talebini tam olarak değerlendirmesine, gerekli kaynakları başarıyla elde etmesine ve üretim sürecindeki tüm kaynakları etkin bir şekilde düzenlemesine olanak tanımaktadır. Bunun sonucu olarak işletme, müşterilerine yüksek kaliteli özelleştirilmiş ürünleri, hızlı ve uygun maliyetli bir şekilde sunabilecektir ki bu durum kitleseleştirmenin özünü oluşturmaktadır (Liu, Zhang, & Guo, 2018, s. 611).

Literatürde, kitleseleştirme yeteneği elde edebilmek için farklı değişkenlerin bu yetenek üzerindeki etkileri incelenmiştir. Örneğin; Liu ve Deitz (2011), yürüttükleri araştırmada işletmenin müşteri odaklı ürün tasarımı yapmasının kitleseleştirme yeteneğini olumlu yönde geliştirdiğini tespit etmişlerdir. Zhang vd. (2014)'nin ampirik olarak test ettiği araştırmanın bulguları, fonksiyonlar arası koordinasyonun ve tedarik zinciri koordinasyonunun kitleseleştirme yeteneğini geliştirmeye önemli ölçüde katkı sağladığını göstermiştir. Liao vd. (2011) ise üretici ve tedarikçi arasındaki bilgi paylaşımının kitleseleştirmeyi artırdığını belirlemişlerdir. Son olarak Lai vd. (2012), talebin belirsiz ve rekabetin yoğun olduğu koşullarda, müşteri ve içsel entegrasyonun doğrudan kitleseleştirme yeteneğini geliştirdiği sonucuna varmışlardır. Literatürdeki bu bulgulara paralel olarak H4, H5 ve H6 hipotezleri geliştirilmiştir.

H4: Müşteri entegrasyonu kitleseleştirme yeteneğini pozitif yönde etkilemektedir.

H5: Tedarikçi entegrasyonu kitleseleştirme yeteneğini pozitif yönde etkilemektedir.

H6: İç entegrasyon kitleseleştirme yeteneğini pozitif yönde etkilemektedir.

2.2.3. Operasyonel Çevikliğin Kitleseleştirme Yeteneği Üzerindeki Etkisi

Son yıllarda kitleseleştirme çabaları çoğunlukla çeviklik üzerine yoğunlaşmaktadır (Wang W. P., 2009, s. 3439-3440). Çünkü çeviklik; fiyat, kalite, kişiselleştirme ve teslim tarihleri de dahil olmak üzere müşteri gereksinimlerindeki değişikliklerle başa çıkmayı kolaylaştırmaktadır (Wang W. P., 2009, s. 3440). Bu konuda çalışma yapan yazarlar da çevikliğin kitleseleştirme için önemli olduğunu ifade etmektedirler. Örneğin; Da Silveira vd. (2001), yaptıkları literatür araştırmasında kitleseleştirme ile ilgili dört iş uygulamasının varlığına dikkat çekmişlerdir. Bu uygulamalar; çevik üretim, tedarik zinciri yönetimi, müşteri odaklı tasarım

ve yalın üretimdir (Da Silveira, Borenstein, & Fogliatto, 2001, s. 5). Barutcu (2007) ise kişiselleştirilmiş ürünlerin üretilmesi için pazarlamaya, üretime, tedarik zinciri yönetimi, çevik üretim ve kitlesel kişiselleştirme. Yazar, bu stratejilerin kişiselleştirilmiş ürünler için bir altyapı çerçevesi görevi gördüğünü vurgulamıştır (Barutcu, 2007, s. 575). Wang (2009), kitlesel kişiselleştirme stratejilerini uygulamak için en uygun çevik üretim sistemini belirlemek adına TOPSİS yöntemini kullanarak bir yaklaşım geliştirmeye çalışmıştır. Benzer şekilde Mishra vd. (2013) de kitlesel kişiselleştirme stratejilerini uygulamak için en uygun çevik sistemi belirlemek adına bulanık TOPSİS yönteminden yararlanmışlardır. Yazarlar, kitlesel kişiselleştirmeyi geliştirmek için beş çeviklik kriterini dikkate almışlardır. Bunlar; yönetim çevikliği, ürün tasarımı çevikliği, üretim çevikliği, ortaklık oluşturma çevikliği ve bilgi sistemi entegrasyonu çevikliğidir (Mishra, Datta, & Mahapatra, 2013, s. 450). Yukarıdaki çalışmalar, çevikliğin kitlesel kişiselleştirme için önemli olduğunu öne sürmektedirler. Ancak bu iki kavram arasındaki ilişkiyi ampirik olarak inceleyen çalışmalara da ihtiyaç olduğu görülmektedir.

H7: Operasyonel çeviklik kitlesel kişiselleştirme yeteneğini pozitif yönde etkilemektedir.

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

3.1. Veri Toplama Yöntemi ve Örneklem Yapısı

Araştırmada herhangi bir sınırlamaya (sektör, büyüklük, bölge gibi) gidilmediği için örneklem çerçevesini belirlemek zorlaşmaktadır. Bu yüzden kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem kullanılarak 83 işletme üzerinde anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Veriler 2020 yılı öncesinde toplanmıştır.

3.2. Anket Ölçeklerinin Oluşturulması

Bu araştırmada, tedarik zinciri entegrasyonu, operasyonel çeviklik ve kitlesel kişiselleştirme yeteneği olmak üzere üç değişken yer almaktadır. Her üç değişken için de literatürde geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş ölçekler bulunması nedeniyle bu ölçeklerden faydalanılmıştır. TZE ile ilgili literatür incelendiğinde, bu kavramın ölçülmesiyle ilgili olarak birçok farklı ölçeğin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Xu vd. (2014), TZE'yi müşteri entegrasyonu ve tedarikçi entegrasyonu olarak iki boyutta çalışmışlar ve toplam 24 maddeden oluşan bir ölçek kullanmışlardır. Prajogo ve Olhager (2012) ise TZE'yi bilgi entegrasyonu ve lojistik entegrasyonu olarak ölçmüşlerdir. Rai vd. (2006), süreç entegrasyonu şeklinde ele aldıkları TZE'yi, bilgi akışı entegrasyonu, fiziksel akış entegrasyonu ve finansal akış entegrasyonu olarak üç boyutta incelemişlerdir. Bazı yazarlar ise TZE'yi tek boyutlu olarak ölçmüşlerdir (Alfalla-Luque, Medina-Lopez, & Dey, 2013, s. 801). Alfalla-Luque vd. (2013) tarafından yapılan literatür araştırmasına göre TZE, genel olarak müşteri, tedarikçi ve iç entegrasyon olarak üç ana boyut altında değerlendirilmektedir. Buradan yola çıkarak bu çalışmada TZE için hem iç hem de dış entegrasyonu (müşteri-tedarikçi) kapsayacak şekilde bir ölçüm aracı kullanılmıştır. Bu üç boyut için Lai vd. (2012)'nin kullandığı 12 maddeden oluşan ölçekten yararlanılmıştır. Müşteri entegrasyonu; işletme ve müşterisi arasındaki stratejik ortaklık, yakın temas ve bütünleştirici uygulamalarla ilgili dört madde kullanılarak ölçülmüştür. Tedarikçi entegrasyonu için işletme ve tedarikçisi arasındaki uzun vadeli iş birliği ilişkileri, işletmeler arası iletişim ve birlikte geliştirme uygulamaları ile ilgili dört madde kullanılmıştır. Müşteri ve tedarikçi entegrasyonu ile ilgili maddeler, bir işletmenin tedarik zinciri ortaklarıyla birlikte çalışarak örgütler arası ilişkileri ve süreçleri yönetme becerisini değerlendirmektedir. Yöneticilerin bu maddelere verdikleri yanıtlar, müşteri ve tedarikçi entegrasyonunu hem operasyonel düzeyde hem de stratejik düzeyde ölçmemizi sağlamaktadır. İç entegrasyon; iş birliğine dayalı karar verme, fonksiyonlar arası iyi ilişkiler kurma ve iş birliğiyle ilgili dört maddeyle ölçülmüştür. Bu maddeler, bir işletmenin yatay bağlantılar yakalayarak örgüt içi ilişkileri ve süreçleri yönetme becerisini ve departmanlar arasındaki iş birliğini değerlendirmektedir (Lai, Zhang, Lee, & Zhao, 2012, s. 448).

Operasyonel çevikliğin ölçülmesi için ise Akhtar vd. (2018)'nin çalışması referans alınmıştır. Yazarlar, diğer çalışmalardan farklı olarak geleneksel operasyonel çeviklik kavramını makro ve mikro çevre temeline dayanarak geliştirmişler ve bu kavramı iç ve dış operasyonel çeviklik şeklinde incelemişlerdir. Fakat bu çalışmada operasyonel çeviklik, literatürdeki diğer çalışmalarda olduğu gibi tek boyutlu bir şekilde ele alınmıştır (Akhtar, Khan, Tarba, & Jayawickrama, 2018, s. 312-313). Bu ölçek, çevikliğin dört bileşeni olan yetkinlik, esneklik, cevap verebilirlik ve hız maddelerinden oluşmaktadır.

Son olarak, çalışmanın bağımlı değişkeni olan kitleseleştirmeye yeteneği için Zhang vd. (2015)'nin ölçeği tercih edilmiştir. Bu ölçekte kitleseleştirmeye yeteneğinin dört bileşenini ölçmek için altı madde kullanılmıştır. Bu dört bileşen, yüksek hacimli kişiselleştirme, kişiselleştirmede maliyet verimliliği, kişiselleştirmede yanıt süresi ve kişiselleştirmede kalitedir. Bu ölçekteki ilk dört madde yüksek hacim, maliyet verimliliği ve kaliteye vurgu yapmaktadır. Ürün ve süreç tasarımlarının müşteri taleplerine göre ayarlanmasıyla ilgili olan son iki madde ise süreç esnekliğini ve kişiselleştirmeye yanıt verebilirliği ölçmek için kullanılmıştır. Böylelikle bu maddeler ile üretim süreçlerinin hızlı bir şekilde yeniden düzenleme yeteneği üzerinde durulmaktadır (Zhang, Zhao, Lyles, & Guo, 2015, s. 1281). Bazı işletmeler tam anlamıyla kitleseleştirmeye yapmayabilir ancak yine de kitleseleştirmeye ilgili stratejik değişimlerle karşı karşıyadırlar. Yöneticilerin bu maddelere verdikleri yanıtlar, işletmelerin kitleseleştirmeye derecesini ölçmemize olanak tanımaktadır. Yukarıda bahsedilen kaynaklardan orijinal maddeler derlendikten sonra, tespit edilen ölçüm maddeleri Türkçeye çevrilmiştir. Sonuç olarak, toplamda 22 ölçüm maddesinden oluşan ankette, cevaplar için 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır (Ek 1) (1= kesinlikle katılmıyorum, 5= kesinlikle katılıyorum).

3.3. Örneklemin Özellikleri

Anketi cevaplayan işletmelere ilişkin tanımlayıcı istatistiksel bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır. Tablo 1'de görüldüğü üzere, ankete cevap veren işletmelerden %19'u tekstil, %13'ü otomotiv yan sanayi, %6'sı mobilya, %17'si elektrik-elektronik, %18'i gıda, %10'u makine, %8'i plastik-kauçuk, %5'i kimya sektöründe faaliyet göstermektedir. Ankete cevap veren işletmeler çalışan sayısı açısından değerlendirildiğinde ise %25'i 50'den daha az, %38'i 50-249 arası, %20'si 250-499 arası, %13'ü 500-1000 arası ve %2'si ise 1000 kişiden daha fazla çalışana sahiptir.

Ankete cevap verenlerin eğitim durumlarına bakıldığında %22'si lise, %60'ı üniversite, %11'i yüksek lisans ve %7'si doktora mezundur. Bu kişilerin %13'ü 2 yıldan az, %29'u 2-5 yıl arası, %33'ü 6-10 yıl arası ve %25'i ise 10 yıldan daha fazla deneyime sahiptir. Tablo 1'de ankete cevap verenlerin yönetici konumunda olduğu görülmektedir. Bu nedenle, anketin uzman kişiler tarafından cevaplandırıldığı söylenebilir. Genel müdür %17'lik, işletme sahibi %30'luk, üretim müdürü %19'luk, lojistik yöneticisi %18'lik, tedarik zinciri yöneticisi %11'lik ve satın alma yöneticisi %5'lik orana sahiptir.

Tablo 1. Katılımcıların Özellikleri

Sektörler	Frekans	Yüzde (%)
Tekstil	16	19.27
Otomotiv yan sanayi	11	13.25
Mobilya	5	6.02
Elektrik-Elektronik	14	16.86
Gıda	15	18.07
Makine	8	9.63
Plastik-Kauçuk	7	8.43
Kimya	4	4.81
Diğer	3	3.61
Toplam	83	100
Çalışan Sayısı		
50'den az	21	25.30
50-249	32	38.55
250-499	17	20.48
500-1000	11	13.25
1,000'den fazla	2	2.40
Toplam	83	100
İş Unvanı		
Genel Müdür	14	16.87
İşletme Sahibi	25	30.12
Üretim Müdürü	16	19.27
Lojistik Yöneticisi	15	18.07
Tedarik Zinciri Yöneticisi	9	10.84
Satın Alma Yöneticisi	4	4.82
Toplam	83	100
Eğitim Durumu		
Lise	18	21.68
Üniversite	50	60.24
Yüksek Lisans	9	10.84
Doktora	6	7.22
Toplam	83	100
Deneyim		
2 yıldan az	11	13.25
2-5 yıl	24	28.91
6-10 yıl	27	32.53
10 yıldan fazla	21	25.30
Toplam	83	100

3.4. Ortak Yöntem Varyansı (Common Method Variance-CMV) Analizi

Anket çalışmalarında kendi kendini değerlendirme yönteminin kullanılması ve farklı değişkenlerin aynı katılımcılar tarafından aynı zaman diliminde cevaplanması durumunda ortak yöntem varyansı ortaya çıkabilir (Malhotra, Kim, & Patil, 2006, s. 1865). Bu çalışmada CMV'nin olup olmadığını tespit etmek için ilk olarak Harman'ın tek faktör testi yapılmıştır. Bu doğrultuda döngüsüz faktör analizine sokulan ölçüm maddeleri tek bir faktör altında toplanmamış ve açıklanan varyansın büyük bir oranı tek bir faktör tarafından temsil edilmemiştir (Podsakoff, Mackenzie, Podsakoff, & Lee, 2003, s. 889). Aşırı yüksek korelasyon değeri CMV

sorununa işaret edeceğinden (Lai, Zhang, Lee, & Zhao, 2012, s. 450) bunu test etmek için ikinci olarak korelasyon katsayıları incelenmiştir. Sonuç olarak gerek korelasyon katsayıları gerekse Harman'ın tek faktör testi bu çalışma için ortak yöntem varyansının bir sorun olmadığını ortaya koymaktadır.

3.5. Analiz Tekniği

Bu çalışmada veri analizi için kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik analizi (PLS-YEM) tercih edilmiştir. PLS, ölçüm modelini ve yapılar arasındaki ilişkileri aynı anda değerlendiren ikinci nesil bir modelleme tekniğidir (Lai, Zhang, Lee, & Zhao, 2012, s. 449). PLS-YEM, gizil değişkenler ve açıklayıcı değişkenler arasındaki ilişkileri ve modeldeki gizli değişkenleri, basit ve çoklu regresyon yöntemiyle tahmin etmektedir. AMOS ve LISREL gibi kovaryans temelli YEM ile karşılaştırıldığında PLS-YEM'in avantajları hatırı sayılır derecede fazladır. Örneğin; kovaryans temelli YEM'i uygulayabilmek için verinin normal dağılıma uygun olması ve yeterli veri büyüklüğüne sahip olunması gerekmektedir. PLS-YEM'in ise diğer çok değişkenli analiz tekniklerinde olduğu gibi çok sayıda varsayımı bulunmamaktadır. Örneğin; PLS-YEM normal dağılım varsayımı gerektirmemekte ve küçük örnekleme de etkin bir şekilde çalışabilmektedir. PLS-YEM ve kovaryans temelli YEM'i karşılaştıran çalışmalarda, örnek boyutu küçük olduğunda PLS'nin diğer yöntemlerden daha iyi performans gösterdiğini belirtmiştir (Çakar, 2020, s. 39-40). Bu çalışmada örneklem büyüklüğünün küçük olması nedeniyle PLS-YEM kullanılmıştır.

Söz konusu tekniğin son zamanlarda tedarik zinciri yönetimi ve üretim alanlarında yaygın olarak kullanıldığını görülmektedir. Örneğin; Xu vd. (2014), Çin'de yaptıkları araştırmada üst yönetim desteği ve bilgi teknolojilerinin tedarikçi ve müşteri entegrasyonu üzerindeki etkisini PLS-YEM yöntemiyle test etmişlerdir. Rai vd. (2006) de bilişim teknolojileri entegrasyonu yeteneği, tedarik zinciri süreç entegrasyonu ve firma performansı arasındaki ilişkilerin araştırılmasında PLS-YEM yöntemini kullanmışlardır. Shukor vd. (2020), belirsizlik, tedarik zinciri entegrasyonu (müşteri, tedarikçi ve iç), tedarik zinciri çevikliği ve örgütsel esneklik arasındaki ilişkileri PLS-YEM ile ölçmüşlerdir. Bir başka çalışmada ise kitlesele kişiselleştirme yeteneği, müşteri ve tedarikçiden bilgi edinme, bilgi asimilasyonu ve bilgi uygulaması değişkenleri arasındaki ilişkilerin test edilmesinde PLS-YEM yönteminin tercih edildiğini görülmektedir (Zhang, Zhao, Lyles, & Guo, 2015, s. 1284). Son olarak S. Liu vd. (2018), bulut altyapı yeteneğinin örgütsel çeviklik üzerindeki etkisini test ederken PLS-YEM yönteminden yararlanmışlardır.

3.6. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Bu araştırmada SMARTPLS ve SPSS programları kullanılarak geçerlilik ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. İlk olarak SPSS programı ile keşifsel faktör analizi yapılmış ve analiz sonucunda değişkenlerin beklendiği gibi beş faktöre yüklendikleri görülmüştür. Bu aşamada faktör yükü düşük çıkan "ME 4" ve "Çeviklik 3" maddeleri ölçekten çıkartılmıştır. Diğer değişkenlerin faktör yükünün 0.564-0.898 arasında olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin KMO (Örnekleme yeterliliği ölçütü testi- Kaiser Meyer Olkin) değeri 0.780, açıklanan varyans ise 70.971 olarak bulunmuştur. Barlett küresellik testinin de anlamlı olduğu tespit edilmiştir. KMO değeri 0.60'tan yüksek olması ve Barlett testinin anlamlı olması bulgularına bakılarak veri setinin faktör analizi için uygun olduğu söylenebilir (Kalaycı, 2008, s. 322). Daha sonra SMARTPLS kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi ortaya konmuştur.

Doğrulayıcı faktör analizine göre faktör yükü düşük çıkan "İE 4" maddesi ölçekten çıkartılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları, yakınsak ve ayrışma geçerliliğini analiz etmek için kullanılmıştır. Yakınsak geçerliliği, söz konusu ölçeğin aynı yapıyı ölçen diğer ölçütlerle ne derece örtüştüğünün göstergesidir. Yakınsak geçerliliği analiz etmek için Cronbach alfa, Bileşik Güvenilirlik (Composite Reliability-CR), Çıkarılan Ortalama Varyans (Average Variance Extracted-AVE) değeri ve faktör yükleri incelenmiştir (Merschmann & Thonemann, 2011, s. 48). Tablo 2'de görüldüğü üzere alfa değeri ve CR değeri kritik değer olan 0.70'in üzerindedir. AVE değeri ise 0.50'den yüksek olması gerekmektedir (Merschmann & Thonemann, 2011, s. 48). Araştırmada elde edilen AVE değerlerinin 0.597-0.810 arasında olduğu görülmektedir. Yakınsak geçerliliğin değerlendirilmesi için son olarak faktör yüklerinin anlamlılığına bakılmıştır. Yüklerin anlamlılığını değerlendirmek için bootstrapping yaklaşımı kullanılmış ve faktör yüklerinin t değerlerinin p<0.01 düzeyinde anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlardan hareketle yakınsak geçerliliğinin sağlandığını düşünmektedir.

Tablo 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	Müşteri E.	İç Ent	Tedarikçi E.	Çeviklik	Kitlesel K.	t değerleri ^c	AVE	CR	Alfa
ME 1	0.765					10.023	0.716	0.883	0.800
ME 2	0.896					22.416			
ME 3	0.871					19.374			
ME 4^a	-								
İE 1		0.909				37.875	0.810	0.927	0.882
İE 2		0.928				46.766			
İE 3		0.861				20.675			
İE 4 ^b		-				-			
TE1			0.633			4,809	0.630	0.871	0.809
TE2			0.854			16.444			
TE3			0.876			22.245			
TE4			0.790			10.703			
Çeviklik1				0.872		16.690	0.740	0.895	0.825
Çeviklik2				0.882		28.711			
Çeviklik3 ^a				-		-			
Çeviklik4				0.825		19.064			
KK1					0.727	11.099	0.597	0.898	0.866
KK2					0.868	26.954			
KK3					0.684	5.854			
KK4					0.721	7.907			
KK5					0.782	15.544			
KK6					0.836	20.347			

^aKeşifsel faktör analizi sonucunda ME4 ve Çeviklik 3 maddeleri faktör yükü düşük çıktığı için çıkarılmıştır.

^bİE 4 maddesi doğrulayıcı faktör analizi sonucunda faktör yükü düşük çıktığı için ölçekten çıkarılmıştır

^c Tüm faktör yükleri 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

ME=Müşteri Entegrasyonu, İE=İç Entegrasyon, TE=Tedarikçi Entegrasyonu, KK=Kitlesel Kişiselleştirme

Ayrışma geçerliliği ise bir yapıya ilişkin ölçek ile farklı yapıları ölçen ölçekler arasında zayıf bir ilişkinin, yani düşük korelasyonun olması anlamına gelmektedir. Bu çalışmada ayrışma geçerliliğinin değerlendirilmesinde iki prosedür kullanılmıştır. İlk olarak Fornell-Larcker kriteri dikkate alınmıştır. Bu kriter gereğince ayrışma geçerliliğinin sağlanabilmesi amacıyla her bir yapı için hesaplanan AVE'nin karakökü, yapılar arasındaki korelasyondan daha büyük olmalıdır (Çakar, 2020, s. 70). Tablo 3'te her bir yapının AVE değerinin karakökünün (köşegen elemanları) yapılar arasındaki korelasyon katsayılarından daha büyük olduğu görülmektedir. Ayrışma geçerliliğinin test edilmesi için kullanılan diğer bir yöntem ise Heterotrait Monotrait oranıdır (HTM). İki faktör arasında açıkça ayırım yapabilmek için bu oranın 1'den önemli ölçüde küçük olması gerekmektedir (Henseler, Hubona, & Ray, 2016, s. 11). Bu oranın 0.85 ya da 0.90'dan büyük olması, ayrışma geçerliliğinin sağlanamadığını göstermektedir (Çakar, 2020, s. 72). Tablo 4'teki HTM oranlarına baktığımızda tüm değerlerin 0.85'den küçük olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar doğrultusunda ayrışma geçerliliğinin sağlandığı düşünülmektedir.

Tablo 3. Ayrışma Geçerliliği (Fornell-Lacker Ölçütü) ve Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsayıları

	Müşteri E.	İç Ent	Tedarikçi E.	Operasyonel Çeviklik	Kitlesel K.
Müşteri Entegrasyonu	0.846				
İç Entegrasyon	0.316	0.900			
Tedarikçi Entegrasyonu	0.275	0.196	0.794		
Operasyonel Çeviklik	0.272	0.521	0.212	0.860	
Kitlesel Kişiselleştirme	0.361	0.293	0.404	0.208	0.773

Not: Koyu renkle gösterilen köşegen elemanları AVE'nin karekökünü vermektedir. Köşegen dışında kalan değerler ise değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarıdır.

Tablo 4. Ayrışma Geçerliliği (Heterotrait-Monotrait Ratio (HTM))

	Müşteri E.	İç Ent	Tedarikçi E.	Operasyonel Çeviklik
Müşteri Entegrasyonu	-			
İç Entegrasyon	0.379			
Tedarikçi Entegrasyonu	0.307	0.225		
Operasyonel Çeviklik	0.331	0.598	0.241	
Kitleseleleştirme	0.399	0.312	0.445	0.223

3.7. Araştırma Bulguları

Yapısal model test etmek için SmartPLS programı kullanılmıştır. Tablo 5'te ilişkilerin standardize edilmiş katsayıları (β değerleri) ve bootstrapping yaklaşımıyla hesaplanan t değerleri görülmektedir. Bu model, kitleseleleştirmedeki varyansın ($R^2_{\text{Kitlesele}}$) %25.1'ini ve operasyonel çeviklikteki varyansın ($R^2_{\text{çeviklik}}$) ise %29.2'sini açıklamaktadır. Cohen, R^2 'nin etki boyutunu şu şekilde sınıflandırmaktadır: Küçük 0.02, orta 0.13 ve büyük 0.26 (Xu, Huo, & Sun, 2014, s. 1198). Bu sınıflandırma temel alındığında, operasyonel çevikliğin büyük etki boyutlarına sahip olduğu, kitleseleleleştirme yeteneğinin etki boyutunun ise orta düzeyde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5'teki analiz sonuçlarına bakıldığında, tedarik zinciri entegrasyonunun üç boyutundan sadece iç entegrasyonun çeviklik üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu belli olmaktadır ($\beta=0.472$; $t=4.945$; $p<0,01$). İç entegrasyonun çeviklik üzerindeki etki büyüklüğü (effect size- f^2) ise 0.279'dur. Bu değere bakarak iç entegrasyonun çeviklik üzerinde orta düzeyde bir etkisinin olduğundan söz edilebilir (Henseler, Hubona, & Ray, 2016, s. 12). Bir diğer değişken olan operasyonel çevikliğin ise kitleseleleleştirme üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir (H7) ($\beta=-0.005$; $t=0.043$; $p>0.05$). Ayrıca müşteri entegrasyonunun ve tedarikçi entegrasyonunun kitleseleleleştirme üzerinde anlamlı bir etkisi belirlenirken, iç entegrasyonun anlamlı bir etkisi bulunamamıştır.

Sonuç olarak H3, H4 ve H5 hipotezleri kabul edilirken, H1, H2, H6 ve H7 hipotezleri reddedilmiştir.

Tablo 5. Yapısal Model Sonuçları

	Operasyonel Çeviklik					Kitleseleleştirme				
	β	t değeri	sig	f^2	VIF*	β	t değeri	sig	f^2	VIF*
Müşteri	0.096	0.943	0.346	0.011	1.172	0.220	1.898	0.058	0.055	1.186
İç Ent	0.472	4.945	0.000	0.279	1.127	0.157	1.301	0.194	0.023	1.442
Tedarikçi	0.094	0.842	0.400	0.011	1.098	0.314	3.035	0.003	0.119	1.110
Çeviklik						-0.005	0.043	0.965	0.000	1.412
	R ² =0.292					R ² =0.251				

Notlar: * Tüm VIF değerlerinin onun altında olması çoklu doğrusal bağlantı sorunu olmadığını göstermektedir (Kumar & Banerjee, 2012, s. 907) .

4. SONUÇ

Hızla değişen müşteri gereksinimleri ve yoğun rekabet ortamında işletmeler, rekabet avantajı kazanabilmek için hem seri üretimdeki gibi uygun fiyatlı hem de kişiselleştirilmiş ürün sunmak zorunda kalmaktadırlar. Bu nedenle kitleseleleleştirme yeteneği, müşteri ihtiyaçlarını düşük maliyetli bir şekilde karşılamak için önemli bir rekabet faktörü haline gelmiştir. İşletmelere rekabet avantajı kazandırabilecek bir diğer konu ise çevikliktir. Günümüzde işletmelerin tehditleri ve fırsatları kolayca algılama ve bunlara cevap verebilme yeteneğine, yani çevik olabilme yeteneğine de sahip olmaları gerekmektedir. Dolayısıyla kitleseleleleştirme yeteneğini ve operasyonel çeviklik yeteneğini artırabilmenin bir yolunu bulmak hem araştırmacılar hem de uygulayıcılar için oldukça önemlidir. Bu çalışma, tedarik zinciri entegrasyonu, operasyonel çeviklik ve kitleseleleleştirme kavramları arasındaki ilişkileri inceleyerek literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda yedi tane hipotez oluşturulmuş ve bu hipotezleri test etmek için PLS-YEM analizi kullanılmıştır. Tedarik zinciri entegrasyonunun operasyonel çeviklik üzerindeki etkisini incelemek için oluşturulan üç hipotezden (H1, H2 ve H3) sadece iç entegrasyonun çeviklik (H3)

üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. İç entegrasyon ile çeviklik arasında elde edilen bu pozitif ilişkinin literatür ile uyumlu olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Sayan (2018)'nin yaptığı çalışmada iç entegrasyonun tedarik zincirinin süre odaklı performansını pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Benzer şekilde Jajja vd. (2018) de iç entegrasyonun çeviklik performansı üzerindeki pozitif yönde ilişkisini ortaya koymuşlardır. Yıldız ve Çetindaş (2020)'ın Türkiye'de yaptıkları çalışmada, tek boyutlu bir şekilde inceledikleri TZE'nin tedarik zinciri çevikliği üzerinde pozitif etkisi olduğu belirlenmiştir. Bir başka çalışmada ise Wang ve Zhang (2020), müşteri, tedarikçi ve iç entegrasyon olarak üç boyutlu bir şekilde ele aldıkları TZE'nin çeviklik bileşenlerinden biri olan esneklik ile ilişkisini araştırmışlardır. Yazarlar, iç entegrasyonun ve tedarikçi entegrasyonunun esnekliği pozitif yönde etkilediğini göstermişlerdir. Ayrıca esneklik üzerinde en yüksek etkiye sahip olan boyutun iç entegrasyon olduğunu da belirtmişlerdir (Wang & Zhang, 2020, s. 1157). Son olarak Chaudhuri vd. (2018), iç ve dış entegrasyonun esneklik üzerindeki etkilerini incelemişler ve sadece iç entegrasyonun esnekliği pozitif bir şekilde etkilediğini bulmuşlardır.

İç entegrasyon, işletmedeki faaliyetlerin verimliliğini ve etkinliğini artırmak için örgütün işlevsel birimleri arasındaki iletişimi artırmaktadır. Artan bu iletişim ve entegre edilen eylemler, daha kısa sürede ürün geliştirmeye, daha fazla ürün çeşidi üretebilmeye ve daha esnek bir yapıya sahip olmaya imkân tanımaktadır. Çünkü departmanlar arası engeller ortadan kaldırıldığında ve iş birliği sağlandığında işletme içerisindeki iç çatışmalar hızla çözülecek ve siparişi karşılamak için gereken bilgi, işletme içerisinde hızlı bir şekilde ilerleyecek ve böylece müşteri ihtiyaçları minimum sürede karşılanacaktır. Ayrıca iç paydaşların üretim planlama ve uygulama aşamasına erken ve etkili bir şekilde dahil edilmesi, sağlam ve duyarlı stratejiler hazırlamaya yardımcı olabilecektir. Literatür bölümünde de belirtildiği gibi, çevik olabilmek için sadece hızlı olmak yeterli değildir. Çevikliğin diğer bileşenlerinin de sağlanması gerekmektedir. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere iç entegrasyon, işletmelere sadece hız konusunda yardımcı olmakla kalmamakta, aynı zamanda çevikliği ölçmek için kullandığımız esneklik ve cevap verebilirlik gibi diğer bileşenlerin etkili bir şekilde yerine getirilmesini de sağlamaktadır. Özetle; pazar ihtiyaçlarına etkin, güvenilir ve hızlı cevap verebilmek, departmanlar arasında iş birliğini zorunlu kılmaktadır.

Araştırmada operasyonel çevikliğin kitlesel kişiselleştirme üzerinde etkisi tespit edilememiştir. Bu bulgu oldukça şaşırtıcıdır. Çünkü literatürde çevikliğin kitlesel kişiselleştirme için önemli olduğunu belirten çalışmalar bulunmaktadır (Mishra, Datta, & Mahapatra, 2013, s. 441; Wang W. P., 2009, s. 3440; Barutcu, 2007, s. 588). Fakat bununla birlikte bu alanda yapılan ampirik çalışmaların oldukça sınırlı olduğu söylenebilir. Literatür bölümünde de belirtildiği gibi yapılan bu ampirik araştırmalar, bu iki değişken arasındaki neden sonuç ilişkisine değinmekten ziyade, çok kriterli karar verme teknikleriyle kitlesel kişiselleştirme için uygun çeviklik stratejisinin belirlenmesine odaklanmaktadırlar.

Araştırmanın dördüncü, beşinci ve altıncı hipotezleri tedarik zinciri entegrasyonunun kitlesel kişiselleştirme yeteneği üzerindeki etkisini incelemektedir. Araştırma sonuçlarına göre iç entegrasyonun kitlesel kişiselleştirme üzerindeki etkisi tespit edilememiştir. Bu bulgu diğer araştırmaların sonuçlarından farklılık göstermektedir (Lai, Zhang, Lee, & Zhao, 2012, s. 453). Bununla birlikte, müşteri ve tedarikçi entegrasyonunun kitlesel kişiselleştirme yeteneği üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi belirlenmiştir. Tedarikçi ve müşteri ile bilgi paylaşımı, işletmenin pazar, talep, hammadde ve bileşenler hakkında bilgi sahibi olmasına yardımcı olacaktır. Müşteri ve tedarikçilerin ürün tasarımına erken katılımı, etkili bir kişiselleştirme yapmayı kolaylaştıracaktır. Ayrıca tedarikçi ve müşterilerle kurulan ortaklıklar, işletmenin bazı kaynaklara daha kolay ulaşmasına imkân tanıyacaktır. İşletmeler, elde edilen bu kaynakları kullanarak daha etkin bir kişiselleştirme yapabilir ve ürünlerin fiyatı, kalitesi ve işlevselliği konusundaki kararlarını iyileştirebilirler. Ayrıca uzun vadeli bir iş birliğine dayalı olarak kurulan ilişkiler, bilginin tedarik zinciri boyunca serbestçe akmasını sağlayarak maliyeti, riski, çatışmaları ve bürokratik gecikmeleri azaltabilecektir. Bulgularımız, müşteri ve tedarikçi entegrasyonuyla işletmelerin kitlesel kişiselleştirme yeteneği kazanabileceklerini göstermektedir.

Kitlesel kişiselleştirme, günümüzde birçok işletme için kaçınılmaz olsa da aynı zamanda uygulanması zor olan bir faaliyettir. Dolayısıyla, bu kavramın gelişmesine katkı sağlayacak olan unsurları belirlemek, yöneticilere kitlesel kişiselleştirme arayışında yardımcı olacaktır. Dış entegrasyonun (tedarikçi ve müşteri) bu kavram üzerinde anlamlı bir etkisi olması nedeniyle, kitlesel kişiselleştirme yapmak isteyen işletmeler, TZ boyunca faaliyetlerini entegre etmek için çabalamalıdır.

4.1. Araştırmanın Kısıtları ve Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler

Bu araştırmadaki en önemli kısıt, örneklem büyüklüğünün nispeten küçük olmasıdır. Çalışmada 83 işletmeden veri toplanmıştır. PLS-YEM, küçük örneklemede etkili çalışabilse de daha büyük bir örnekleme, çalışmanın genellenebilir olması adına önemlidir. İkinci kısıt, araştırmada her işletmeden tek bir yönetici ile iletişim kurularak veri temin edilmesidir. Ancak, üretim ve tedarik zinciri alanında yapılan çalışmalar, bu yaklaşımın yaygın bir biçimde kullanıldığını göstermektedir (Zhang, Zhao, Lyles, & Guo, 2015, s. 1284). Bir diğer kısıt ise çalışmada çeviklik kavramının sadece operasyonel çeviklik açısından ele alınmasıdır. Gelecek araştırmalarda çevikliğin diğer boyutları (müşteri ve iş ortaklığı gibi) da incelenebilir. Son olarak, kitlesele kişiselleştirmeye ilgili maddelerin ortalamalarına bakıldığında bu ölçekte yer alan tüm maddelerin ortalamasının biraz üstünde olduğu görülmektedir. Bu durum, işletmelerin belirli oranda kişiselleştirmeye yöneldiklerine fakat henüz yeterli olgunluğa ulaşmadıklarına işaret etmektedir. Bu nedenle gelecek çalışmalarda kitlesele kişiselleştirmenin önündeki engellerin araştırılması mümkündür.

Etik Beyan: Bu çalışmada kullanılan veriler 2020 yılı öncesine ait olduğu için etik kurul izni ve sorumluluğın bulunmamaktadır. Aksi bir durumun tespiti halinde Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisinin hiçbir sorumluluğın olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %50, 2. Yazarın katkı oranı ise %50'dir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

KAYNAKÇA

- Akhtar, P., Khan, Z., Tarba, S., & Jayawickrama, U. (2018). The internet of things, dynamic data and information processing capabilities, and operational agility. *Technological Forecasting & Social Change*, 136, 307–316.
- Akkaya, B., & Tabak, A. (2018). Örgütsel çeviklik ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İş ve İnsan Dergisi*, 5(2), 185-206.
- Alfalla-Luque, R., Medina-Lopez, C., & Dey, P. (2013). Supply chain integration framework using literature review. *Production Planning & Control*, 24(8-9), 800-817.
- Bagchi, P., Ha, B., Skjoett-Larsen, T., & Soerensen, L. (2005). Supply chain integration: A European survey. *The International Journal of Logistics Management*, 16(2), 275-294.
- Barutcu, S. (2007). Customized products: The integrating relationship marketing, agile manufacturing and supply chain management for mass customization. *Ege Academic Review*, 7(2), 573-593.
- Beck, R., Pahlke, L., & Vykoukal, J. (2016). Colocation as a hybrid ICT sourcing strategy to improve operational agility. *The Data Base for Advances in Information Systems*, 47(2), 9-35.
- Cagliano, R., Caniato, F., & Spina, G. (2006). The linkage between supply chain integration and manufacturing improvement programmes. *International Journal of Operations & Production Management*, 26(3), 282-299.
- Chaudhuri, A., Boer, H., & Taran, Y. (2018). Supply chain integration, risk management and manufacturing flexibility. *International Journal of Operations & Production Management*, 38(3), 690-712.
- Çakar, F. (2020). *Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi (PLS-SEM)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Da Silveira, G., Borenstein, D., & Fogliatto, F. (2001). Mass customization: Literature review and research directions. *International Journal Production Economics*, 72, 1-13.
- Devaraj, S., Krajewski, L., & Wei, J. C. (2007). Impact of e-business technologies on operational performance: The role of production information integration in the supply chain. *Journal of Operations Management*, 25(6), 1199-1216.
- Flynn, B. B., Huo, B., & Zhao, X. (2010). The impact of supply chain integration on performance: A contingency and configuration approach. *Journal of Operations Management*, 28(1), 58-71.

- Fremdt, S., Beck, R., & Weber, S. (2013). Does cloud computing matter? An analysis of the cloud model software-as-a-service and its impact on operational agility. *46th Hawaii International Conference on System Sciences* (s. 1025-1034). Wailea: HICSS.
- Germain, R., & Iyer, K. N. (2006). The interaction of internal and downstream integration and its association with performance. *Journal of Business Logistics*, 27(2), 29-52.
- Henseler, J., Hubona, G., & Ray, P. (2016). Using PLS path modeling in new technology research: Updated guidelines. *Industrial Management & Data Systems*, 116(1), 2-20.
- Huang, P. Y., Ouyang, T., Pan, S., & Chou, T. C. (2012). The role of IT in achieving operational agility: A case study of Haier, China. *International Journal of Information Management*, 32, 294-298.
- Huang, P. Y., Pan, S., & Ouyang, T. (2014). Developing information processing capability for operational agility: Implications from a Chinese manufacturer. *European Journal of Information Systems*, 23(4), 462-480.
- Jajja, M., Chatha, K., & Farooq, S. (2018). Impact of supply chain risk on agility performance: Mediating role of supply chain integration. *International Journal of Production Economics*, 205, 118-138.
- Kalaycı, Ş. (2008). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kumar, G., & Banerjee, R. N. (2012). Collaboration in supply chain: An assessment of hierarchical model using partial least squares (PLS). *International Journal of Productivity and Performance Management*, 61(8), 897-918.
- Lai, F., Zhang, M., Lee, D., & Zhao, X. (2012). The impact of supply chain integration on mass customization capability: An extended resource-based view. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 59(3), 443-456.
- Liao, K., Ma, Z., Yee Lee, J., & Ke, K. (2011). Achieving mass customization through trust-driven information sharing: A supplier's perspective. *Management Research Review*, 34(5), 541-552.
- Liu, G., Shah, R., & Schroeder, R. (2006). Linking work design to mass customization: A sociotechnical systems perspective. *Decision Sciences*, 37(4), 519-45.
- Liu, G., & Deitz, G. (2011). Linking supply chain management with mass customization capability. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 41(7), 668-683.
- Liu, G., Zhang, W., & Guo, C. (2018). Impacts of supply chain planning and integration on mass customization. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 29(3), 608-628.
- Liu, S., Chan, F., & Yang, J. (2018). Understanding the effect of cloud computing on organizational agility: An empirical examination. *International Journal of Information Management*, 43, 98-111.
- Malhotra, N., Kim, S., & Patil, A. (2006). Common method variance in IS research: A comparison of alternative approaches and a reanalysis of past research. *Management Science*, 52(12), 1865-1883.
- Merschmann, U., & Thonemann, U. W. (2011). Supply chain flexibility, uncertainty and firm performance: An empirical analysis of German manufacturing firms. *International Journal of Production Economics*, 130(1), 43-53.
- Mishra, S., Datta, S., & Mahapatra, S. (2013). Grey-based and fuzzy TOPSIS decision-making approach for agility evaluation of mass customization systems. *Benchmarking: An International Journal*, 20(4), 440-462.
- Munir, M., Jajja, M. S., Chatha, K. A., & Farooq, S. (2020). Supply chain risk management and operational performance: The enabling role of supply chain integration. *International Journal of Production Economics*, 227, 1-14.
- Podsakoff, P., Mackenzie, S., Podsakoff, N., & Lee, J. (2003). Common method biases in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879-903.
- Prajogo, D., & Olhager, J. (2012). Supply chain integration and performance: The effects of long-term relationships, information technology and sharing, and logistics integration. *International Journal of Production Economics*, 135, 514-522.

- Rai, A., Patnayakuni, R., & Seth, N. (2006). Firm performance impacts of digitally enabled supply chain integration capabilities. *MIS Quarterly*, 30(2), 225-246.
- Ramirez, M., Roman, I., Ramos, E., & Patrucco, A. (2021). The value of supply chain integration in the Latin American agri-food industry: Trust, commitment and performance outcomes. *The International Journal of Logistics Management*, 32(1), 284-304.
- Romano, P. (2003). Co-ordination and integration mechanisms to manage logistics processes across supply networks. *Journal of Purchasing & Supply Management*, 9, 119-134.
- Sandrin, E., Trentin, A., & Forza, C. (2018). Leveraging high-involvement practices to develop mass customization capability: A contingent configurational perspective. *International Journal of Production Economics*, 196, 335-345.
- Sayan, Z. (2018). Lojistik, pazarlama ve üretim arasındaki içsel entegrasyonun, tedarik zincirinin süre odaklı performansına etkisi algısının ölçülmesi: Güven ve bilgi teknolojilerinin aracı değişken rolü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Schoenherr, T., & Swink, M. (2012). Revisiting the arcs of integration: Cross-validations and extensions. *Journal of Operation Management*, 30(1-2), 99-115.
- Selladurai, R. (2004). Mass customization in operations management: Oxymoron or reality? *Omega*, 32(4), 295-300.
- Shukor, A., Newaz, M., Rahman, M., & Taha, A. (2020). Supply chain integration and its impact on supply chain agility and organizational flexibility in manufacturing firms. *International Journal of Emerging*. doi:10.1108/IJOEM-04-2020-0418
- Stonebraker, P. W., & Liao, J. (2004). Environmental turbulence, strategic orientation. *International Journal of Operations & Production Management*, 24(10), 1037-1054.
- Sundram, V. P., Bahrin, A. S., Munir, Z. B., & Zolait, A. H. (2018). The effect of supply chain information management and information system infrastructure. *Journal of Enterprise Information Management*, 31(5), 751-770.
- Tu, Q., Vonderembse, M., & Ragu-Nathan, T. (2001). The impact of time-based manufacturing practices on mass customization and value to customer. *Journal of Operations Management*, 19(2), 201-217.
- Wang, W. P. (2009). Toward developing agility evaluation of mass customization systems using 2-tuple linguistic computing. *Expert Systems with Applications*, 36, 3439-3447.
- Wang, Z., & Zhang, M. (2020). Linking product modularity to supply chain integration and flexibility. *Production Planning & Control*, 31(14), 1149-1163.
- Xu, D., Huo, B., & Sun, L. (2014). Relationships between intra-organizational resources, supply chain integration and business performance: An extended resource-based view. *Industrial Management & Data Systems*, 114(8), 1186-1206.
- Yıldız, B., & Çetindaş, A. (2020). Tedarik zinciri entegrasyonunun firma performansı üzerindeki etkisinde tedarik zinciri esnekliği ve tedarik zinciri çevikliğinin aracı rolü. *Verimlilik Dergisi*, 3, 175-199.
- Yu, Y., Huo, B., & Zhang, Z. (2021). Impact of information technology on supply chain integration and company performance: Evidence from cross-border e-commerce companies in China. *Journal of Enterprise Information Management*, 34(1), 460-489.
- Yüksel, B. (1999). İşletme-müşteri ilişkilerini kişisel boyuta indirgemedeki kitleseleştirme (mass customization) stratejisinin rolü. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 207-224.
- Zhang, M., Zhao, X., & Qi, Y. (2014). The effects of organizational flatness, coordination, and product modularity on mass customization capability. *International Journal of Production Economics*, 158, 145-155.
- Zhang, M., Zhao, X., Lyles, M., & Guo, H. (2015). Absorptive capacity and mass customization capability. *International Journal of Operations & Production Management*, 35(9), 1275-1294.

EKLER

Ek 1: Ölçek Maddeleri

1=kesinlikle katılmıyorum, 2=katılmıyorum, 3=kararsızım, 4= katılıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum

Kitlesel Kişiselleştirme Yeteneği

- 1- Büyük ölçekli ürün özelleştirmesinde oldukça yetkiniz.
- 2- Maliyetleri artırmadan kolaylıkla ürün çeşitliliğini artırabiliriz.
- 3- Yüksek hacmi korurken ürünleri özelleştirebiliriz.
- 4- Kaliteden ödün vermeksizin ürün çeşitliliğini artırabiliriz.
- 5-Süreç tasarımıımızı maliyetleri önemli ölçüde artırmaksızın müşteri talebine uygun olarak düzenleyebiliriz.
- 6-Ürün tasarımıımızı maliyetleri önemli ölçüde artırmaksızın müşteri talebine uygun olarak düzenleyebiliriz.

Operasyonel çeviklik

- 1-Pazar değişikliklerine oldukça güvenilir bir şekilde cevap verebiliriz.
- 2- Pazar değişikliklerine uyum sağlamaya yönelik tekliflerimizde/faaliyetlerimizde gerekli esnekliğe sahibiz
- 3-Tekliflerimizi/faaliyetlerimizi, pazar değişikliklerine uyum sağlamak için etkin bir şekilde yeniden tasarlarız.
4. Pazar fırsatlarını oldukça hızlı bir şekilde değerlendirebiliriz.

Müşteri Entegrasyonu

- 1- Müşterilerimiz ile sürekli olarak yakın temas halindeyiz.
- 2- Müşterilerimiz ürün tasarım süreçlerimize aktif olarak katılmaktadırlar.
- 3-Müşterilerimiz kalite iyileştirme çabalarına bizi dâhil etmektedirler.
- 4-Müşterilerimizle ortak gibi çalışırız.

İç Entegrasyon

- 1-İşletmemizdeki fonksiyonlar iyi entegre edilmiştir.
- 2-İşletmemizin fonksiyonları icraatları koordine eder.
- 3-Üst yönetimimiz, fonksiyonlar arası iyi ilişkilerin önemini vurgular.
- 4-Yönetim tüm önemli kararlarda birlikte iyi bir şekilde çalışır.

Tedarikçi Entegrasyonu

- 1-Tedarikçilerle iş birlikçi ilişkiler sürdürürüz.
- 2-Kalite konuları ve tasarım değişiklikleri hakkında tedarikçiler ile yakın iletişim sürdürürüz.
- 3-Ana tedarikçilerimiz ürün geliştirme projelerimiz için veri sağlar.
- 4-Tedarikçiler ile uzun süreli ilişkiler kurmak için çabalarız.

KADINLARIN GELİŞME DÜZEYLERİNİN ÖLÇÜLMESİ: TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ ÜZERİNDEN BİR ANALİZ

*MEASURE OF WOMEN'S DEVELOPMENT LEVEL: AN ANALYSIS ON TURKEY AND
EUROPEAN UNION COUNTRIES*

Mahmure ERCAN^a

^aArş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisat, Manisa, Türkiye. ORCID: 0000-0002-0308-6765
E-posta: mahmure.ercan@cbu.edu.tr

Sorumlu Yazar:
Mahmure Ercan

Makale Türü
Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi
23.10.2020

Makale Kabul Tarihi
16.02.2021

ÖZ

Amaç - Kadınların ekonomik, sosyo-kültürel alanlarda gelişmesinin ekonomilerin gelişmesine de olumlu yansıtacak olması, bilim insanlarını, uluslararası kuruluşları kadınların gelişme düzeyini ölçen çalışmalar yapmaya yöneltmiştir. Bu çalışmada aynı motivasyonla hazırlanmıştır. **Yöntem** - Uluslararası kuruluşlar tarafından kadınların gelişme düzeyini ölçmek için geliştirilen endeksler tanımlanmış ve endeksler Türkiye ile AB-9 ülkeleri üzerinden analiz ve test edilmiştir¹.

Bulgular - Türkiye'nin endeks değerleri AB-9 ülkelerinin oldukça gerisinde çıkmıştır.

Sonuç - Kadınların gelişme düzeylerini artırmak için kadınların işgücüne katılımını artıracak, piyasaya giriş engellerini giderecek, eğitim seviyelerini artıracak radikal politikalar üretmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadınların gelişmesi, gelişme endeksleri, Türkiye, AB

JEL Kodları: O150, B540

ABSTRACT

Purpose - Development of women include that economic, socio-cultural fields will positively affect the development of economies had led scientists and international organizations to conduct studies measuring the development level of women. In this study prepared with the same motivation.

Methodology - Indexes developed by international organizations measure the level of development of women introduces. Turkey and EU-9 countries analysis and test on this index.

Findings - As a result of study, the index value of Turkey are far below the EU-9 countries.

Conclusions - In order to increase the level of development of women, it is necessary to produce radical policies that will increase labor force participation rate, education levels and eliminate barriers to enter market.

Keywords: Women's development, development indexes, Turkey, EU

JEL Codes: O150, B540

1. GİRİŞ

Kalkınmanın yalın ekonomik büyümeden daha kapsamlı olduğu gerçeğinin fark edilmesi ile farklı açılardan incelenmiştir. Bireylerin eğitim ve sağlığa erişimi, siyasi ve hukuki hakları, sosyo-kültürel faaliyetleri incelenmeye başlanmıştır. Ancak, kadın erkek arasında gelişme farklılığı olabileceği gerçeği göz ardı edilmiştir. Ester Boserup (1970), "Women's Role in Economic Development" isimli çalışmasında bu farklılığı araştırmıştır. Çalışmada ekonomik kalkınma ile kadınların işgücü piyasasına katılımı arasındaki ilişkiyi gözlemlemiştir. Kalkınmanın ilk aşaması olan tarım toplumunda kadınların da erkekler kadar emek piyasasında yer aldığını, sanayi toplumunda kadınların emek piyasasından çekildiğini, hizmet toplumunda ise

¹ Çalışmada kullanılan "Cinsiyet Gelişme Endeksi", Mahmure Ercan'ın "Afrika Kıtasında Kadınların Kalkınma Düzeyi: Çok Değişkenli İstatistiksel Bir Analiz" isimli yüksek lisans tezinden alınmıştır.

emek piyasasında yeniden yer aldığını belirlemiştir. Boserup'un emek piyasasındaki kadınlarla ilgili bu tespiti literatüre "Ekonomik Kalkınma ile Kadının İşgücü Piyasasına Katılımı Arasındaki U Şekilli İlişki" olarak geçmiştir (Rathgeber, 1989, s. 5). Boserup çalışmasında, özellikle gelişen dünyada emek piyasasında göz ardı edilen kadının emeği ve statüsü ile ilgili ampirik bilgiler vermiştir. Çalışmasında kadınların erkeklerle eşit olması gereken sosyal haklar ve ekonomik kazanç gibi haklardan neden yoksun bırakıldığı sorularına cevap aramıştır (Cn2collins, 2013, s. 2).

Kalkınma literatüründe kadınların gelişmesine yönelik yapılan çalışmalarda kadınların gelişmesini sağlayan faktörler ile gelişmesi önündeki engeller de tespit edilmeye başlanmıştır. Nitekim, kadınların kalkınması önündeki en büyük engelin "toplumsal cinsiyet eşitsizliği" olduğuna yönelik tez, Boserup (1970)'un çalışmasından sonra ikinci kırılma noktası olarak bilinir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarının açıklanması üzerine kuruludur. Cinsiyet kavramı biyolojik anlam taşırken; toplumsal cinsiyet kavramı kadın ve erkeğin sosyal yapıdaki rollerine karşılık gelir. Toplumsal cinsiyet kavramı kadınlık ve erkeklik olarak belirlenen, toplumlar tarafından sonradan öğrenilen davranışlar bütünüdür. Toplumsal cinsiyette, kadınların ev içinde de görevleri vardır. Fakat kadınların ev içindeki emeği görünmeyen, ücreti ödenmeyen emektir. Bu sebeple hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde kadınların ev bakım işleri (çocuk bakımı, yaşlı bakımı, temizlik, ...) ekonomik verilerde çok nadir olarak yer almaktadır (Tinker & Zuckerman, 2014, s. 7).

Kadınların ekonomik, eğitim, siyasi güç, kültürel faaliyetler gibi hayatın her alanında olmasının ülkenin gelişmesine de katkı sağlayacak olması; bilim insanlarını, uluslararası kuruluşları, ulusal kuruluşları vd. kadınların gelişme düzeyini ölçen çalışmalar yapma ve kadınların toplumsal konumlarını iyileştirecek yeni politikalar üretme noktasında motive etmektedir. Nitekim, Dünya Ekonomi Forumu, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlar; TEPAV, Yanındayız Derneği, Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği, TOBB gibi ulusal kuruluşlar kadınların gelişme düzeyini ölçen endeksler geliştirmekte, düzenli aralıklarla raporlar yayınlamaktadır. Çalışmamız da aynı motivasyonla hazırlanmıştır. Çalışmada, kadınların gelişmesini konu alan literatürü analiz etmek, uluslararası kuruluşların kadınların gelişmişliğini ölçmek için geliştirdiği "Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi", "Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi" ve "Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi"ni tanıtmak ve bu endeksler üzerinden Türkiye ve Avrupa Birliği kurucu ve birinci genişleme ülkelerini (AB-9) karşılaştırmalı analiz yöntemi ile incelemek amaçlanmıştır.

2. LİTERATÜR

Dünya bankası 1970'li yıllarda kadınların kalkınması konusunda "Advisor Women in Development" ismiyle danışmanlık yapmıştır. 1980'lerde ise dünya bankası içerisindeki etkisi genişletilmiştir. 1980'li yıllarda anne sağlığının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Böylece kadınların kalkınmaya daha verimli bir şekilde dahil olacağı düşünülmüştür. Ayrıca dünya sağlık örgütü de aynı amaçla kadınların sağlıkları üzerine odaklanmıştır (Rathgeber, 1989).

Rathgeber (1989), kadınların kalkınması üzerine teorik bir çalışma yapmıştır. Literatürde yer alan, "Kalkınmada Kadınlar Teorisi", "Kadınlar ve Kalkınma Teorisi" ve "Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Teorisi"ni özellikleri bakımından analiz etmiştir (Rathgeber, 1989).

Mammen ve Paxson (2000), ekonomik gelişme ile kadınların işgücüne katılımı arasındaki ilişkiyi istatistikî olarak analiz etmiştir. Eğitim seviyesinin, işgücüne katılımı belirleyici olduğu, kadınların iş statüsü açısından gelişmiş ülke ile gelişmekte olan ülkelerde farklılıkların olduğu sonucuna ulaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde kadınların erkeklere göre daha düşük ücret almasında; daha az eğitim almaları, ölüm oranlarının daha yüksek olması ve üretim mallarında daha az söz sahibi olmalarının belirleyici olduğunu bulmuştur (Mammen & Paxson, 2000).

Tutar ve Yetişen (2009), Türkiye, Avrupa Birliği ve Dünya ülkeleri için kadının ekonomideki yerini karşılaştırmalı analiz yöntemiyle incelemiştir. Kadının ekonomideki yerini; kadınların işgücüne katılımı ve eğitimi değişkenleri üzerinden analiz etmiştir. Kadının eğitim seviyesinden işgücüne katılımına doğru bir nedensellik olduğunu ve kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe işgücüne katılımının artacağı tezini savunmuşlardır (Tutar & Yetişen, 2009).

Şimşek (2010), AB-28 ve Türkiye için kadınların gelişme seviyesini, 1997-2005 yılları için karşılaştırmalı analiz yöntemi ile araştırmıştır. Analizini toplumsal cinsiyet gelişmişlik endeksi üzerinden yapmıştır. Analizinin sonucunda, hem Avrupa Birliği-28 ülkelerinde hem de Türkiye'de kadın ve erkek okuryazarlık oranı, kadın ve erkek okullaşma oranı, kadın ve erkeğin kişi başına düşen geliri değişkenlerinde cinsiyet eşitsizliğinin

olduğunu elde etmiştir. Ancak, Türkiye’de gözlemlenen eşitsizliğin Avrupa ülkelerinden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır (Şimşek, 2010).

Duflo (2012), kadınların güçlenmesi ve ekonomik kalkınma ilişkisini araştırmıştır. Çalışmasının sonucunda, kadın-erkek eşitliğini sağlayabilmek için kadınlar lehine geliştirilen politikaların sürdürülmesi gerektiği ve bu politikaların uzun dönem boyunca yapılması gerektiği fikrindedir. Bu politikalar tamamlayıcı faydalara sebep olsa da kadın-erkek arasındaki çarpıklığın giderilmesinde yeterli olmayabileceğini savunmuştur (Duflo, 2012).

Hacıoğlu ve Hobikoğlu (2012), Cinsiyet Eşitlik Endeksi ve İşgücü Piyasası’nda Kadın isimli rapordan elde ettiği bilgiler ışığında, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin çok yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Özellikle kadınların çalışma hayatına dahiliyeti, siyasi güç ve temsiliyeti noktasında eşitsizliğin yüksek olduğuna ulaşmışlardır. Hacıoğlu ve Hobikoğlu’na göre bu eşitsizliğin nedeni, toplumun kadına biçtiği roldür (Hacıoğlu & Hobikoğlu, 2012).

Aydın ve Erdem (2014), kadın istihdamının ekonomik büyüme ve rekabet gücü üzerine etkisini araştırmışlardır. Çalışmada 11 ülke için 1998-2008 yıllarına ait panel veri analizi yapılmıştır. Tüm ülkelerde kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Rekabet gücü için elde edilen bulgular ise şöyledir: Rekabet gücü yüksek ülkelerde, kadınların istihdamı rekabet gücünü pozitif etkilerken; rekabet gücü düşük ülkelerde kadınların istihdamının rekabet gücü üzerindeki etkisi belirsizdir. Ayrıca tüm ülke grupları için de yine kadınların istihdamının rekabet gücü üzerindeki etkisi belirsiz çıkmıştır (Aydın & Erdem, 2014).

Atik ve Khan (2016), Afrika ülkelerinin 2012 yılı için ekonomi, eğitim, sağlık, çocuk sahibi olma, çocuk bakımı ve siyasi güç göstergeleri bakımından sahra altı Afrika bölgesi ve kuzey Afrika bölgesinin birbirinden farklı olup olmadığını temel bileşenler ve kümeleme analizi yöntemiyle test etmiştir. Analizin sonucunda, kadınların gelişmişlik düzeyi bakımından Afrika ülkeleri iki gruba ayrılmıştır. Sahra altı Afrika bölgesinde yer alan kadınlar ile kuzey Afrika bölgesinde yer alan kadınların gelişme düzeyleri bakımından farklı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Atik & Khan, Performance Assessment of African Countries in Relation to Women's Development, 2016).

Urul (2016), Türkiye’de iller bazında cinsiyet eşitliğini, 2012 ve 2015 yıllarına ait cinsiyet eşitsizliği endeksi ve kadın güçlenme endeksi üzerinden incelemiştir. Çalışmasında önceki yıllara göre eşitsizliğin azaldığı ancak istenilen noktada olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Cinsiyet eşitsizliği endeksine göre; Ankara, Balıkesir, Bursa, İzmir, Karabük, Kars, Kocaeli, Muğla, Sakarya, Samsun en çok iyileşmenin olduğu illerdir. Güçlenme endeksine göre; Adana, Ankara, Antalya, Bursa, İzmir, Karabük, Kocaeli, Mersin, Muğla ve Sakarya en çok ilerleme kat eden iller arasındadır (Urul, 2016).

Erdem, Yücel ve Köseoğlu (2016), Solow büyüme modeline cinsiyeti dâhil ederek ARDL analizi yapmışlardır. Analiz 1990-2014 yıllarını kapsayacak şekilde 112 ülke için yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda, teoriyi doğrulayan bulgu elde edilmiştir. Kadın istihdamında meydana gelecek artış, ekonomik büyümeye, refah artışına sebep olacaktır (Erdem, Yücel, & Köseoğlu, 2016).

Atik ve Polat (2017), bilgi toplumu beş ülke ve Türkiye’yi kadınların ekonomik, eğitim, sağlık ve siyasi anlamda gelişmelerini karşılaştırmalı analiz yöntemiyle incelemiştir. Analizinin sonucunda, bilgi toplumlarında da kadınların erkeklerin gerisinde kaldığını tespit etmişlerdir. Türkiye’nin bilgi toplumları ile benzer performansa sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Atik & Polat, 2017).

Ercan ve Atik (2018), 143 ülkede kadınların kalkınma seviyesini belirlemek için ekonomi, eğitim, sağlık ve yaşam, hukuki ve politik değişkenlerle temel bileşenler ve kümeleme analizi yapmıştır. Analizin sonucunda Türkiye’nin de içinde yer alan küme, gelişme düzeyi yüksek kümeler arasında çıkmıştır. Türkiye’de kadınların gelişme düzeylerini artırmak için kadınların kazanılan gelirini artıracak, iş kurma maliyetlerini düşürecek, yükseköğretimde eğitim almasını ve siyasi gücünü artıracak politikalar üretmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır (Ercan & Atik, 2018).

Kavas (2018), kadın erkek eşitliğinin yerel düzeyde incelenmesi gerektiği tezi ile Türkiye’de iller bazında cinsiyet eşitliğini, 2012, 2015 ve 2017 yıllarına ait cinsiyet eşitsizliği endeksi ve kadın güçlenme endeksi üzerinden incelemiştir. Önceki yıllara göre tüm illerde iyileşmeler olduğu ancak istenilen noktada olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Cinsiyet eşitsizliği endeksine göre en çok iyileşme gösteren iller şöyledir: Aksaray, Bartın, Çorum, Elâzığ, Giresun, Kahramanmaraş, Kırıkkale, Kırşehir, Malatya, Osmaniye, Şırnak ve Van. Kadın güçlenme endeksine göre en çok iyileşme gösteren iller ise Çanakkale, İzmir, Kırıkkale, Mersin ve Trabzon’dur (Kavas, 2018).

Keskin (2018), kadınların işgücüne katılım oranı ile eğitim seviyesi arasında ilişki olduğu tezi ile çalışma yapmıştır. İncelediği veriler ışığında, kadınların eğitim seviyesi ile işgücüne katılmaları arasında pozitif ilişki tespit etmiştir. Keskin'e göre, eğitim seviyesi, iş statüsünü belirleyen en önemli unsurdur. Kadınların eğitim seviyesinin düşük olması, işlerinde yükselme önünde engel teşkil etmektedir. Ayrıca, kayıt dışı çalışmalarına neden olmaktadır (Keskin, 2018)

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2018), toplumda kadınları daha güçlü hale getirmek için 2018-2023 yılları için eylem planı hazırlamıştır. Eylem planının temel amacı kadınların eğitimin her aşamasına tam erişimini sağlama, sağlık koşullarını iyileştirme ve bilinçlendirme, çalışma hayatının her alanında olmaları, karar alma süreçlerine dâhil olmaları, medya ve basın yayın araçlarını etkin kullanmaları temel amaçlarıyla kadınları toplumda daha güçlü hale getirmektir. Bu minvalde, hedefler ve stratejiler geliştirilmiştir (T.C. Aile, 2018).

Sart ve Dalyancı (2018), OECD ülkeleri için araştırma geliştirme sektöründe cinsiyet eşitsizliğinin varlığını araştırmışlardır. 2015 yılına ait verilerle yaptıkları t istatistiği sonucuna göre, araştırma geliştirme sektöründe cinsiyet eşitsizliğinin var olduğu tespit edilmiştir (Sart & Dalyancı, 2018).

Kavas (2019), ülke genelinde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamanın yerel düzeyde çalışmalar yapmak, politikalar üretmekle mümkün olacağı tezi üzerinden çalışma yapmıştır. Çalışmasında toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksi ile kadın güçlenme endekslerini kullanmıştır. Ülke genelinde iyileşmelerin olduğu, doğu Anadolu ve güneydoğu Anadolu bölgelerinin halen negatif anlamda ayrıştığı, illerin sıralamasındaki değişikliklerde ise siyasi temsiliyetteki artışların etkili olduğu sonuçlarına ulaşmıştır (Kavas, 2019).

TOBB (2020), siyaset ve ekonomide temsil edilme, üretim faaliyetlerine katılım ve eğitime katılım alt endekslerinden oluşan "Türkiye'nin Cinsiyet Eşitliği Endeksi"ni geliştirmiştir. Endeks Türkiye'nin 81 ili için hesaplanmıştır. Türkiye genelinde 0,471 değeri elde edilmiştir. Türkiye genelinde kadın erkek eşitliğinin en yüksek olduğu yerler Kıyı ege, İstanbul, Yalova, Kırklareli, Çanakkale ve Sinop'tur (0,512-0,542 aralığı). Kadın erkek eşitsizliğinin en yüksek olduğu yerler ise doğu ve güney doğu Anadolu bölgeleridir (0,395-0,434). Raporda kişi başına düşen gelir arttıkça, eşitsizliğin azaldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Hizmet sektörünün gelişmesiyle, kadın istihdamı arasında pozitif ilişki olduğu yani, üretimde hizmet sektörünün payı yüksekse kadın istihdamının da yüksek olduğu tespit edilmiştir (TOBB, 2020).

Bilgiç (2020), cinsiyet eşitsizliğinin hangi alt bileşenlerden/değişkenlerden kaynaklandığını tespit etmek, bu sorunu çözecek strateji ve politikaların oluşturulmasına öncülük etmek amacıyla 81 ilin toplumsal cinsiyet eşitliğini ölçmüştür. Türkiye ortalama endeks değeri 0,398 çıkmıştır. Kadın erkek eşitliğinin en yüksek olduğu iller batı ve kuzey kıyı illeridir. Eşitsizliğin en yüksek olduğu iller ise iç kesimler ve doğu ve güneydoğu Anadolu bölge illeridir (Bilgiç, 2020).

Birleşmiş Milletler, kadınların toplumsal hayattaki haklarını korumak için kadın erkek eşitliğini sağlamak, problemler alanlarda gerekli politik adımları atabilmek amaçlarıyla 1946 yılında "Birleşmiş Milletler Kadının Statüsü Komisyonu"nu kurmuştur. Bu tarihten itibaren düzenli aralıklarla toplanmaktadır. Bu yıl 15-26 Mart 2021 tarihinde düzenlenmesi planlanan toplantının ana teması, kadınların toplumsal yaşama tam entegrasyonu, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve şiddetin engellenmesidir (UN Women, 2021).

3. KADINLARIN KALKINMA DÜZEYLERİNİN ÖLÇÜLMESİ

Kadınların, cinsiyet temelli eşitsizlikler nedeniyle ekonomik gelişmeden erkeklerle eşit düzeyde faydalanamadığı bilinmektedir. Ancak bu eşitsizliğin hangi düzeyde olduğu bilinmemektedir. Bu sebeple uluslararası kalkınma kuruluşları, eşitsizliğin hangi düzeyde olduğunu tespit edecek çeşitli endeksler geliştirmiştir. Örneğin, Birleşmiş Milletler 1990 yılında kadın erkek ayrımı gözetmeksizin geliştirilen "İnsani Kalkınma Endeksi", 2010 yılından beri kadın erkek eşitsizliğini de içerecek şekilde hesaplanmaktadır (İnsani Kalkınma Endeksinde Eşitsizliğin Düzeltilmesi). 2010 yılında ayrıca "Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi" de hesaplanmaya başlanmıştır. İnsani kalkınma endeksi de 2014 yılından beri kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı hesaplanmaktadır. Bu endeks "Cinsiyet Gelişme Endeksi" olarak isimlendirilmiştir (United Nations Development Programme, Human Development Indices and Indicators: Statistical Update, 2019, s. 1).

3.1. Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi

Küresel cinsiyet açıklığı endeksi ilk olarak 2006 yılında “Dünya Ekonomi Forumu”nda cinsiyet temelli eşitsizliğin büyüklüğünü ve zaman içerisindeki gelişmesini incelemek amacıyla hesaplanmıştır. Bu endeks; ekonomi, eğitim, sağlık ve siyasi kriterlerden oluşmaktadır. Endeks her ülke için ayrı ayrı hesaplanır, ülkeler gelir gruplarına ve bölgelere göre sıralamaya tabi tutulur. Bu sıralama ile amaçlanan, cinsiyet açıklığı hakkında küresel bir farkındalık oluşturmak ve açığı kapatarak fırsatlar sağlamaktır (World Economic Forum, 2017, s. 3).

Küresel cinsiyet açıklığı endeksi ile ilgili bir noktayı belirtmek gerekir: Bu endeks değeri baz alınarak yapılan ülke sıralaması, ülkelerin kalkınma düzeyinden bağımsız olarak yapılır. Endeks, kadın ve erkeğin kriterlere erişimi üzerinden yapılır. Eğer kadın ve erkeğin herhangi bir kriterde erişimi birbirinden farklı ise, cinsiyet açıklığı ortaya çıkar. Örneğin, ekonomik anlamda az gelişmiş bir ülke, cinsiyet açıklığı bakımından iyi durumda olabilir. Nitekim Global Gender Gap Report (2017)’a göre ekonomik büyüklük açısından sırasıyla düşük gelirli, düşük orta gelirli ve düşük orta gelirli olarak tanımlanan Ruanda, Nikaragua ve Filipinler küresel cinsiyet açıklığı endeks sıralamasında en iyi ilk 10 ülke arasındadır (World Economic Forum, 2017, s. 14).

Tablo 1’de yer alan küresel cinsiyet açıklığı endeksi, oransal bir hesaplamadır. Bu hesap; kadın/erkek olarak yapıldığı için, kadınlara ait değer yükselirse cinsiyet uçurumu azalmaktadır. Erkekler için değer yükselirse, cinsiyet uçurumu da artmaktadır. Başka söylemlerle cinsiyetler arası açıklık kadınlara ait değerlerle negatif, erkekler için değerlerle pozitif ilişkilidir. Endeks, “sıfır” ile “bir” arasında değer alır. Değer bire eşit olursa, kadın ve erkek arasında tam eşitlik vardır. Endeks değeri sıfıra yaklaştıkça, açıklık kadınların aleyhine bozulmaya başlar.

Tablo 1. Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeks Değişkenleri

Alt Endeksler	Değişkenler
1. Ekonomik Katılım ve Fırsatlar	a. İşgücüne Katılım (Kadın/Erkek)
	b. Benzer İşlerde Ücret Eşitliği (Kadın/Erkek)
	c. Tahmini Gelir (Kadın/Erkek)
	d. Kanun Yapıcılar, Üst Düzey Memurlar ve Yöneticiler (Kadın/Erkek)
	e. Mesleki ve Teknik Elemanlar (Kadın/Erkek)
2. Eğitimsel Kazanım	f. Okuma Yazma (Kadın/Erkek)
	g. İlköğretime Kayıt (Kadın/Erkek)
	h. Ortaöğretime Kayıt (Kadın/Erkek)
	ı. Yükseköğretime Kayıt (Kadın/Erkek)
3. Sağlık ve Yaşam Süresi	i. Doğumdaki Cinsiyet Oranı
	j. Sağlıklı Yaşam Beklentisi (Kadın/Erkek)
4. Siyasi Güç	k. Parlamenter (Kadın/Erkek)
	l. Bakan (Kadın/Erkek)
	m. Son 50 Yılda Devlet Başkanlığı Yapma Süreleri (Kadın/Erkek)

Kaynak: (World Economic Forum, 2017)

3.2. Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi

Cinsiyet eşitsizliği endeksi Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından ilk kez 2010 yılında hesaplanmıştır. Cinsiyet eşitsizliği endeksi; üreme sağlığı, kadınların güçlendirilmesi ve ekonomik faaliyetler kriterlerini dikkate alarak kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği ölçen bir endekstir (United Nations Development Programme, Human Development Indices and Indicators, 2018, s. 41).

Cinsiyet eşitsizliği endeks kriterlerine göre dünyadaki cinsiyet eşitsizliğinin nedeni, kadınların düşük gelire sahip olması ve eğitime ulaşım sıkıntısı çekmesidir. İnsani kalkınma sürecindeki en büyük engel ise kadınların ve kız çocuklarının karşılaştıkları eşitsizliklerdir (United Nations Development Programme, Human Development Indices and Indicators, 2018, s. 5).

Tablo 2’de yer verilen cinsiyet eşitsizliği endeksi “sıfır” ile “bir” aralığında değer alır. Endeks değeri sıfıra eşitse, kadın ve erkek birbirine eşittir. Endeks değeri bire yaklaştıkça, kadın erkek arasındaki eşitlik kadınların

aleyhine bozulmaktadır. Bire eşit olduğunda ise, kadın erkek arasında tam eşitsizlik vardır (United Nations Development Programme, Human Development Indices and Indicators, 2018, s. 7).

Tablo 2. Cinsiyet Eşitsizliği Endeks Bileşenleri

Alt Endeksler	Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi	
	Kadın Cinsiyet Endeksi	Erkek Cinsiyet Endeksi
1. Güçlendirme	a. Parlamentodaki kadın yüzdesi	a. Parlamentodaki erkek yüzdesi
	b. En az lise mezunu yüzdesi (+25)	b. En az lise mezunu yüzdesi (+25)
2. Ekonomik Faaliyetler	c. İşgücü piyasasına katılım yüzdesi	c. İşgücü piyasasına katılım yüzdesi
3. Üreme Sağlığı	d. Anne ölüm oranı (her 100.000 canlı doğumda)	
	e. Genç doğum oranı (15-19 yaş aralığı, her 1.000 kadın başına)	

Kaynak: (United Nations Development Programme, Human Development Indices and Indicators, 2018).

3.3. Cinsiyet Gelişme Endeksi

Cinsiyet gelişme endeksi, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından ilk kez 2014 yılında hesaplanmıştır. Cinsiyet gelişme endeksi, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 1990 yılından itibaren hesaplanan “İnsani Gelişme Endeksi”nden türetilmiş bir endekstir. İnsani gelişme endeksinde yer alan uzun ve sağlıklı yaşam, eğitim ve ekonomik kaynaklar kriterleri kadın ve erkek için hesaplanarak elde edilir.

Tablo 3. Cinsiyet Gelişme Endeksi Değişkenleri

Alt Endeksler	Cinsiyet Gelişme Endeksi	
	İnsani Gelişme Endeksi (Kadın)	İnsani Gelişme Endeksi (Erkek)
1. Uzun ve Sağlıklı Yaşam	a. Doğumda beklenen yaşam süresi	a. Doğumda beklenen yaşam süresi
	b. Beklenen okullaşma yılı	b. Beklenen okullaşma yılı
2. Eğitim	c. Ortalama okullaşma yılı	c. Ortalama okullaşma yılı
	d. Kişi başına düşen tahmini gelir (\$)	d. Kişi başına düşen tahmini gelir (\$)

Kaynak: (United Nations Development Programme, Human Development Indices and Indicators, 2018).

Cinsiyet gelişme endeksi, oransal bir hesaplamadır. İnsani gelişme endeksi (kadın)/insani gelişme endeksinin (erkek) oranlanması ile hesaplanır. Bu sebeple, insani gelişme endeksi (kadın) değeri yükseldikçe, cinsiyet gelişme endeksi değeri yükselmektedir. İnsani gelişme endeksi (erkek) değeri yükseldikçe, cinsiyet gelişme endeksi değeri düşmektedir. Başka ifadeyle cinsiyet gelişme endeksi, insani gelişme endeksi (kadın) ile pozitif, insani gelişme endeksi (erkek) ile negatif ilişkilidir. Endeks, “sıfır” ile “bir” arasında değer almaktadır. Endeks değeri bire eşitse, kadın ve erkek insani kalkınma endekslerinin birbirine eşit olduğu anlamına gelir. Endeks değeri düşükçe, kadın ve erkek insani kalkınma endeksi değerleri birbirinden uzaklaşır.

4. TÜRKİYE VE AB-9 ÜLKELERİNİN PERFORMANSI

Küresel cinsiyet açıklığı endeksi, cinsiyet eşitsizliği endeksi ve cinsiyet gelişme endeksi kadınların gelişme düzeyleri hakkında bilgi veren önemli göstergelerdir. Bu endeksler sayesinde kadın ve erkek arasında fırsat eşitsizliklerini öğrenme ve analiz etme imkânı kazanılır. Bu nedenle, endeksler üzerinden Türkiye ve AB-9 ülkeleri analiz edilecektir.

4.1. Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi

Dünya ekonomi forumunun yayınladığı “Küresel Cinsiyet Açıklığı 2020” raporunda endeks 153 ülke için hesaplanmıştır. Küresel cinsiyet açıklığını gösteren Tablo 4 incelendiğinde; Hollanda ve İngiltere dışındaki ülkelerde cinsiyet açıklığının azaldığı görülmektedir. Örneklem içinde en iyi değere sahip olan ülke İrlanda (0,798) olmuştur. Danimarka, Fransa ve Almanya’nın birbirine yakın değerler aldığı gözlemlenmektedir. İtalya, negatif anlamda ayrılmıştır. Türkiye’nin endeks değeri, grup içindeki en düşük değerdir.

Bu endeks üzerinden ülkeler sıralandığında İrlanda ve Almanya dünyada cinsiyet açıklığının en az olduğu ilk 10 ülke arasındadır. Birbirlerine yakın değerler alan Danimarka ve Fransa dünya sıralaması içerisinde cinsiyet

açığının en az olduğu ilk 20 ülke arasında yer almıştır. İtalya dünya sıralamasında 76, Türkiye ise 130.sıradadır. Küresel cinsiyet açıklığı endeksinin 153 ülke için hesaplandığı göz önüne alındığında, Türkiye’de cinsiyetler arası farklılığın oldukça yüksek olduğu çıkarımı yapılabilir.

Tablo 4. Küresel Cinsiyet Açıklığı Endeksi (2018)

Ülkeler	Endeks Sıralaması	Endeks Değişim	Sıralamasındaki Endeks Değeri	Endeks Değerindeki Değişim (2018)
Belçika	27	+5	0,750	0,012
Danimarka	14	-1	0,782	0,004
Fransa	15	-3	0,781	0,002
Almanya	10	+4	0,787	0,011
İrlanda	7	+2	0,798	0,002
İtalya	76	-6	0,707	0,001
Lüksemburg	50	10	0,725	0,013
Hollanda	38	-11	0,736	-0,010
İngiltere	21	-6	0,767	-0,007
Türkiye	130	değişmedi	0,635	0,007

Kaynak: (World Economic Forum, 2020).

Ekonomik katılım ve fırsatlar alt endeksini gösteren Tablo 5 incelendiğinde; mesleki ve teknik eleman dışındaki değişkenlerde erkeklerin daha fazla fırsata sahip olduğu görülmektedir.

Kadınların işgücüne katılım oranı değişkenine göre, katılım oranı erkeklere kıyasla daha azdır. Kadın işgücüne katılım oranının en yüksek olduğu ülke 0,935 ile Danimarka olmuştur. İtalya (0,744) hariç diğer AB ülkeleri ise 0,80’in üzerinde değer almıştır. Türkiye’de ise bu değer 0,44’tür.

Benzer işlerde ücret eşitliği değişkeni için en yüksek değere 0,725 ile Lüksemburg sahiptir. Danimarka ve İrlanda sırasıyla 0,693 ve 0,686 değeri ile AB içinde ücret eşitsizliğinin en yüksek olduğu ülkelerdir. Türkiye’de bu değer 0,581’dir.

Kanun yapıcılar, üst düzey memurlar ve yöneticiler oranının en yüksek olduğu ülke 0,569 ile İngiltere olmuştur. Lüksemburg 0,325 değeri ile AB ülkelerinden negatif ayrılmıştır. Bu değer Türkiye’de daha düşük düzeydedir (0,174).

Kadınların erkeklerden daha fazla olduğu tek değişken olan meslek ve teknik ve eleman oranı incelendiğinde Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya ve İrlanda’da kadın çalışanların sayısı erkeklerle eşittir. Diğer Avrupa ülkelerde de eşitlik görece daha iyidir. Türkiye yine negatif ayrılmıştır. Eşitsizlik, diğer Avrupa ülkelerine kıyasla yüksektir.

Tablo 5. Ekonomik Katılım ve Fırsatlar Endeks Değerleri

Ülkeler	İşgücüne Katılım Oranı Endeksi	Benzer Ücret Endeksi	İşlerde Eşitliği	Kazanılan Tahmini Gelir Endeksi	Kanun Düzey Yöneticiler Endeksi	Yapıcılar, Memurlar ve Üst Elemanlar Endeksi	Mesleki ve Teknik Elemanlar Endeksi
Belçika	0,871	0,638		0,657	0,513		1,00
Danimarka	0,935	0,693		0,721	0,364		1,00
Fransa	0,891	0,528		0,679	0,526		1,00
Almanya	0,898	0,671		0,695	0,416		1,00
İrlanda	0,845	0,686		0,659	0,563		1,00
İtalya	0,744	0,529		0,564	0,370		0,855
Lüksemburg	0,895	0,725		0,697	0,325		0,953
Hollanda	0,895	0,673		0,659	0,345		0,975
İngiltere	0,886	0,642		0,562	0,569		0,990
Türkiye	0,480	0,581		0,429	0,174		0,670

Kaynak: (World Economic Forum, 2020).

Eğitimsel kazanım kriterlerini gösteren Tablo 6 incelendiğinde, kadın erkek arasında büyük farklılıklar görülmemektedir. İtalya dışındaki Avrupa ülkelerinde okuma yazma bilen ve ilköğretime kayıtlı kadın sayısı erkek sayısına eşittir. Türkiye’de okuma yazma bilen ve ilköğretime kayıtlı oranları sırasıyla 0,94 ve 0,99’dur.

Tablo 6. Eğitimsel Kazanım Endeks Değerleri

Ülkeler	Okuma yazma oranı	İlköğretime kayıt oranı	Ortaöğretime kayıt oranı	Yükseköğretime kayıt oranı
Belçika	1,00	1,00	1,00	1,00
Danimarka	1,00	1,00	1,00	1,00
Fransa	1,00	1,00	1,00	1,00
Almanya	1,00	1,00	0,878	1,00
İrlanda	1,00	0,996	1,00	1,00
İtalya	0,996	0,994	1,00	1,00
Lüksemburg	1,00	1,00	1,00	1,00
Hollanda	1,00	1,00	1,00	1,00
İngiltere	1,00	0,997	1,00	1,00
Türkiye	0,946	0,984	0,974	0,872

Kaynak: (Wolrd Economic Forum, 2020).

Tablo 7’de yer alan sağlık ve yaşam süresi kriterleri incelendiğinde kadınların yaşam beklentisi erkeklerden daha yüksektir. Çünkü endeks değeri her ülkede 1’in üzerindedir.

Tablo 7. Sağlık ve Yaşam Süresi Endeks Değerleri

Ülkeler	Doğumda Cinsiyet Oranı	Sağlıklı Yaşam Beklentisi
Belçika	0,944	1,040
Danimarka	0,944	1,033
Fransa	0,944	1,043
Almanya	0,944	1,040
İrlanda	0,943	1,030
İtalya	0,941	1,032
Lüksemburg	0,944	1,037
Hollanda	0,944	1,021
İngiltere	0,944	1,028
Türkiye	0,944	1,050

Kaynak: (Wolrd Economic Forum, 2020).

Siyasi güç kriterlerini gösteren Tablo 8 incelendiğinde, kadınların siyasi gücü zayıftır. Kadın parlamenter sayısının erkeklere oranla en yüksek olduğu ülke 0,64 ile Fransa’dır. Kadın parlamenterin en az olduğu ülke ise 0,17 ile Türkiye’dir. Kadın bakan oranının en yüksek olduğu ülke 1,13 ile Fransa’dır. Yani Fransa’da görevli kadın bakan sayısı erkek bakan sayısından daha fazladır. Fransa dışındaki diğer Avrupa ülkelerindeyse kadın bakan sayısı erkek bakan sayısından düşüktür ve çok farklılık arz etmektedir. Örneğin, İngiltere’de bu değer 0,75 iken; Lüksemburg’ta 0,25’tir. Türkiye’de bu oran 0,04’dür. Kadınların devlet başkanlığı süreleri incelendiğinde; son 50 yıl içinde kadınların devlet başkanlık görevinde bulunmadığı ülkeler görülmektedir. Örneğin; Belçika, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda da kadınlar devlet başkanlığı yapmamıştır. Türkiye’de ise görülmektedir (Tansu Çiller hükümeti, 1993-1996 dönemi). Kadınların devlet başkanlık sürelerinin en uzun olduğu ülkeler ise İngiltere ve Almanya’dır.

Tablo 8. Siyasi Güç Endeks Değerleri

	Milletvekili	Bakanlık	Devlet Başkanlığı (Son 50 yıl için, Kadın/Erkek)
Belçika	0,744	0,333	0,00
Danimarka	0,642	0,751	0,081
Fransa	0,658	1,00	0,018
Almanya	0,447	0,667	0,393
İrlanda	0,285	0,364	0,712
İtalya	0,555	0,385	0,00
Lüksemburg	0,333	0,416	0,00
Hollanda	0,456	0,546	0,00
İngiltere	0,471	0,277	0,410
Türkiye	0,211	0,134	0,057

Kaynak: (World Economic Forum, 2020).

4. 2. Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi

İnsani gelişme raporu içerisinde yer alan cinsiyet eşitsizliği endeksi 2019 yılında 189 ülke için hesaplanmıştır. Cinsiyet eşitsizliği endeks değerlerini gösteren Tablo 9 incelendiğinde; Danimarka, Hollanda, Belçika ve Fransa kadın erkek arasındaki eşitsizliğin en az olduğu on ekonomi arasında yer almaktadır. İngiltere dışındaki Avrupa ülkelerinde de eşitsizlik değeri 0,1'in altındadır. Türkiye ise 0,305 endeks değeriyle 66.sıradadır.

Tablo 9. Cinsiyet Eşitsizliği Endeks Değeri (2018)

Ülkeler	Endeks Sıralaması	Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi
Belçika	6	0,045
Danimarka	2	0,040
Fransa	8	0,051
Almanya	19	0,084
İrlanda	22	0,093
İtalya	12	0,069
Lüksemburg	16	0,078
Hollanda	4	0,041
İngiltere	27	0,119
Türkiye	66	0,305

Kaynak: (United Nations Development Programme, Human Development Indices and Indicators: Statistical Update, 2019).

Üreme sağlığı endeks değerlerini gösteren Tablo 10 incelendiğinde, her yüz bin canlı doğumda anne ölüm sayısı Lüksemburg hariç 10'nun altındadır. Türkiye'de ise her yüz bin canlı doğumda 16 anne ölümü yaşanmaktadır. Genç doğum oranı incelendiğinde, İngiltere (13,4) dışındaki Avrupa ülkelerinde tek haneli rakamlar vardır. Genç doğum oranının en yüksek olduğu ülke 26,6 sayısı ile Türkiye'dir.

Tablo 10. Üreme Sağlığı Kriteri (2018)

	Üreme Sağlığı	
	Anne Ölüm Oranı (Her 100.000 canlı doğumda)	Genç Doğum Oranı (15-19 yaş aralığı, her 1.000 doğumda)
Belçika	7	4,7
Danimarka	6	4,1
Fransa	8	4,7
Almanya	6	8,1
İrlanda	8	7,5
İtalya	4	5,2
Lüksemburg	10	4,7
Hollanda	7	3,8
İngiltere	9	13,4
Türkiye	16	26,6

Kaynak: (United Nations Development Programme, Human Development Indices and Indicators: Statistical Update, 2019).

Tablo 11 kadınların güçlendirilmesine ait değişkenleri göstermektedir. Parlamentoda kadın temsiliyetinin genel anlamda çok yüksek olmadığı görülmektedir. Türkiye’de parlamenter kadın, diğer ülkelerden daha azdır. Parlamentodaki kadın yüzdesi %17,4’tür.

En az lise düzeyinde eğitim alan kadın ve erkek yüzdesi incelendiğinde hem kadın hem erkek için mezun yüzdesinin tam olduğu tek ülke Lüksemburg’dur. İrlanda dışında da lise mezunu kadın yüzdesi, erkek yüzdesinden daha düşüktür. Kadın erkek arasında farkın en az olduğu ülke Almanya’dır. En fazla olduğu ülke ise Türkiye’dir. Ayrıca eğitim seviyesi en düşük olan ülke de yine Türkiye’dir.

Tablo 11. Kadınların Güçlendirilmesi Kriteri (2018)

Ülkeler	Kadınların Güçlendirilmesi		
	Parlamentodaki Kadın Yüzdesi	En Az Lise Mezunu Yüzdesi (25 yaş ve üzeri)	
		Kadın	Erkek
Belçika	41,4	82,6	87,1
Danimarka	37,4	89,2	89,4
Fransa	35,7	81,0	86,3
Almanya	31,5	96,0	96,6
İrlanda	24,3	90,2	86,3
İtalya	35,6	75,6	83,0
Lüksemburg	20,0	100	100
Hollanda	35,6	86,6	90,1
İngiltere	28,9	82,9	85,7
Türkiye	17,4	44,3	66,0

Kaynak: (United Nations Development Programme, Human Development Indices and Indicators: Statistical Update, 2019).

Tablo 12 ekonomik faaliyetlere ait verileri göstermektedir. Her ülkede kadınların işgücüne katılım yüzdesi erkeklerden daha azdır. Kadın erkek arasındaki bu farklılığın en az olduğu ülke Danimarka iken, en çok olduğu ülke Türkiye'dir.

Tablo 12. Ekonomik Faaliyetler Kriteri (2018)

Ülkeler	Ekonomik Faaliyetler	
	İşgücü Piyasasına Katılım Yüzdesi (15 yaş ve üzeri)	
	Kadın	Erkek
Belçika	47,9	58,9
Danimarka	58,1	65,9
Fransa	50,3	60,0
Almanya	55,3	66,2
İrlanda	55,1	68,1
İtalya	40,0	58,4
Lüksemburg	53,5	62,7
Hollanda	58,0	68,9
İngiltere	57,1	67,8
Türkiye	33,5	72,6

Kaynak: (United Nations Development Programme, Human Development Indices and Indicators: Statistical Update, 2019).

4. 3. Cinsiyet Gelişme Endeksi

Tablo 13'te yer alan cinsiyet gelişme endeksi 189 ülke için hesaplanmıştır. Endeks değerinin en yüksek olduğu ülke Fransa (0,984)'dir. Fransa'yı 0,980 ile Danimarka; 0,975 ile İrlanda takip eder. Endeks değerinin en düşük olduğu ülke Türkiye'dir.

Tablo 13. Cinsiyet Gelişme Endeksi ve Alt Bileşenleri (2018)

Ülkeler	Cinsiyet Gelişme Endeksi	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi		Beklenen Okullaşma Yılı		Ortalama Okullaşma Yılı		Kişi Başına Düşen Tahmini Gelir	
		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Belçika	0,972	83,8	79,1	20,6	18,8	11,6	11,9	34.928	52.927
Danimarka	0,980	82,8	78,8	19,8	18,4	12,7	12,4	41.026	56.732
Fransa	0,984	85,4	79,6	15,8	15,2	11,2	11,6	33.002	48.510
Almanya	0,968	83,6	78,8	17,0	17,2	13,7	14,6	38.470	55.649
İrlanda	0,975	83,7	80,4	18,9	18,7	12,7	12,3	44.921	66.583
İtalya	0,967	85,4	81,1	16,6	15,9	10,0	10,5	26.471	46.360
Lüksemburg	0,970	84,2	80,0	14,3	14,1	11,8	12,6	53.006	77.851
Hollanda	0,967	83,8	80,4	18,3	17,8	11,9	12,5	40.573	59.539
İngiltere	0,967	83,0	79,5	18,0	17,1	12,9	13,0	28.526	50.771
Türkiye	0,924	80,3	74,4	15,9	16,9	6,9	8,4	15.921	34.137

Kaynak: (United Nations Development Programme, Human Development Indices and Indicators: Statistical Update, 2019).

Doğumda beklenen yaşam süresi kadınlarda daha yüksektir. Kadınlarda yaşam beklentisinin en yüksek olduğu ülke 85,4 yaş ile Fransa ve İtalya'dır. Kadınlarda yaşam beklentisinin en az olduğu ülke 80,3 ile Türkiye'dir.

Beklenen okullaşma ve ortalama okullaşma değişkenleri incelendiğinde, gerçekleşen eğitim yılının beklentileri yansıtmadığı açıkça görülmektedir. Gerçekleşen okullaşma, beklenen okullaşma yılının oldukça altında kalmaktadır. Beklenti ile gerçekleşme arasındaki farklılığın kadınlar için en yüksek olduğu ülke Belçika, erkekler içinse Türkiye'dir. Ayrıca Danimarka ve İrlanda dışında, kadınların okullaşma yılı erkeklerin okullaşma yılından daha azdır.

Ülkenin refah düzeyini gösteren kişi başına düşen gelir incelendiğinde, kadınların gelirleri erkeklere kıyasla daha düşüktür. Kadın erkek arasında gelir farklılığının en yüksek olduğu ülkeler İrlanda, Lüksemburg ve İngiltere'dir. Diğer ülkelerde de gelir farklılığı oldukça yüksektir. Türkiye grup içerisinde hem kadın hem de erkekler için en düşük gelire sahip ülkedir. Kadınların geliri 15.921 \$ iken, erkeklerin geliri 34.137 \$'dır.

5. AMPİRİK UYGULAMA

Bölüm 4'te, ekonomilerde kadın ve erkek arasında fırsat eşitsizlikleri karşılaştırmalı analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Kadınların gelişme düzeyleri, erkeklere göre halen istenilen düzeyde değildir. Yani cinsiyet eşitsizliği devam etmektedir. Ancak, elde edilen sonuçların istatistiksel olarak da anlamlılığının araştırılması gerekmektedir. Bu doğrultuda, küresel cinsiyet açıklık endeksi istatistiksel olarak incelenmiştir. Küresel cinsiyet açıklık endeksi değerleri parametrik varsayımları sağladığı için, küresel cinsiyet açıklığı endeksi değerlerine t testi yapılmıştır.

Tablo 14. Küresel Cinsiyet Açıklık Endeksi Normallik Testi

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Açıklık Endeksi	,159	10	,200*	,879	10	,128

*. Doğru anlamlılığın alt sınırındır.
a. Lilliefors Significance Correction

Tablo 14, küresel cinsiyet açıklık endeksi için yapılan normallik testinin sonuçlarını göstermektedir. Buna göre, sıfır hipotezi kabul edilir. Tüm anlamlılık düzeylerinde seri normal dağılım göstermektedir.

$$H_0: \mu - \bar{x} = 0$$

$$H_1: \mu - \bar{x} \neq 0 (1)$$

Tablo 15. Tek Değişken için t Testi

	Test Value = 1				95% Confidence Interval of the Difference	
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Lower	Upper
Açıklık Endeksi	-16,291	9	,000	-,25320	-,2884	-,2180

T testi için oluşturulan hipotez, 1 numaralı formülde verilmiştir. Buna göre Tablo 15 incelendiğinde, “%95 anlamlılık düzeyinde örneklem ile endeks değeri arasında anlamlı farklılık yoktur” sıfır hipotezi reddedilmektedir. Örneklem ile endeks değeri arasında anlamlı farklılık vardır. Anlamlı bulunan farklılığın etki büyüklüğü ise 5,43'tür. Yani, “farklılık çok büyüktür”, şeklinde yorumlanır.

6. SONUÇ

Çalışmada kadınların kalkınma düzeyini analiz etmek için uluslararası kuruluşların geliştirdiği küresel cinsiyet açıklığı endeksi, cinsiyet eşitsizliği endeksi ve cinsiyet gelişme endeksi hakkında bilgi verilmiştir. AB-9 ve Türkiye örnekleri ele alınarak Türkiye'nin AB ülkeleri içerisindeki konumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda tüm ülkeler düzeyinde kadınlar aleyhinde cinsiyet eşitsizliğinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye'nin AB-9 ülkelerinden negatif anlamda ayrıştığı bulgusu elde edilmiştir. Türkiye, tüm endeksler için en zayıf durumdaki ülkedir. Özellikle küresel cinsiyet açıklığı endeksinde en zayıf ülkelerden birisidir.

Elde edilen sonuçlara göre Türkiye, cinsiyet eşitsizliğini gidermek için kadınların gelişmesini sağlayacak politikalarda radikal değişiklikler yapmalıdır. Kadınların gelişmesine yönelik uygulayacağı politikaların ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki yapacağı böylece refah seviyesini artacağı düşüncesiyle hareket etmesi gerekmektedir. Bu minvalde, özellikle kadınların işgücüne katılımını artıracak, piyasaya giriş engellerini giderecek, eğitim seviyelerini artıracak politikalar üretmelidir. Bunun yanı sıra, kadınların güçlerini arttırabilmeleri için seslerini daha fazla duyurabileceği, kendileriyle ilgili karar alma sürecine dâhil olabileceği tüm karar alma birimlerinde (bürokrasi, siyaset, sivil toplum örgütleri, vb.) görev almaları sağlanmalıdır.

Etik Beyan: Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Aksi bir durumun tespiti halinde Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %100'dür

Çıkar Beyanı: Yazar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

KAYNAKÇA

- Atik, H., & Khan, M. (2016). Performance Assessment of African Countries in Relation to Women's Development. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1-11.
- Atik, H., & Polat, M. A. (2017). Bilgi Topluluklarında ve Türkiye'de Kadın Kalkınması. H. Atik, & M. A. Polat içinde, *Ekonomik Kalkınma ve Kadınların Elde Ettikleri Kazanımlar: Türkiye'deki İstatistik Bölge Birimleri Üzerine Bir Analiz* (s. 47-55). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aydın, F. F., & Erdem, E. (2014). The Effect of Women's Employment on Competitiveness and Economic Growth: A Comparison of Turkey and the Most Competitive Countries. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 59-71.
- Bilgiç, A. (2020). TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ. S. Demez (Dü.) içinde, *İktisadi ve İdari Bilimler Teori, Güncel Araştırmalar ve Yeni Eğilimler* (s. 138-174).
- Cn2collins. (2013, Mart). *THE WID, WAD, GAD APPROACH ON GENDER DEVELOPMENT*. cn2collins: <https://cn2collins.wordpress.com/2013/03/19/the-wid-wad-gad-approach-on-gender-development/> adresinden alındı
- Duflo, E. (2012). Women Empowerment and Economic Development. *Journal of Economic Literature*, 1051-1079.
- Ercan, M., & Atik, H. (2018). Dünya Ülkelerinde ve Türkiye'de Kadınların Görelî Kalkınması: Ampirik Bir Analiz. E. Eyüboğlu içinde, *İnsan, Toplum ve Spor Bilimleri Araştırma Örnekleri* (s. 65-88). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Erdem, E., Yücel, A. G., & Köseoğlu, A. (2016). Female Labour Force Participation and Economic Growth: Theoretical and Empirical Evidence. *The Empirical Economics Letters*, 15(10), 986-991.
- Hacıoğlu, M., & Hobikoğlu, E. H. (2012). Cinsiyete Göre Gelişme Endeksi Çerçevesinde Kadın İstihdamının Ekonomik Değerlendirmesi: Türkiye örneği. *International Conference on Eurasian Economies*, (s. 123-30). İtalya.
- Kavas, A. (2018). *Karşılaştırmalarla 81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi*. TEPAV.
- Kavas, A. (2019). *Karşılaştırmalarla 81 İl'in Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi*. Y. Akpınar, K. Taşçı, & V. Sarı içinde, *Şehir ve Şehir Yönetimi* (s. 85-130). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Keskin, S. (2018). Türkiye'de eğitim düzeyine göre kadınların iş hayatındaki yeri. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*(17), 1-30.
- Mammen, K., & Paxson, C. (2000). Women's Work and Economic Development. *Journal of Economic Perspectives*, 141-164.
- Rathgeber, E. (1989). Wid, Wad, Gad: Trends in Research and Practice. *International Development Research Centre*, 1-26.
- Sart, G., & Dalyancı, L. (2018). OECD ülkelerinde araştırma geliştirme sektöründe cinsiyet eşitsizliğinin istatistiksel analizi. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1-6.
- Şimşek, M. (2010). Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Kadın ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi. H. Atik içinde, *2000'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi: Yapısal Dönüşümler, Ana Sorunlar ve Çözümüne Dönük Politika Önerileri* (s. 1-19). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- T.C. Aile, Ç. v. (2018). *kadının güçlenmesi eylem planı 2018-2023*. ankar: T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

Tinker, I., & Zuckerman, E. (2014). Women's Economic Roles and Development Pradigm. B. Currie-Alder, R. Kanbur, D. Malone, & R. Medhora içinde, *International Development: Ideas, Experience, and Prospects*. Oxford Scholarship Online:

TOBB. (2020). *81 İilde Türkiye'nin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi*. Ankara: TOBB. <https://mobil.tobb.org.tr/HaberResimleri/10301-3.pdf> adresinden alındı

Tutar, F., & Yetişen, H. (2009). Türkiye'de Kadının Ekonomik Kalkınmadaki Rolü. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 116-131.

UN Women. (2021). *UN Women*. UN: <https://www.unwomen.org/en/csw/csw65-2021> adresinden alındı

United Nations Development Programme. (2018). *Human Development Indices and Indicators*. New York: United Nations.

United Nations Development Programme. (2019). *Human Development Indices and Indicators: Statistical Update*. New York: United Nations.

Urul, A. K. (2016). *Karşılaştırmalarla 81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi*. TEPAV.

World Economic Forum. (2020). *The Global Gender Gap Report*. World Economic Forum.

World Economic Forum. (2017). *The Global Gender Gap Report*. Geneva: World Economic Forum.

DIJİTAL GÖÇEBELİK: DENEYİM VE ÖZGÜRLÜK

DIGITAL NOMAD: EXPERIENCE AND FREEDOM

Mustafa Şeref AKIN^a

^aProf. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisat Bölümü, Erzincan, Türkiye,
ORCID: 0000-0002-1850-9118
E-posta:
mustafa.akin@erzincan.edu.tr

Sorumlu Yazar:
Mustafa Şeref Akın

Makale Türü
Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi
25.09.2020

Makale Kabul Tarihi
19.04.2021

ÖZ

Amaç- Bu makale dijital göçebelik kavramını işlemektedir. Dijital göçebelerin yaşam tarzlarının (iş, eğlence, seyahat) ardındaki motivasyonlarını ve bunları pratikte nasıl ele aldıkları araştırılmıştır.

Yöntem- Araştırma yöntemi etnografidir. 14 tane dijital göçebelerle gerçekleştirilmiş olan yazılı ve görüntülü mülakattan ve Reddit, Digitalnomad, Digital Nomads Around the World gibi dijital göçebeler forumlarından faydalanılmıştır.

Bulgular –Dijital göçebelerin temel felsefeleri özgürlük ve deneyimdir. Dijital göçebeler, yaşamın her alanını da eşit derecede eğlenceli görmekteler ve bunu profesyonel, mekânsal ve kişisel özgürlük yoluyla gerçekleştirdikleri bütünsel bir yaşam tarzı tasarlamayı hedeflemektelerdir. İdeal olarak, dijital göçebeler çalışmayı empoze edilen bir zorunluluk olarak değil, boş zaman etkinlikleri gibi, işsel olarak motive edilmiş ve tatmin edici olarak algılamaktadırlar.

Sonuç – Bu yaşam tarzının hayata karşı pozitif, bütünsel ve dengeli bakış yönlerine rağmen, çevre baskısı, finansman, yalnızlık, sosyal güvenlik eksikliği gibi unsurlardan dolayı birtakım zorlukları içermektedir. Bu zorlukları aşmanın yolu toplulukla hareket etmektir.

Anahtar Kelimeler: Dijital göçebe, deneyim, özgürlük, seyahat,
JEL Kodları: F20

ABSTRACT

Purpose - This article discusses the concept of the digital nomad. The motivations of digital nomads to adapt to this lifestyle and how they are handled in practice are explored

Methodology – The research method is ethnography. We have benefited from interviews with 14 digital nomads and digital nomad forums.

Findings –The core values behind digital nomads are freedom and experience. Digital nomads see both spheres of life equally enjoyable and aim to create a holistic lifestyle through professional, spatial, and personal freedom. Ideally, digital nomads perceive work as intrinsically motivated and satisfying, not as an imposed necessity, but as leisure activities.

Conclusions – Despite the positive aspects of this lifestyle, such as a positive, holistic, and balanced life, it contains some difficulties due to environmental pressure, financing, loneliness, and lack of social security. The overcome of these struggles is moving along with the community.

Keywords: Digital nomad, experience, freedom, travel,
JEL Codes: F20

1. GİRİŞ

Birey hayatında neyin önemli olduğuna karar verebilir ve tam olarak yaşamak istediği hayatı tasarlayabilir mi? Örneğin birey sörf ve kayak yapmayı seviyorsa, yılın yarısını sörf yaparak yarısını da kayak yaparak yaşayabilir mi? Bu sporları gerçekleştirebileceği imkanlar bulunduğu şehirde ve hatta ülkesinde yoksa nasıl gerçekleştirebilir? Seçimleri gerçekleştirebilecek bütçeye ihtiyacı vardır. Bunun finansmanını nasıl sağlayabilir? Üstelik toplumun ve iş hayatının geliştirdiği kurumsal yapılara (gelenekler ve iş disiplini gibi) karşı birey özgürlükçü bir hayatı nasıl tanımlayabilir ve yaşayabilir? Bunlar sadece bir hayal ve ütopya mı?

Makale hayallerindeki hayatlarını organize etmeyi başaran ve kendilerini dijital göçebe olarak tanımlayan bu topluluğun kurgularını anlatmayı amaçlamaktadır. Makale dijital göçebe kavramının ve yaşam tarzının anlaşılmasına yardımcı olmayı hedeflemektedir. Dijital göçebelik dergi makaleleri ve blog gönderileri arasında popüler bir konu olmuştur. Ancak, dijital göçebelerin popülaritesindeki bu artışa rağmen, literatür de bu yaşam tarzını inceleyen yeterli sayıda araştırma yazısı yoktur (Kınay, 2020).

Tek bir bölgenin bireyin taleplerini tamamıyla karşılaması mümkün değildir. Siyasi ve kültürel sınırların olmadığı bir dünya bütün olarak görüldüğünde bireyin tasarladığı hayatı oluşturabilecek mekân genişliği oluşmaktadır. Dijital göçebe için dünyanın dört bir yanında seçim yapabilecek sayısız fırsat çıkmaktadır. Bu coğrafyalar arasında, dijital göçebe yaşam, yerleşme, seyahat, çalışma kararlarını nasıl almaktadır? Seçimini nasıl gerçekleştirmektedir? Bu makale etnografik araştırmalar sonucunda dijital göçebelerin tercihlerini, günlük hayatlarını, beklentilerini, seçtikleri lokasyonlarını ve zorluklarını incelemektedir.

Dijital göçebelik, lise terk öğrencinin çantasını sırtına alıp dünyayı seyahat etmesi veya expatın iş sebebiyle başka bir ülkeye göç etmesi değildir. Dijital göçebelik çevrim içi bir ortamda çalışan konumdan bağımsız ve hobi odaklı yaşayan genç profesyoneller olarak tasvir edilebilir. Dijital göçebelik teknolojinin avantajlarını kullanmanın ötesinde bir yaşam felsefesidir. Temelinde bireyin kendini tanıması ve potansiyelini ortaya çıkarması vardır. Bu yaşam tarzında konaklamadan işe, seyahatten hobiye kadar planlama ve hazırlanma esastır.

2. LİTERATÜR

2.1. Dijitalleşme

İş akışlarının sayısal hale gelmesi dijital göçebenin konumdan bağımsız çalışabilmesini sağlamıştır. Bu açıdan dijitalleşmenin gelişiminin iş ve toplum hayatına dönüştürücü etkisi incelenmelidir.

Teknolojide ilk dalga, insanlığın toplayıcılıktan çiftçiliğe dönüşmesidir. Düzenli yerleşim yerleri ortaya çıkmıştır. Hiyerarşik yapıların ve devletlerin oluşmasına sebep olmuştur. İkinci dalga, tarımdan sanayiye geçiştir. Üretim, eğitim, iletişim kitlesel boyutta yaşanmıştır. İnternet teknolojisindeki gelişme ile üçüncü dalga olan bilgi çağına girilmektedir (Toffler, 1980, s. 10-20).

Dijitalleştirme verilerin bilgisayarlar tarafından işlenebilmesi için ikili rakama dönüştürülmesini işaret etmektedir (Gartner, 2020, s. 1). Ayrıca, dijitalleştirme dağıtım kanallarında, müşteri ilişkilerinde yeni iş modelleri sağlamıştır (Osterwalder & Pigneur, 2010, s. 20-30). Üstelik yapay zekâ gibi yeni teknolojiler geliştirilmiştir (Yankın, 2018, s. 2).

Dijitalleşme ise sadece veri işlenmesinin ötesinde geniş anlamda dijital dönüşümü ve dijital kültürü ifade etmektedir (Aydın, 2011, s. 2; Bloomberg, 2018, s. 1; Yankın, 2018, s. 2). Bir yönetimin, algının ve sürecin sayısallaştırılması olarak düşünülmelidir. Bu süreç verimli işletmelerin gelişmesini sağlamıştır (Fichman, Dos Santos, & Zheng, 2014). Dijitalleşme sayesinde organizasyonlar kullanıcıların taleplerine hızlı ulaşmaktadırlar ve iş akışlarını yeniden tasarlamaktadırlar.

Dijital çağda Web 2.0 ile birlikte bireyler artık çevrim içi bilgiyi sadece tüketmemekte aynı zamanda onu üretilebilir konuma da gelmiştir (Dunleavy & Margetts, 2010, s. 18). Kitlesel üretim çağında tek yönlü iletişimden internet ile çift yönlü iletişime geçildi. Özellikle Web 2.0 Wiki, bloglar, sosyal ağlar gibi platformların gelişimini sağlamıştır (Tapscott & Williams, 2006, s. 5-15; Fieseler, Matthes, & Meckel, 2010, s. 13). Web 2.0'nin sosyal medyadaki interaktif iletişimi sayesinde bilgi büyük bir hızda ve coğrafyada yayılmaktadır (Schultz, Sonja, & Görirtz, 2011, s. 20-22)

Bu dijitalleşme sürecinde Türkiye'nin hazırlıksız olduğu anlaşılmaktadır. 235 öğretmen ve okul yöneticisiyle yapılan mülakat çalışmalarında Türkiye'nin bilgi işlem vizyonu hakkında haberdar olmadıkları, kurumlarında bilgi işlem çalışmalarının çok sınırlı olduğu ve kişisel teknoloji bilgilerinin yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır (Çelik, Güçlü, & Naillioğlu, 2020, s. 22)

Dijitalleşme artık tüm sektörler yayılmıştır. Bunun etkisi radyoculuktan, muhasebeye, girişimcilikten kamu sektörüne kadar etkisi görülmektedir (Yücel & Adiloğlu, 2019, s. 47; Yerlikaya & Ağcasulu, 2017, s. 82). Dijital teknolojilerin kültürel üretim ve tüketim biçimlerini değiştirmesiyle geleneksel radyo iletişimi değişmiştir. Radyoculuğun hayatta kalması için sosyal medya etkileşimini yoğun şekilde kullanması gereklidir. Muhasebe kayıtları defter tutma döneminden büyük veri ve yapay zekaya kaymaktadır (Yerlikaya & Ağcasulu,

2017, s. 47). Dijitalleşme kamu sektöründe vatandaşlık kavramını, devletin vatandaşa hizmet anlayışını sorgulamaya başlamıştır. Sanal platformlarda çevrim içi olarak örgütlenen vatandaşlar, kamu yönetimlerine etkin şekilde taleplerini duyurmaktadırlar (Dunleavy & Margetts, 2010, s. 2; Yerlikaya & Ağcasulu, 2017). Bütün sektörlerdeki değişimle beraber istihdam piyasalarında çalışan-işveren ilişkilerinin ve iş akışlarının değişmemeleri mümkün değildir. Bu değişim dalgalarından biri de dijital göçebelerin doğmasıdır.

2.2. Dijital Göçebeler

Uzaktan çalışma kavramının başlaması için bazı teknolojik ve iş süreçlerinin gelişmesi gerekmektedir. Uzaktan çalışma kavramının çıkışı dijital teknolojilerinin gelişimiyle ofis ve ulaşım gibi maliyet avantajından yararlanmak için olmuştur.

Konumdan bağımsız yaşam ve çalışma tarzlarına sahip dijital göçebelerin diğer uzaktan çalışanlara göre önemli farkları vardır. Uzaktan çalışanlar genellikle kendi mekanlarında kalarak hizmet verirler. Konumlandıkları yerleri aile ve çalışma alanları gibi kriterlere göre seçerler. Halbuki dijital göçebelerin konumlandıkları yerler ilgi çekici buldukları, eğlenceli, hobilerini yaşayabilecekleri mekanlardır (Müller, 2016, s. 344; Documentary, 2019; Duman, 2019; Kristin, 2018).

Dijital göçebeler boş zamanlarının önemini fark eder; boş zamana kıyaslar çalışmaya daha az anlam yüklerler. Bu bilinçle hayatlarını nasıl yaşamaları konusunda ciddi çaba sarf etmekteLERdir (Thompson, 2019, s. 27)

Dijital göçebelerin yükselişi modern yaşamın sonu olmayan iş hayatı yarışmasından kaçma arzusu ile başlamıştır. Bireylerin istedikleri yerde ve şekilde yaşamayı hayal etme imkanlarının olduğunu kabul ederler. Sınırları olmayan küresel seyahat gerçekleştirme, çalışma saatlerinde esneklik, geleneksel ofisten ayrılma ve dünyanın her yerinden çalışmayı hedefleyen bir yapıyı kurgularlar (Adams, 2017, s. 1; Schroeder, 2016, s. 1).

Dijital teknolojinin gelişmesiyle bilgi altyapılarına küresel erişim, daha esnek çalışma düzenlemeleri ve iş esnekliği sağlanmaktadır (Dal Fiore, Mokhtarian, & Singer, 2014, s. 97; Freelancer, 2017, s. 1).

Sürekli gezginler olarak dijital göçebeler kalıcı bir yuva fikrinden vazgeçmiş, konumdan bağımsız çalışma biçimini benimsemişlerdir. Bu ay Endonezya, Bali'deki bir kafede çalışırken, gelecek ay Berlin'deki bir ortak çalışma alanına geçirirler (Spinks, 2017, s. 1; Saüdi, 2017).

Dijital göçebelik araştırmalarında dijital göçebelerin gittikleri her yerde çalışma ve kaynakların harekete geçirilmesi için geliştirdikleri stratejilere odaklanılmaktadır (de Carvalhp, Ciolfi, & Gray, 2017). Seyahat temelli yaşam tarzlarından dolayı dijital göçebeler kaynaklara erişimde mülkiyete sahip olmak yerine değiş tokuş etmeyi tercih etmektedirler (Hart, 2015, s. 2). Bundan dolayı kalıcı ofis alanları yerine en çok ortak çalışma alanlarını veya kafeleri kullandıkları görülmektedir. Dijital göçebelerin işlerini yürütmek için müşterilerle ve toplulukla sürekli bağlantı halindedirler.

Dijital göçebelikte motivasyon, dijital çalışanlardan farklı olarak motivasyonları mobil yaşam tarzıyla ilişkilendirilen seyahat maceracılığı ve ofis ortamından uzaklaşmaktır (Horton, 2017; Dal Fiore, Mokhtarian, & Singer, 2014, s. 100). İş hayatını seyahat eğlencesiyle birleştirirler (Thomas, 2016). Çoğunun kalıcı bir evi yoktur ve kendilerini "dolaşan internet girişimcileri" olarak konumlandırmaktadırlar (Thomas, 2016).

Coğrafi hareketliliklerine ek olarak, dijital göçebeler farklı işler ve pozisyonlar arasında da hareket etme açısından esneklerdir. Sürekli olarak aynı şirket için veya aynı projede çalışmamaktadırlar.

Dijital göçebeler kozmopolit yaşam tarzına sahip Ubud, Endonezya veya Chiang Mai, Tayland gibi egzotik yerlere seyahat etmeyi tercih eden kişilerdir (MacRae, 2016, s. 20).

Hem iş verenler hem de çalışanlar açısından özgürlük ve esneklik sağlayarak kazan-kazan modelinde ilerlemekteLERdir. Dijital göçebeler kendi günlük programlarına göre çalışmaktalar. İşverenlerde dijital göçebelere sabit maaş ve sigorta ödemeleri yapmamaktalar. Ayrıca ofis gibi genel giderler de azalmaktadır.

Organizasyondan bağımsız olarak çalışan, dijital göçebeler "güvencesiz çalışma" durumundadırlar (Kalleberg, 2009, s. 15). İş bulma belirsizliği, yalnızlık hissi ve iş verenle sözleşmenin nasıl işleteceği konusunda endişe taşımaktadırlar (Morad, 2016).

Birçok dijital göçebe, bu ortak zorluklara yanıt bulmak için platformlara yönelmektedirler (Thomas, 2016). Platformlar müşterilerle çalışanları eşleştirmekte, sosyal ve profesyonel bağlantılar kurulmasına yardımcı olmaktadır (Elgan, 2020; Manyika, ve diğerleri, 2016).

Çevrim içi iş ekonomisinde uzaktan çalışma, parça başı, tek seferlik çalışma şartları vardır. Ama iş tam ve güvenlik paketiyle gelmediğinden kazandıklarını emekliliklerine, sağlık hizmetlerine ve yaşam harcamalarına ayırmalıdır.

Türk akademik literatüründe dijital göçebe kavramı henüz tartışılmış değildir Genellikle dijitalleşme çağının özelliklerine doğru yoğunlaşma vardır.

Büyük sanayi dönemi ile dijital çağ karşılaştırılmaktadır. Makineler insan bedeninin yerini kısmen alırken, yeni süreçte dijital teknolojinin insan beyninin yerini alması tartışılmaktadır. Dijital çağda değişim sadece üretim modeliyle sabit kalmamakta; sosyal ve özel hayata kadar geniş bir yaşam biçimini etkilemektedir (Güngör, 2019, s. 144-146). Dijitalleşmenin eğitim, sağlık ve eğlenceyi de içine alacak şekilde daha da baskın hale geleceği vurgulanmaktadır. Dijitalleşmenin imkânlarından faydalanabilmek için yüksek dijital okuryazarlığa sahip olmak gerekmektedir. Yaş ve eğitim durumu değişkenlerinin dijital okuryazarlık düzeyi üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür.

Dijitalleşme ve girişimciliğin birleşmesiyle dijital girişimcilik dijital teknolojileri ticari fırsatlara dönüştürmektedir (Yaghoubi & Salehi, 2012, s. 1048; Van Home & Zhang, 2016). Dijital girişimciliğin ilgi alanları paylaşım ekonomisi, sosyal medya, bulut teknolojileri ve e-ticarettir (Hull, Hung, & Perotti, 2007, s. 290-292; Hafezieh, Eshraghian, & Akhavan, 2011; Kişi, 2018, s. 389)

Dijital göçmen (digital immigrant) ve dijital göçebelik (digital settlers) teknoloji kullanmaya yakınlık manasında kullanılmıştır. Özellikle kendisini dijital yerliye (doğduğu andan itibaren teknoloji içinde olan) göre ayırtmıştır (Prensky, 2001, s. 2; Kurt, Günüş, & Ersoy, 2013, s. 1-3). Daha yaşlı jenerasyonun dijitalleşmesini “dijital göçebe” (digital settlers) kavramı olarak açıklamaktadır (Palfrey & Gasser, 2011, s. 10-20). Ancak bu makalede kullanılan dijital göçebelik (digital nomad) dijital teknolojilere yakınlık olarak değil hayat tarzı olarak göçmenliği benimsemiş ve hayatını devam ettirmek için uzaktan çalışan insanı tanımlamaktadır.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

3.1. Etnografik Yöntemler

Araştırma yöntemi etnografidir. Dünyanın geniş alanına yayılmış ve farklı bir hayat felsefesi geliştirmiş göçebeleri derinlemesine tanımak amacıyla etnografi tercih edilmiştir.

Mülakat, sorular sorarak kullanıcıya yaklaşmanın bir yoludur. Etnografik mülakat, yapısı ve amacı olan bir konuşmadır. Kullanıcıların iç seslerinin, niyetlerinin ve amaçlarının ne olduğu sorulmaktadır. Amacı kullanıcılarından hikayeler elde etmektir. Hayatlarını, deneyimlerini ve bakış açılarını anlatmaları istenmektedir.

Etnografik mülakatta genelden özele inilmektedir. Önce kullanıcının çevresi ve hayata bakış açısı anlaşılmaktadır.

Somut hikayeler aranmaktadır (Akın, 2019, s. 5). Soyut yorum sorusu sorulmamaktadır.

Takip soruları derine inmeyi sağlamaktadır. Yüzeysel bilgiler güvenilir değildir. Daha derinlere inildikçe kullanıcının akıl yürütmesi, tepkileri, yol gösterici ilkeleri, motivasyonları ne olduğu öğrenilmektedir. Bunlar güvenilir ve açık yanıtlardır.

Kullanıcılara görüşmeler sırasında çözüm sunulmamaktadır. Sadece problemlerinin ortaya çıkartılması amaçlanmaktadır (Young, 2015, s. 14-17).

Mülakata ısınma turuyla başlanmaktadır. Mülakatlarda hem kullanıcıların hem de araştırmacıların zorlandıkları durumlar olabilmektedir (Akın, 2019, s. 10-15).

Duygusal ve sosyal deneyimleri kavramak fiziksel deneyimleri kavramaktan daha önemlidir. Ürünler, etkinlikler ve ortamlarla ilgili duygusal deneyimler anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Uzun cevapları içeren sorular sorulmaktadır. Kısa cevap görüşmenin derinlemesine inilmesini engellemektedir. Özellikle kullanıcıların başlarından geçen hikayeler uzun cevap içermelidir.

Etnografik araştırmalar istatistik üretmemektedir. Anket yapılması gereken n sayıda katılımcı yoktur. Katılımcılarla yoğun mülakat yapılır. Kullanıcıların hikayelerinden kalıplar ortaya çıkıncaya kadar mülakat

serisine devam edilir. Anket çalışmaları korelasyon vermekte ve yüzeysel kalmaktadır (Christensen, Hall, Dillon, & Duncan, 2016, s. 12-14)

Etnografik derinlemesine mülakatta kişinin davranışlarının ardındaki sebep-sonuç ilişkileri yakalanmaktadır. Davranışın ardındaki sosyal, duygusal, bilişsel ve kültürel sebepler ortaya konmaktadır. (Nielsen, 2020, s. 1; Faulkner, 2003). Burada esas olan, kullanıcıların deneyimlerinden bir trend çıkıncaya kadar derinlemesine mülakatlara devam etmektir.

3.2. Örnekleme

Araştırmanın evreni farklı uluslardan oluşan kendini dijital göçebe olarak tanımlayan kişilerden oluşmuştur.

Ampirik veriler iki kaynaktan toplanmıştır: dijital göçebe forumları ve dijital göçebelerle yapılan bir dizi yazılı röportaj ve video üzerinden gerçekleşen röportaj. Forum koleksiyonu ve sonraki röportajlar 2010-2019 yılları arasında gerçekleştirilmiştir.

Örnekleme sayısı mülakatlarda alınan cevaplarda benzerlik (kalıp, örgü) oluştuktan sonra bırakılmıştır (Nielsen, 2020, s. 1; Faulkner, 2003, s. 382). Ayrıca bunları destekleyici forum gönderileri reddit.com'un / r / digitalnomad, Facebook grubu "Digital Nomads Around the World" ve nomadforum.io'dan faydalanılmıştır. Kullanıcı ifadeleri italik şeklinde ve kullanıcının memleketine göre (Alm-Almanya, Ame-Amerika, Avu- Avustralya, F-Fransa, K-Kanada, M- Mısır, S-Slovenya, T-Türkiye) yazılmaktadır.

4. BULGULAR

Görüşme verilerinin ve dijital göçebe forumlarının analizi, dijital göçebelerde iki temel kavramı ortaya çıkarmaktadır Deneyim biriktirmek ve özgürlük. Bunların gerçekleşmesi amacıyla yapılan faaliyetlerin sonucunda dijital göçebe yaşam tarzı ortaya çıkmaktadır. Seyahat, dijital olanaklar ve minimalizm bunlara aracılık etmektedir. Dijital göçebe geleneksel hayat kurgusuna (yerleşik, kurumsal, iş, aile hayatına) aykırı yaşam tarzının benimsenmesinden dolayı büyük zorluklar yaşamakta ve bunları aşmak için de stratejiler geliştirmiştir.

4.1. Deneyim Biriktirmek

4.1.1. Seyahat

Dijital göçebeler seyahati turistik amaçla değil ama deneyim biriktirmek için gerçekleştirmektedirler. Beklenmeyenlere hazırlıklı olmayı ve sürprizleri kucaklamayı amaçlamaktadırlar. Arzu ettikleri yerlere seyahat etmek için lokasyondan bağımsız çalışmak ihtiyacı sergilemektedirler: *"İnsanlar yaşlanınca hayatta hangi pişmanlıkları yaşamaktalar? Daha fazla emeklilik ve yaşam sigortası yaptırmadıklarına mı? Yoksa hayatta sahip olmadıkları deneyimleri mi? Bu deneyimler kişileri mutlu etmektedir (S1). Sadece görmek için değil, deneyimleyip yaşayarak seyahat etmek benim tarzım (T1). Dijital göçebe döneminde tanıştığım kişiler ve yaşadığım olaylar hayata bakış açımı değiştirdi (S1). Salvador'da aktif yanar dağ seyretmek, kilosunu 10 TL'ye istakoz yemek, fakirlik, toprak yolları, tek bankalı şehirde uzun kuyrukta beklemek deneyimlerini yaşadım. Amerika'dan çok farklı (Ame1). Seyahat sürekli öğrenme fırsatı vermektedir (A1). 15.000 feetten Skydiving yaparken hayatın anlamını sorgulama fırsatım oldu. Kuşların neler hissettiğini de biliyorum (T1). Bali ve Lombok Adası arasındaki 40 km'lik deniz yolunu küçük bir balıkçı teknesiyle geçtim (T1). Bir defasında ormanda kayboldum, hava kararmak üzereydi. Korktum mu? Evet. Panikledim mi? Hayır. Seyahat öğretir (T1). Demem odur ki, seyahat bir lüks değil bir ihtiyaç. Kendimizi ve içinde yaşadığımız dünyayı ve farklı kültürlerin farklılıklarını anlamak ve bize benzerliklerini görmek çok şey öğretir, geliştirir, ön yargulardan arındırır (T1). Dünyada aykırı yerlerde bulunmak. 1 hafta İran'da geçirmek (Ame1). 2 gün Kuzey Kore'de bulunmak (A1). Okullarda öğrenilmesi gerekenler hayat bilgisi öğretilmiyor; finansal özgürlük gibi (S1). Devletler insanların kendi ülkelerinde yaşamalarını bekliyorlar. Kendi ülkelerinde tatil yapmalarını, harcamalarını, vergi ödemelerini beklemekteler. Kendi ülkelerin en iyi olduklarını savunuyorlar. Hâlbuki dünyayı dolaşınca gerçeğin bu olmadığını biliyorsun (Ame 2)."*

Ancak seyahat ritmi bir ülkeden diğer ülkeye sürekli hareket manasına gelmemektedir. Yurt dışında gittikleri ülkeyi derinden yaşamaktadırlar. Buldukları ülkede düzenli hayat sürdürmektedirler. Bu açıdan expatlara benzemektedirler. **Ancak expatlar gibi düzenli olarak ofise gitmemekteler. Zamanlarını bölgenin güzelliklerini keşfederek geçirmekteler.** Genellikle dijital göçebeler yerleşik ve gezgin arasında yaşamaktalar. Bir temel yaşam yerleri var: *"3-6 ayda bir başka bir ülkeyi gezip sonrasında merkez ülkeye dönüş"*

yapmaktalar: Kışları Portekiz’de geçiriyorum (Ame4). Gittiğimiz ülkede 3 ay kalıyoruz ve 3 ayı şehirde birer ay geçiriyoruz (M1 ve F1). Kışları kayaktan hoşlandığım için Bulgaristan’da geçiriyorum. Ayrıca kış tatilleri arasında ucuz. (Ame1). Gezgün ile turist arasındaki fark da bu zaten. Gittiğim yerlerin gündüzünü de gecesini de görmeyi seviyorum. Sokakların atmosferini ve kokusunu seviyorum. Sokak aralarında oynayan çocukların arasına karışmayı seviyorum. Kültürü ve yaşam tarzlarını derinlemesine izlemek ve anlamak ilgi alanım ve bu da zaman gerekiyor. Acelem yok (T1). Bir yılda 5 kere 15 ülkeyi gezdim. Tayland, İngiltere, Fas, Macaristan, Sırbistan, İspanya, Polonya, Kolombiya, Meksika, ABD... Zamanımın çoğunu Güney Doğu Asya’da geçirdim. Bu bölgeyi sevsen de beynimi tazelemek için farklı mekanları görmem gereklidir (Aru1). Kışları Bali’de, yazları Avrupa’da (S1). Şu an Berlin’deyim. Burası startup’ların merkezi (S1).”

4.2. Özgürlük

4.2.1. Kurumsallık

Dijital göçebeler hayatı detaylara boğulmadan tasarlamaktadırlar. Özgürce zaman geçirmek ve hobilere odaklanmak istemektedirler: “İki yıllık dijital göçebe deneyimden sonra amacın dijital göçebelik olmadığını düşünmekteyim. **Amaç özgürlük, seyahat özgürlüğü, uzaktan çalışma özgürlüğü** (Aru1). Önce nasıl yaşamak istediğime karar veriyorum. Sonrasında hayatımı ve işimi buna göre ayarlıyorum. Böylece hayat dengemi buluyorum. (S1). Her şeyi detaylı planlanamaz. Farklı unsurları birleştirmek başarmanın keyfidir (S1). Hayatımda üç şey yapmak istiyorum: seyahat, yoga ve yemek pişirmek (Alm1).”

Geleneksel sıkışmış hayat tarzına, tüketim kültürüne, pasif hayata karşı çıkmaktalar: “Devasa alışveriş merkezlerinin olmadığı yerde geçirmek (Ame1). Kosta Rika’da okyanus yanında geçirip, hiç televizyon açmamak (Ame1). Şehirden şehre hareket halinde olmak (S1).”

Kurumsal iş hayatından bıkmışlık ve “kurumsala” dönmemeyi sıklıkla dile getirmektedirler. Anlamsız yarışa karşıdır. Kendilerini bir düzen içine sıkışmış hissetmektedirler: “Tekrar kurumsal dünyaya dönüp, pazarlama birimindeki aşırı çalışılan işe dönmek istemiyorum. Bütün hayatım iş etrafında dönüyordu. Sonrada tükendim (burn out) (Alm 1). Başka birinin yanında çalışıp tüm enerjimi vermekten yorulmuşum. Yeter dedim! (Alm 1). **Seyahate çıkmadan önce ne iş yapıyordun sorusuna hatırlamıyorum** diye cevap veriyorum. Çok da önemli değil. Meraklıysanız CV ve LinkedIn sayfalarına bakabilirsiniz (T1). Sabah kaçta kalkacağımı, kaçta işe gideceğimi ve kaç gün izin alacağımı söyleyen bir yapı yok (T2). İstemediğiniz personelle çalışmaktan kurtuluyorsunuz (T2). Bunu başarmak zorundayım yoksa berbat ve ben bir kaybedenim vs.” dersem, bu kendime çok fazla baskı yapıyor demektir. “Başarmak isterim ama istemezsem bu dünyanın sonu değil ve utanç verici değil (S1). Modern kölelikten azat olma yoludur (T2).”

Dijital göçebeler özgürlüklerine oldukça düşkünler. Bir topluluk olmalarına rağmen birbirlerini taklit etmekten sakınılmaktalar. “İhtiyaçlarını, arzularını, önceliklerini belirle. Yoksa, başkalarının (dijital göçebe) hayatlarını yaşamaktadırlar (Ame1).”

Dijital göçebeler iş hayatı dışında hobilerine ve günlük rutinlerindeki özgürlüğe önem vermekteler: “Kaliforniya’da yaşarken günüm akşam 9’da eve geldiğinde çok yorgun oluyordum. Bali’de öğle arasında plaja gidiyorum (Ame 2). Öğlen saatlerinde Bali’de sörf yapıyorum (K1). Günün yorgunluğunu çıkarıp, kan basıncını yükseltmek çok iyi oluyor. Seviyorum. Sonra da işime geri dönüyorum (K1). Öğlen masaj yaptırmak için çıkıyorum. 1 saatlik masaj 7 dolar (Ame 2).”

4.2.2. Dijital Teknolojiler

Dijitalleşme istediği yerden çalışma izni vermektedir. Kişileri özgürleştirmektedir: “Dijital teknoloji sayesinde istediğim yerde çalışıyorum ve istediğim saatlerde çalışıyorum (S1).”

Seyahat mekanlarının seçiminde internet imkânı tercih sebepleridir: “Seyahat lokasyonumu seçerken 4 kriter önemlidir: Güvenlik, internet hızı, ortak çalışma/yaşama alanları, besaplı olması (Ame 1).”

4.3. Zorluklar

4.3.1. Yakın Çevrenin Bakışı

Geleneksel iş ve yaşam anlayışının dışında olduğu için çevrelerinden yadsınılmaktadırlar: “Ne zaman Almanya’ya gitsem, çevrem bu ne zaman bitecek. Bu geçici bir heves (Alm 1). Aile kurman gerek (Alm 1). Eğitimi harcıyorsun (Alm 1). CV’ni düzeltmen gerek (Alm 2). Ne iş yapıyorsun (T1)?”

4.3.2. Korkular

Sosyal güvenlik, gelir, yalnızlık ve sıkışmışlık korkuları vardır. Sevdiklerinden uzakta, yalnızlık, sosyal izolasyon yaşamaktadırlar (Thompson, 2018).

Herhangi bir iş kayıtları olmadığından, sosyal güvenlik açısından da mahrumlardır: “*Sosyal sigortan yok (Alm 2). İşsizlik sigortan yok (Al 2). Emeklilik sigortan yok (Alm 2) Alışılmış sosyal güvenlik konfor alanından çıkmak çok güç (Alm 1). Yaşlandııkça daba sabit mekanlar ve sabit gelirler arzulanmaktadır. Kapsayıcı sigortam yok. Seyahat sigortam var (S1).*”

Proje bazlı ve freelancer olarak çalıştıklarından dolayı gelir akışı sürekli değildir: “*Bir sonraki iş gelecek mi belirsiz (S1). CV ve iş deneyimleri güçlüyse dijital göçebe olarak ayakta kalınabilir. Bu sabah kalkınca yapılabilecek bir iş değil. Sıkı yeteneklere ihtiyac var. (Alm 3). Dijital göçebe olmadan önce Londra’da finans sektöründe 10 yıl bilgi işlemci olarak çalıştım (S1). 12 yıl Mısır’ın en büyük internet sağlayıcısında ve daha sonra da Toronto ofisinde çalıştım (M1).*”

Yalnızlık ve sıkışmışlık korkusu yaşamaktadırlar: “*Sıkıntılı gününde, hasta olduğunda, enerjinin çekildiğinde yatağımdır, evimdir diyebileceğin bir mekânın yok (S1). Ne tatil deyim, ne işteyim. Sıkışmışlık hissi içindeyim (Alm 2). Kendimi dijital göçebelik için fazla zorladım. Bir mekândan diğer mekâna koştum. Şimdi yaşamak istediğim yerde zaman geçirmek istediğimi anladım (Avu1).*”

4.3.3. Vize

Dijital göçebelerin dünyayı gezme istekleri vize sorunuyla engellenmektedir. Güçlü pasaportlara sahip vatandaşlık olduğunda yabancı ülkelere vizesiz giriş yapma ve daha uzun süreli kalma mümkündür. Ancak turistik amaçlı gerçekleştirilen vize rejimi genellikle dijital göçebelere uymamaktadır. Diğer çalışma vize türleri de masraflı olmaktadır.

“*Kosta Rika’da 8 yıl yaşadım. Her 3 ayda bir çıkış yapıp giriş yapıyordum. Meksika’ya Nikaragua’ya, Florida’ya (aileme) haftalık ziyaret yaptım. Fırsat bulamazsam, San Salvador sınırına gidip, 1-2 saat geçirip Kosta Rika’ya turistik vizeyle giriş yaptım (Ame 1). Avrupa’da Schengen ve Schengen dışı ülkeler arasında giriş yaptım. Bulgaristan’ı merkez ülke yaptım. 3 ay Amsterdam, 3 ay Bulgaristan, 3 ay Paris, 3 ay tekrar Bulgaristan (Ame 1). 183 günden fazla kalındığında ikametgâh etmiş sayılıyorsunuz. Bundan dolayı 183 günden daha fazla bir yerde kalmam (Alm1).*”

4.4. Zorlukları Aşmak

4.4.1. Topluluk

Yalnızlığa ve iş bulmada yaşanan sıkıntılara karşı topluluklar kurmaktadır: “***Dijital göçebe olmaktan dolayı yaşadığın korkuları toplulukla paylaşarak atlattır (Alm 1).*** “*Seyahat esnasında daha fazla kişiyle arkadaş oldum. Daha sonra arkadaşlarla seyahat ettiğim de oldu (S1). Yabancılarla tanışma imkânı veren birçok dijital platformlar var. Ayrıca ortak çalışma alanlarında çok tanıdık çıkmaktadır (Ame1). Bir süre sonra, aynı dijital göçebelerle farklı şehirlerde karşılaşmaya başlanmaktadır (Ame1). Özellikle hobin varsa, o zaman hobi merkezli yerli kişilerin buluşma noktalarında çok kişiyle tanışılmaktadır (S1). Couch surfing yaparken çok miktarda yabancı veya yerli kişilerle tanışılabilir (T1). Panama’da sushi nasıl yapılır dersine gittiğimde çok yabancıyla tanıştım (Alm 1). Annem benimle beraber dolaşmakta. Annem uluslararası toplantılarda katılarak, benden daha fazla arkadaş oldu (K2).*”

Proje bulma konusunda birbirlerine yardımcı olmaktadır: “*Ortak projelere ve ekiplere girilebilir (S1). Plajda veya tek başına çalışılmıyor (Alm 1). Özellikle ortak çalışma alanları yeni iş bulmada fırsat yaratmaktadır (Avu1). Uzaktan işi bulmamıza yardımcı ajanslar var. Ödemenin %20’sini veriyorum (S1). Sürekli olarak becerileri geliştirmek gereklidir. Esnek olunmalıdır (S1).*”

Aile olmada kendileri gibi düşünenleri bulmaktadır: “*Aile kurmak bu yaşam tarzında zor. İki ay Portekiz’de, iki ay Panama’da, üç ay Bali’de, Tonga, Fiji,... Benim gibi yaşam tarzını benimseyen bir kişiyi bulmam gerekli (Alm 1).*”

4.4.2. Finansman, Dijital İşler, Yatırım

Seyahatlerin finansmanı için 4 türlü yöntem geliştirmektedirler: Pasif gelir elde etme, dijital iş, hesaplı yaşamak ve yatırım fırsatları araştırmak.

Birincisi mevcut pasif gelirlerle finanse etmek ve hobilerine odaklanmaktır. Eğer dijital göçebe finansal özgürlük sahibiyse, aylık giderlerini otomatik olarak karşılar: “*Evimi kiraya verdim (T1). 45 yaşına kadar (kurumsal işte) çalıştım ve para biriktirdim (Ame 5).*”

İkincisi pasif gelir yeterli değilse, o vakit yolculuk esnasında aktif gelir kazanacak iş yapılması gerekmektedir. Dijital göçebenin çıkış noktası da yolculukta uzaktan erişim araçları sayesinde çalışabilme ve dolayısıyla gelir kazanabilme imkânının olmasıdır. Kendilerini geçindirmek için çeşitli dijital yönlü işler yapmaktadırlar: “*Kripto paralar üzerine bir araştırma işi aldım (araştırma). Özellikle kripto parayı geliştirenlerin ilk turda ne kadar yatırım aldıklarını buluyorum. Saat başına 50 EURO kazanıyorum (S1). Çiçekçi online sitesine girdi sağlıyorum. Çiçekler üzerine fotoğraflar koyup, içerik giriyorum ve editörlük yapıyorum. Ayrıca bir tane yemek yapmak üzerine sitem var (Dijital pazarlama) (Alm1). Seyahat sitesinin ve yaşamımı sürdürebilir kalmada reklamlar bana destek sağlıyor (T1). Kod yazıyorum ve dijital göçebelik günlüğü isimli bir uygulama hazırlıyorum (Aru 1).*”

Üçüncüsü masrafları kısmak veya yaşam masraflarının diğer yerlere göre daha hesaplı oldukları yerleri tercih etmektedir “*Haftada 20 saat çalışıyorum. 800 EURO kazanıyorum. Avrupa’da ucu ucuna yetiyor. Asya’da maliyetler çok daha ucuz (S1). Dijital göçebelige hazırlık aşamasında da giderleri azaltma tasarruf imkânı getirecektir. Mümkün olduğunca çok masrafınızı ortadan kaldırın. Bu, spor salonu üyelikleri, abonelikler ve sahip olabileceğiniz diğer yabancı borç yükümlülükleri gibi şeyleri içerir... Bir arabanız varsa satmayı düşünün. Bir ev kiralarsanız, tüm eşyalarınızı depoya taşımayı düşünün. Tüm eşyalarınızı gözden geçirin ve bir garaj satışı yapın, böylece dışarı çıkmadan önce hayatınızı kolaylaştırabilirsiniz. (T1).*”

Dördüncüsü ise dolaştıkları ülkelerde yatırım fırsatlarını değerlendirmektir: “*Almanya’nın güvenlik sisteminden tamamen çıktım. Alternatif yatırımlar arıyorum. Kolombiya’da organik hindistan cevizini tarımına yatırım yapıyorum. Statuylara yatırım yapıyorum. (Al 1). Panama’dan mülk alıp, çifte vatandaşlık arıyorum (A1). Kendi paramı biriktirmeye çalışıyorum. (S1).*”

4.4.3. Yaşam Tarzı ve Minimalizm

Dijital göçebelik bir yaşam tarzıdır. Geçici olarak yaşanan ülkeden ayrılmak olarak algılanmamalıdır: “*Bu yeni bir yaşam tarzı ve geçici değil (Alm 1).*” Dijital göçebelerin deneyimleri arttıkça ülkelere bakış açıları da değiştirmektedir: “*İyi yönleriyle bakmaya çalışılmalı. Her ülkenin olumlu ve olumsuz yönlerine bakılmamalıdır (Ame 1).*”

Yaşam tarzı minimalistdir (Adams, 2017). Kendisinin hareket etmesini engelleyen unsurları çevrelerinden uzaklaştırırlar: “*Dijital göçebe olarak mobilyam yok, arabam yok, evsizim (S1). Sadece yatırım amaçlı ev, hisse, seker fonu vs. alırım (Alm 1). Bali’de ortak çalışma ofislerinin aylık üyeliği 150 EURO. Oldukça hesaplı (S1). Ekonomik yaşamı biliyorum ve gerçekten ihtiyacım dışında bir şeyler satın almıyorum (T1). Havuzlu villayı Bali’de bir arkadaşımın paylaşıyorum. 500 dolar ödüyorum (Ame2). Günlük çok hesaplı temizlik hizmeti de alıyoruz. (Ame2).*”

5. SONUÇ ve TARTIŞMA

Bu makalede dijital göçebelerin geleneksel organizasyonlarla değişen bağları, iş, kişisel yaşam ve seyahat arasında kurdukları yeni denge ve dijital teknolojilerin rolü incelenmektedir. Dijital göçebeler uzaktan çalışanlardan, expatlardan, serbest çalışanlardan, konumdan bağımsız çalışanlardan ve çevrim içi girişimcilerden farklılık göstermektedir. Bu farklılıkların ardındaki düşünce yapısı organizasyon, kişisel ve iş yaşamlarında yatmaktadır.

Organizasyon bağları zayıftır. Kendilerinin özgürlüklerini kısıtlayıcı herhangi bir örgütün, yapının ve hiyerarşinin bir parçası olmak istememektedirler.

Kişisel olarak deneyimler yaşayarak, dünyayı dolaşarak, kendilerini bulmak, hayat amaçlarını keşfetmek ve olgunlaşmak istemektedirler. Kişisel özgürlüklerine kimsenin karışmasına izin vermemektedirler.

Profesyonel iş yaşamlarında kurumsal şirketlerde çalışma geçmişleri vardır. Kurumsal ortamlardan keyif almamaktadırlar. Zamanlarını, amaçlarını, konumlarını kendi arzuladıkları kalıplarda geçirmek istemektedirler.

Dijital göçebeler seyahat ederken çalışırken, hukuki belirsizlikle karşı karşıya kalmaktadırlar. Genellikle turistik vizeyle ülkeyi ziyaret ederken çalışarak yasaları çiğnemektedirler. Dijital göçebe yaşam tarzı arttıkça,

vize uygulamaları değişmektedir. İspanya, Portekiz, Estonya ve Barbados ülkeleri bu topluluğu çekmek için özel vize çıkarmaktadırlar. Bu vize statüsünde gerekli olan, dijital göçebenin kendisini geçindirecek kadar maddi varlığa sahip olduğunu (veya kazandığını) göstermesidir. Yabancıların bir yıla kadar kalmasına izin vermekte ve çevrim içi çalışma için yasal yetki sağlamaktadır (Wilson, 2020, s. 1).

Dijital göçebeler yerleşip expata dönüşebilirler. Genel trend dijital göçebelerin sevdikleri ülkeleri belirleyip ve bir iki tane ülkeyi merkez haline getirip ağırlıklı olarak merkez ve çevresinde zaman geçirecekleri yönündedir.

Dijital göçebeleri çeken şehirlerde canlı girişimci toplulukları, ortak çalışma mekanları, kaliteli yerel çalışanlar, yüksek internet hızı, uçuş ağları, sert hava koşulları olmayan ve ucuz yaşam maliyetleri vardır.

Dijital göçebelikte başarılı olmak için seyahat isteği ve dijital yeteneklere sahip olmak yetmemektedir. Geleneksel hayatın öğrettiği konfor alanından uzaklaştıkça kişiler gelecek kaygısı taşımaya ve yalnızlıktan korkmaya başlamaktadırlar. **Bunu aşmanın yolu topluluk içinde yaşamak, eğlenmek ve çalışmaktır.** Yeni yerlerin keşfinde öncülük eden kişilerin önerileri, iş ilişkilerin kurulması, yabancı ülkede sosyalleşme topluluk aracılığıyla gerçekleşmektedir. Yol gösterici deneyimli arkadaşın mentorluğu zorlukların aşılmasında en etkin yoldur.

Bu çalışmanın devamında yeni bir yaşam tarzının açtığı sorunlar ve fırsatlar bir sonraki makalelerin araştırma konuları olabilirler:

Covid'in getirdiği çalışma biçimi birçok çalışanın herhangi bir yerde yaşamasına izin verecek sosyal ve çalışma ortamı hazırlamaktadır. Dijital göçebelik gelecek organizasyonların çalışma biçimi olacak mı?

Bu çalışmadaki dijital göçebelerin tamamı bekar veya çocuksuz çiftlerdi. Aile kurmanın ve özellikle çocuk sahibi olmanın dijital göçebeliliğe etkisi araştırılabilir. Dijital göçebelikte aile kurgusu nasıl olabilir?

Dijital göçebelerin ekonomide coğrafi arbitraj olarak adlandırılan coğrafi fırsatları iyi değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Yaşam kalitelerinden vazgeçmeden coğrafi olarak yer değiştirerek daha az maliyetli yaşamaktalar. Yaşam kaliteleri ve maliyet düşüşleri (performans/fiyat) hesaplanabilir Dijital göçebenin finansman tarafında coğrafi arbitraj sayesinde elde ettikleri mali tasarruf ne kadardır?

Etik Beyan: Bu çalışma için etik beyan gerekli değildir. Aksi bir durumun tespiti halinde Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: Yazarın katkısı oranı %100

Çıkar Beyanı: Yazar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

KAYNAKÇA

Adams, R. L. (2017). How to Become a Digital Nomad and Travel the World. *Forbes*. 05 20, 2020 tarihinde <https://www.forbes.com/sites/robertadams/2017/01/20/how-to-become-a-digitalnomad-and-travel-the-world/#219d8f781ae4> adresinden alındı

Akın, M. S. (2019). Kullanıcı Gerçekten Ne İster? Etnografik Metotları İle Derinlemesine Araştırma. *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(1), 1-25.

Aydın, S. (2011, 08 09). *Atatürk Kitaplığı Süreli Yayınları Sayısallaştırma Çalışmalarının Teknik ve Yönetimsel Analizi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi. 2020 tarihinde <http://dspace.marmara.edu.tr/handle/11424/21734?show=full> adresinden alındı

Bloomberg, J. (2018, 04 29). Digitization, Digitalization, and Digital Transformation: Confuse Them at your Peril. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/jasonbloomberg/2018/04/29/digitization-digitalizationand-adresinden> adresinden alındı

Christensen, C., Hall, T., Dillon, K., & Duncan, D. (2016). Know Your Customers' "Jobs to Be Done". *Harvard Business Review*.

Çelik, Ş. Ç., Güçlü, Y. F., & Naillioğlu, M. (2020). Bilim Ve Sanat Merkezi Yönetici Ve Öğretmenlerinin Bilişim Ve Dijitalleşme Konularına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *Journal of Continuous Vocational Education and Training*, 3(1), 22-37.

Dal Fiore, F., Mokhtarian, P. L., & Singer, M. E. (2014). Nomads at last? A set of perspectives on how mobile technology may affect travel. *Journal of Transport Geography*, 41, 97-106.

de Carvalhp, F. P., Ciolfi, L., & Gray, B. (2017). Detailing a Spectrum of Motivational Forces Shaping Nomadic Practices. *Conference on Computer Supported Cooperative Work and Social Computing*, (s. 962-977).

Documentary, D. (2019). *Working online and traveling the world - digital nomads*. 09 03, 2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=iXGtx-hroKE> adresinden alındı

Duman, D. (2019). *Dijital Göçebelik Nedir?* 09 01, 2020 tarihinde Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=6WX8VwphoHw> adresinden alındı

Dunleavy, P., & Margetts, H. (2010). The Second Wave of Digital Era Governance. *American Political Science Association Conference*. Washington DC.

Elgan, M. (2020, 01 01). The Digital Nomad's Guide To Working From Anywhere. *Fastcompany*. <https://www.fastcompany.com/3068312/the-digital-nomads-guide-to-working-from-anywhere-on-e> adresinden alındı

Faulkner, L. (2003). Beyond the five-user assumption: Benefits of increased sample sizes in usability testing. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 35, 379-383.

Fichman, R. G., Dos Santos, B. L., & Zheng, Z. (2014). Digital Innovation as a Fundamental and Powerful Concept in the Information Systems Curriculum. *MIS Quarterly*, 38(2), 329-353.

Fieseler, C., Matthes, F., & Meckel, M. (2010). Corporate Social Responsibility in the Biogosphere. *Journal of Business Ethics*, 91, 4.

Freelancer, C. t. (2017). *Youtube*. 09 06, 2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=ZAHzg1oeIv8> adresinden alındı

Gartner. (2020). *Gartner Glossary*. <https://www.gartner.com/en/informationtechnology/>. adresinden alındı

Güngör, N. (2019). Dijital Çağın İnsanı. *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 6(13), 143-141.

Hafezieh, N., Eshraghian, F., & Akhavan, P. (2011). Exploration of Process and Competitive Factors of Entrepreneurship in Digital Space: A Multiple Case Study in Iran. . *Hafezieh, N; Akhavan P ve Eshraghian F (2011). Exploration of Process and Competitive Factors of Entrepreneurship Education, Business and Society: Contemporary Middle Eastern Issues*, 4, 4., 267-279.

Hart, A. (2015). Living And Working In Paradise: The Rise Of The 'Digital Nomad'. *The Telegraph*. 08 03, 2020 tarihinde <http://www.telegraph.co.uk/news/features/11597145/Living-and-working-in-paradise-the-rise-of-the-digital-nomad.html> adresinden alındı

Horton, A. P. (2017). What I Wish I Had Considered Before Becoming A Digital Nomad. *Fastcompany*. 08 04, 2020 tarihinde <https://www.fastcompany.com/40402577/what-i-wished-i-considered-before-becoming-a-digital-nomad> adresinden alındı

Hull, C. E., Hung, Y.-T. C., & Perotti, N. H. (2007). Taking Advantage of Digital Opportunities: A Typology of Digital Entrepreneurship. *A International Journal of Networking and Virtual Organisations*, 4(3), 290-303.

Kalleberg, A. (2009). Precarious work, insecure workers: Employment relations in transition. *American Sociological Review*, 74(1), 1-22.

Kınay, C. (2020). *Prof. Şeref Akın ile dijital göçebeler*. <https://www.instagram.com/tv/CGQLnfaHxHP/>. adresinden alındı

Kişi, N. .. (2018). Kişi, N . (2018). Dijital Çağda Yeni Bir Girişimcilik Yaklaşımı: Dijital Girişimcilik. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 389-399.

Kristin. (2018). *The Best Destinations for New Digital Nomads Traveling*. 09 09, 2020 tarihinde Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=S8xhqATXMks> adresinden alındı

Kurt, A., Günüş, S., & Ersoy, M. (2013). The current state of digitalization: Digital Native, Digital Immigrant and Digital Settlers. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 46(1), 1-22.

- MacRae, G. (2016). Community and cosmopolitanism in the new Ubud. *Annals of Tourism Research*, 59, 16-29.
- Manyika, J., Lund, S., Bughin, J., Robinson, K., Mischke, J., & Mahajan, D. (2016). Independent work: Choice, necessity, and the gig economy. *McKinsey Global Institute*, 1-16.
- Morad, R. (2016). New study sheds light on the dark side of the side hustle. *Forbes*. 09 20, 2020 tarihinde <https://www.forbes.com/sites/reneemorad/2016/12/30/new-study-sheds-light-on-the-dark-side-of-the-side-hustle/#4386643d3e4a> adresinden alındı
- Müller, A. (2016). The digital nomad: Buzzword or research category? *Transnational Social Review*, 6, 344-348.
- Nielsen, J. (2020). *How Many Test Users in a Usability Study?* 06 09, 2020 tarihinde nngroup: <https://www.nngroup.com/articles/how-many-test-users/> adresinden alındı
- Osterwalder, A., & Pigneur, Y. (2010). *Business Model Generation: A Handbook for Visionaries, Game Changers, and Challengers*. Chicago: Wiley.
- Palfrey, F., & Gasser, U. (2011). *Born digital: Understanding the first generation of digital natives*. Basic Books. ReadHowYouWant.com.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *On the horizon*, 1-5.
- Saiidi, U. (2017). *I tried living as a digital nomad for the day | CNBC Reports*. 09 06, 2020 tarihinde Youtube: https://www.youtube.com/watch?v=zjf8Qxo_tXk&t=86s adresinden alındı
- Schroeder, J. (2016). What Digital Nomads Know That You Don't (Yet). *forbes*. 09 06, 2020 tarihinde <https://www.forbes.com/sites/juleschroeder/2016/03/17/what-digital-nomads-know-that-you-dont-yet/?sh=5a797aac34bd> adresinden alındı
- Schultz, F., Sonja, U., & Göritz, A. (2011). Is the Medium the Message? Perceptions of and Reactions to Crisis Communication via Twitter, Blogs and Traditional Media. *Public Relations Review*, 37(1), 20-27.
- Spinks, R. (2017). Meet the 'digital nomads' who travel the world in search of fast Wi-Fi. <https://www.theguardian.com/cities/2015/jun/16/digital-nomads-travel-world-search-fast-wi-fi> adresinden alındı
- Tapscott, D., & Williams, A. D. (2006). *Wikinomics: How Mass Collaboration Changes Everything*. Portfolio Hardcover. Penguin.
- Thomas, M. (2016). *Ditching the office to work in paradise as a "digital nomad" has a hidden dark side*. <https://qz.com/775751/digital-nomad-problems-nomadlist-and-remoteok-founder-pieter-levels-explains-why-he-has-quit-the-nomadic-lifestyle/> adresinden alındı
- Thompson, B. Y. (2019). The digital nomad lifestyle:(remote) work/leisure balance, privilege, and constructed community. *International Journal of the Sociology of Leisure*, 2(1), 27-42.
- Toffler, A. (1980). *The Third Wave*. New York: William Morrow.
- Van Home, C., & Zhang, Y. (2016). Van Horne, C. & Zhang Y. (2016). Young Entrepreneurs and the Digital Space: Case Studies from the UAE. *International Journal of Business and Management Studies*, 5(2), 293-300.
- Wilson, K. (2020). *Digital Nomad Visas Are a "Thing" Now*. 07 09, 2020 tarihinde Medium: <https://medium.com/digital-nomad-digest/digital-nomad-visas-are-a-thing-now-6aac248e3228> adresinden alındı
- Yaghoubi, N., & Salehi, M. E. (2012). Yaghoubi, N;Salehi, M., Eftekharian, A., Sampourgiri, E. (2012). Identification of the Effective Structural Factors on Creating and Developing Digital Entrepreneurship in the Agricultural Sector. *African Journal of Agricultural Research*, 7(6), 1047-1053.
- Yankın, F. B. (2018). Dijital Dönüşüm Sürecinde Çalışma Yaşamı. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 7(2), 1-38.

Yerlikaya, F. B., & Ağcasulu, H. (2017). Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının Bir Eleştirisi Olarak Dijital Çağ Yönetişimi/Digital Era Governance as a Criticism of New Public Management. *15th International Public Administration Forum* .

Young, I. (2015). *Practical Empathy: For Collaboration and Creativity in Your Work*. New York: Rosenfeld Media.

Yücel, G., & Adiloğlu, B. (2019). Dijitalleşme- Yapay Zekâ ve Muhasebe Beklentiler. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17, 47-60.

MINT ÜLKELERİ İÇİN TURİZM GELİRLERİNİN YAKINSAMASI: DOĞRUSAL OLMAYAN PANEL BİRİM KÖK TESTİ BULGULARI

CONVERGENCE OF TOURISM RECEIPTS FOR MINT COUNTRIES: NONLINEAR PANEL UNIT ROOT TEST FINDINGS

Gökhan KONAT^a, Ayşegül HAN^b

^aDr. Arş. Gör., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Ekonometri Bölümü, Bolu, Türkiye.

ORCID: 0000-0002-0964-7893

E-posta:

gokhan.konat@inonu.edu.tr

^bDoktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Ekonometri Bölümü, Malatya, Türkiye.

ORCID: 0000-0002-3390-2129

E-posta:

aysegullhann@gmail.com

Sorumlu Yazar:

Gökhan Konat

Makale Türü

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi

10.02.2021

Makale Kabul Tarihi

30.04.2021

ÖZ

Amaç - Geleceğin ekonomisi olarak adlandırılan MINT (Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye) ülkelerinin turizm gelirlerine yönelik yakınsama hipotezinin geçerliliğinin sınanması amaçlanmaktadır.

Yöntem - Çalışmada 1995-2019 dönemini kapsayan yıllık turizm gelir verileri kullanılmıştır. Doğrusal olmayan panel birim kök testi ile yapılan sınamada iki rejimli otoregresif (TAR) model kullanılmıştır. Panel TAR modelinde rejimlerin hem tek tek hem de birlikte durağanlığı sınanmaktadır.

Bulgular - İlk olarak, MINT ülkeleri için turizm gelir serisinin doğrusal olmadığı ve iki rejim arasındaki geçiş ülkesinin Meksika olduğu sonucuna varılmıştır. Seri hem birinci ve ikinci rejimde hem de birlikte ele alınan rejimde durağan çıkmıştır. İlk ve birlikte ele alınan rejimde nispi yakınsama söz konusu iken ikinci rejimde mutlak yakınsama söz konusudur.

Sonuç - Turizm gelirleri ekonomide kazanç sağlamada, istihdamın artmasında ve ekonomide oluşan dengesizliklerin düzeltilmesinde önemli bir araç olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Turizm Yakınsaması, Panel Birim Kök, Doğrusallık, Panel TAR.

JEL Kodları: O11, Z32, C1

ABSTRACT

Purpose - In this study, tourism receipts of MINT countries (Mexico, Indonesia, Nigeria and Turkey) which called the economy of the future aims to test the validity of the convergence hypothesis.

Methodology - Annual tourism income data covering the period 1995-2019 were used. The two-regime autoregressive (TAR) model was used for testing the nonlinear panel unit root test. In the panel TAR model, the stagnation of regimes both individually and together is tested.

Findings - First, it is concluded that the tourism income series for MINT countries is not linear and the transition country between the two regimes is Mexico. The series has been stationary both in the first and the second regimes and in the regimes taken together. While there is relative convergence in the first regime and the regime discussed together, there is absolute convergence in the second regime.

Conclusions - Tourism revenues are important tool for gaining in the economy, increasing employment and correcting the imbalances in the economy.

Keywords: Tourism, Tourism Convergence, Panel Unit Root, Linearity, Panel TAR.

JEL Codes: O11, Z32, C1

1. GİRİŞ

Turizm sektörü, dünya çapında en büyük potansiyele sahip faaliyet sektörlerinden biri olduğunu ispatlamıştır. Gerçekte, sektör uzun zamandan beri hem değer hem de istihdam yaratmanın gerçek bir kaynağı olmaktadır. Son derece önemli olan turizm gelirleri, bazen hiçbir şeyin olmadığı bazı bölgelerin gelişiminde belirleyici bir

rol oynamaktadır (Estevão, ve diğerleri, 2017, s. 31). Turizm, küresel ekonomik toparlanmayı hızlandırmanın yanı sıra çağdaş bir büyüme motoru olarak kabul edilmektedir. Turistlerin yapmış oldukları harcamalar ve turizmle ilgili diğer faaliyetler yoluyla döviz gelirlerindeki artış, ülkelerin döviz rezervlerini derinleştirme ve ödemeler dengesi durumunu iyileştirme araçları sağlamaktadır. Bu, ekonomik faaliyetler yalnızca önemli katma değer yaratmaz aynı zamanda çekme etkisi ile diğer ekonomik faaliyetlerin gelişimini yönlendirme kapasitesini de yansıtan çarpan etkisi oluşturarak önemli katkı sağlamaktadır. Turizmden elde edilen gelir, sadece gerekli sermaye mallarını ithal etme şansını artırmakla kalmaz, aynı zamanda ev sahibi ülkelerin vergi gelirlerini de artırır (Solarin, 2014, s. 77-78). Dolayısıyla dünya genelinde en hızlı gelişim gösteren ve büyüyen dallar arasında yer alan turizm sektörü, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde iktisadi kalkınmanın gerçekleşmesinde ve kalkınma seviyesinin gelişim göstermesinde hizmet sektörlerinin en önemli bileşeni olarak kabul edilmektedir (Özcan ve Erdoğan, 2017, s. 425). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinde hizmet ve turizm sektörlerinin ekonomideki payının, tarım ve sanayi sektörlerine oranla daha çok artış göstermesi, iş kapasitesinin, petrol, gıda, otomotiv vb. ana endüstrileri aşacak düzeylere erişmesi, süreç dâhilinde oluşan ekonomik daralma dönemlerinde bile gelişimini ve büyümesini devam ettirmesi gibi durumlar bunun en temel sebepleri arasında ifade edilmektedir. Bu açıdan dinamik bir yapısı bulunan turizm sektörü, ülke ekonomilerinde, finansal ve mali dengesizliklerin ortadan kaldırılmasında, istihdam seviyesinin yükseltilmesinde ve iktisadi kalkınmanın sağlanmasıyla kalkınma seviyesinin gelişim göstermesinde önemli bir faktör olarak ele alınmaktadır (Bahar ve Kozak, 2013, s. 18).

Son yıllarda dünya çapında hizmetler sektörünün gayri safi yurt içi hasıladaki (GSYİH) payı gittikçe artmaktadır. Buna paralel şekilde, bir hizmet sektörü olan turizm de hızlı bir gelişim göstermekte ve turizm etkinliklerinin dünya ekonomisi bakımından önemi gittikçe artmaktadır. Sonuç olarak pek çok ülkede turizm GSYİH'nın büyük bir bölümünü ve istihdamın önemli bir kısmını meydana getirmektedir. Ayrıca, turizmden sağlanan uluslararası döviz gelirleri dış ticaret ve cari açığın finansmanına önemli düzeyde destek sağlamaktadır. Bölgesel açıdan da turizm, bilhassa emek yoğun üretim yapısından dolayı az gelişmiş yerlerdeki işsizlik probleminin ortadan kaldırılmasına ve tarımda kaybedilen rekabetin yeniden kazanılmasına katkıda bulunabilecek bir sektör durumundadır (Bahar ve Kozak, 2007, s. 61). Buna ek olarak, turizm doğrudan ve dolaylı şekilde tarım, üretim, ulaşım, inşaat, ticaret, yeme-içme, iletişim, konaklama, bankacılık ve sağlık hizmetleri gibi pek çok sektör yayılmanın yansımasıyla etki etmektedir (Proença ve Soukiazı, 2008, s. 792). Turizm sektörü bu açıdan kişisel hizmet ve ürün sağlayan; uçak firmaları, tren, deniz yolları, kiralık araba firmaları, seyahat pazarlamacıları, restoranlar, pansiyonlar, toplantı merkezleri vb. bazı büyük bazı küçük iş dallarından meydana gelen 41 farklı sektörü kapsayan bir yapısı bulunmaktadır (Lundberg, ve diğerleri, 1995). Yurtiçi turizm talebinin canlandırılması yönüyle de turizmin iktisadi gelişmeye olumlu etki ettiği bilinmektedir. Turistlerin gereksinimi olan hizmet arzının karşılanması kapsamında, gerçekleştirilecek bütün yatırımlar turizme dayalı şekilde ulusal ekonomilerin gelişimini sağlamaktadır (Proença ve Soukiazı, 2008, s. 793). Bundan dolayı, turizm ve diğer sektörler arasında güçlü bir ilişkiden bahsedilmektedir.

Turizm gelirlerinin zengin ülkelere daha yoksul ülkelere, gelişmiş ülkelere gelişmekte ve az gelişmiş ülkelere doğru dağılımına destek sağlayarak ülkeler arasında yakınsamaya da yol açmaktadır. Böylelikle turizm bölgesel gelişmeye de destek sağlamakta ve bölgesel ekonomik farklılıkların azaltılmasına olanak sağlamaktadır. Sektöre yapılacak bütün yatırımlar, kısa vadede etkisini göstererek geri kalmış bölgelerin gelişimini olumlu olarak etkileyebilecektir (Proença ve Soukiazı, 2008, s. 792-793). Turizm harcamaları, yabancı döviz gelirleriyle ödemeler dengesine olumlu destek sağlamakta ve turizmin ilerlemesiyle beraber bir ülkenin ulusal ekonomisi için oldukça önemli bir gelir kaynağı olmaktadır (Kim ve Chen, 2006, s. 925). Turizm sektöründen elde edilen bu gelir, iktisadi gelişme ve kalkınma için, diğer sektörler için gereken mal ve hizmetlerin ithalatında değerlendirilmektedir (McKinnon, 1964, s. 388). Buradan yola çıkarak; bir gelişme stratejisi şeklinde turizmin iktisadi gelişmeye yol açacağına yönelik teorik dayanak, ihracat ve iktisadi gelişme alan yazınından kaynaklanmaktadır (Vanegas ve Croes, 2003, s. 317). Bu da iki şekilde meydana gelmektedir: Öncelikle, yerel sektörlerle yabancı destinasyonlar arasındaki rekabet, etkinliğin çoğalmasına neden olmaktadır. İkincisi ise, yerel işletmelerin ölçek ekonomilerini geliştirerek faaliyette olmaları iktisadi gelişmede olumlu bir etki oluşturmaktadır (Proença ve Soukiazı, 2008, s. 793).

1950'li senelerin ardından dünya GSYİH'sından daha hızlı ilerlemesi olan uluslararası turizm sektörü, dünyanın en önemli sektörlerinden biri haline gelmiştir. Sonuç olarak 1975'den 2000 senesine kadar geçen sürede turizm, dünya GSYİH'sından 1,3 kat daha hızla gelişmiştir (Issa ve Altınay, 2006, s. 361). Bunda şüphesiz, dünya çapında hizmetler sektörünün de bir bütün şeklinde gelişmesinin payı bulunmaktadır.

Günümüzde turizm artık hizmetler sektörünün oldukça önemli ve vazgeçilmez bir parçası durumuna ulaşmıştır (Pizam, 1999, s. 10). Dünya turizm gelirlerinde meydana gelen yükseliş, bu sektörden pay elde etmek isteyen ülkeler arasında meydana gelen rekabeti gün geçtikçe daha da yükseltmektedir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse Dünya Ticaret Örgütü (2010) raporuna göre, 1980 senesinde 288 milyon olan uluslararası turist sayısı 2009 senesinde 880 milyon olmuştur. Benzer olarak, uluslararası turizm gelirleri de, 102 milyar \$'dan 852 milyar \$'a ulaşmıştır. Dünya Ticaret Örgütü'ne göre, bu rakamların 2050 yılında 2 milyar kişi ve 2,1 trilyon \$ olması tahmin edilmektedir. 2050 senesinde de dünya çapındaki iç ve dış turizm gelirlerinin toplam olarak 24,2 trilyon \$ olacağı tahmin edilmektedir. Bu kapsamda, bilhassa son 40 sene turizmdeki gelişmenin; istihdam, döviz gelirleri, GSYİH, ödemeler dengesi ve küresel ekonomide oldukça olumlu etkisinin olduğu ifade edilebilir (Tse, 2001, s. 277).

Turizm gelirlerinin yakınsama hipotezi kapsamında incelendiği çalışmada ilk olarak konuya ilişkin teorik bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde literatür taraması yapılmış ve sonrasında konuya ilişkin analiz bulguları tablolandırılmıştır. Doğrusal olmayan panel birim kök yönteminin kullanıldığı çalışmada 1995-2019 yılları için bir analiz yapılmıştır. Geniş bir perspektiften araştırılmaya çalışılan çalışmada yıllık veriler kullanılmıştır. Kullanılan yöntemin güncelliği ve veri setinin kapsamıyla çalışmanın literatüre katkı sunması beklenmektedir.

2. YAKINSAMA HİPOTEZİ VE TURİZMDE YAKINSAMA

Yakınsama, serbest ticaretin gerçekleştiği ekonomik yapılarda gelişmekte olan ülkelerin ticaret yardımıyla gelişmiş ülkelerin gelir düzeyini yakalayacağı varsayımı üzerine kurulmuştur. Neoklasik büyüme teorilerine dayandırılan yakınsama hipotezi ülkelerin sadece büyüme alanında değil aynı zamanda turizm, enerji, para ve maliye politikaları alanına uygulanabileceği görülmüştür (Ulucak, 2018, s 30). LaFree (2005), yakınsamanın birçok alanda görülmesini teknolojiyle ilişkilendirmiştir. Teknoloji sayesinde genişleyen ulaşım, iletişim ve ticaret ağlarıyla ülkelerin birbirleriyle birçok alanda etkileşimde olacağını savunmuştur.

Neoklasik büyüme modelinin bir önermesi olan yakınsama hipotezinde neoklasik büyüme modeli; göreceli şekilde yoksul ülke veya bölgelerin, daha zengin ülke veya bölgelere göre daha hızlı gelişeceklerini ve zaman içerisinde bu iki grubun kişi başına düşen gelir seviyelerinin yakınlaşacağını tahmin etmektedir. Literatürde yakınsama hipotezi şeklinde kabul edilen bu hipotezin incelenmesi için geliştirilmiş iki temel kıstas vardır. Bunlardan ilki β ve ikincisi ise σ yakınsamadır. β yakınsama, ekonomilerin kişi başına düşen gelirlerinin gelişim düzeyleriyle başlangıç senesine ilişkin kişi başına düşen gelir seviyeleri arasındaki ilişkinin incelenmesine bağlıdır. Bu ilişki negatifse yakınsama, pozitifse iraksamadan söz edilmektedir. β yakınsama, mutlak yakınsama veya şartsız ve şartlı yakınsama olmak üzere iki kısımda ele alınmaktadır. Mutlak yakınsamada, ekonomilerin teknoloji, kurumsal yapı, tasarruf oranı vb. unsurlar bakımından aynı durumda olduğu kabul edilmektedir. Şartlı yakınsamadaysa ekonomiler arasındaki bu gibi farklılıkları belirtecek değişkenler modele ilave edilmektedir. σ yakınsamaysa ekonomilerin kişi başına düşen gelirlerinin yayılmasının değerlendirilmesine bağlıdır. Yayılım ölçüsü olarak da standart sapma ele alınmaktadır. Standart sapmanın zamana bağlı şekilde azalması yakınsamanın varlığını, artmasıysa uzaklaşmanın olduğunu belirtmektedir. σ yakınsamaya alternatif olarak standart sapmanın ortalamaya oranlanmasıyla elde edilen varyasyon katsayısı da ele alınabilmektedir. Varyasyon katsayısında da zaman içerisindeki azalma yakınsamanın olduğunu, artma ise uzaklaşmayı belirtmektedir (Karaca, 2004, s. 2-3).

Yakınsama hipotezinin geçerliliğinin birim kök testi ile sınanmasında bazı avantajlar vardır. Literatür de genellikle yakınsamayı test etmek için beta yakınsaması kullanılmaktadır. Bu yöntem tartışılmış ve Bernard ve Durlauf (1995, 1996) çoklu çıktı dengelerinin varlığında, başlangıç-çıktı regresyonlarında yakınsama yokluğunun sıfır hipotezini reddetme eğiliminin daha yüksek olduğunu göstermiştir. Quah (1993) ise ayrıca, beta yakınsama testlerinde ortalama gelir büyüme oranı ile ilk gelir arasında negatif bir korelasyona güvenmenin, yakınsamanın varlığını önermek için yanıltıcı olabileceğini, negatif bir korelasyonun ülkeler arası çıktındaki istikrarlı bir varyansa bağlı olduğu göz önüne alındığında yanıltıcı olabileceğini vurgulamıştır (Ivanovski, ve diğerleri, 2020, 128).

Turizm sektörü doğrudan ve dolaylı yansımalarıyla, günümüzde önemli bir kısmını geliştirmiş ve geliştirmekte olan ülkelerin meydana getirdiği dünya çapındaki hâsıla, istihdam ve mal-hizmet ihracatının neredeyse %10'luk bir dilimini karşılamakta ve hizmet ihracatının da hemen hemen %30'unu meydana getirmektedir (UNWTO, 2018). Turizm ekonomide kazanç sağlamada, istihdamın artmasında ve ekonomide oluşan dengesizliklerin düzeltilmesinde önemli bir faktör olarak görülmektedir (Güngör ve Çuhadar, 2005, s. 84-85). Turizm gelirleri ekonomide gelir ve harcamalar üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Turizm

gelirlerinin ekonomide oluşturduğu çarpan etkisi birçok sektör ve alanı etkilemektedir. Turizmden elde edilen gelirler, istihdamın ve döviz kurunun artmasına yol açmaktadır. Ayrıca bu sektör üzerinden elde edilen gelirler ekonomi başta olmak üzere sosyal, politik ve kültürel alanlar üzerinde iz bırakmaktadır (Bingöl, ve diğerleri, 2020, s. 259-260).

Turizm sektörünün küresel iktisadi alandaki konumu gitgide değer kazanmaktadır. Dünyada 20. yüzyılın ilk yarısından sonra iktisadi, politik, sosyo-kültürel vb. açılardan turizm talebini yükselten ilerlemelerin de önemli derecede etkisi vardır (Yılancı ve Eriş 2012: s.207-208). Yükselen turizm talebiyle beraber turizm sektörünün iktisadi yansımalarından daha çok faydalanabilmek ve uluslararası turizm piyasalarından daha çok turist elde edebilmek için belirli bir turizm potansiyeli bulunan, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki rekabet de gittikçe yükselmekte ve farklılaşmaktadır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki bu rekabetse, politika yapıcılarını, uluslararası turizm piyasalarında daha rekabetçi turizm stratejileri geliştirip uygulamaya yönlendirmektedir (Hepsağ, 2016, s. 178). Bu kapsamda, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde politika yapıcılarının uluslararası turizm piyasalarında takip edilen turizm stratejilerinin etkin olup olmadığının tespit edilmesi oldukça önemlidir ve bu gibi turizm stratejilerinin etkinliğiye turizm piyasalarının yakınsama seviyesinin incelenmesiyle tespit edilmektedir.

Turizm piyasaları için yakınsama hipotezini ilk olarak Narayan, 2006 yılında yapmış olduğu araştırmasında Avustralya turizm piyasalarını inceleyerek öne sürmüştür. Narayan (2006) turizm yakınsamasını, gelen turist sayısı farkının azalması şeklinde ifade etmiştir. Narayan 2007 yılında yapmış olduğu araştırmasında bir ülkenin turizm piyasalarının yakınsama özelliklerini ele almanın önemli olacağını belirttiği iki açı bulunmaktadır. Bunlar;

- Turizm piyasalarının yakınsaması, yakınsamanın yer aldığı turizm piyasalarında uygulanacak politikaların etkinliği ile ilgili önemli bir işarettir. Yakınsamanın yer aldığı piyasalarda uygulanacak politikalar etkili olabilecektir. Böylelikle politikaların uygulanacağı ülkelerin tercihinde yakınsama hipotezinin verilerinin incelenmesinde yarar olduğunu söylemek mümkündür.
- Küçük çaplı turizm piyasalarından gelen turist sayılarının yakınsama hipotezine uygun olup olmadığını bilmek, bu küçük çaplı piyasaların hedef alınarak gelen uluslararası turist sayısını yükseltebilme kabiliyeti bakımından önem taşımaktadır.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Yakınsama hipotezi hakkında gerçekleştirilen ilk çalışma Narayan'ın 2006 yılında yapmış olduğu çalışmadır. Narayan yapmış olduğu bu çalışmada 1991:01 ile 2003:12 dönemlerine ait aylık verileriyle Avusturalya'nın 13 temel turizm piyasasının yakınsamasını incelemek amacıyla Lagrange Çarpanı (LM) birim kök testi kullanmıştır. Çalışma sonucunda ise Avusturalya'nın 13 temel turizm piyasasının yakınsadığı bulgusunu elde etmiştir.

Lean ve Smyth 2008 yılında yapmış oldukları çalışmalarında Malezya'nın en önemli on turistik pazarının birleşip birleşmediğini incelemeyi amaçlamışlardır. Bu kapsamda 1995:01 ile 2005:12 dönemleri için tek değişkenli ve panel Lagrange çarpanı (LM) birim kök testlerini bir ve iki yapısal kırılmayla uygulamışlardır. Çalışma sonucunda, Malezya'nın turizm pazarlarının birbirine yaklaştığına dair güçlü kanıtlar elde etmişlerdir.

Lorde ve Moore 2008 yılında yapmış oldukları çalışmalarında, 22 ülkeden oluşan bir panel ve 1977:01 ile 2004:12 dönemlerine kadar olan aylık verileri kullanarak, turizm nüfuzundaki ortak hareketi ve bölgeye turist girişlerindeki artışı incelemişlerdir. Çalışma sonucunda elde edilen sonuçlar, grup genelinde turizm nüfuzunda bir yakınlaşma olmadığını, ancak turist girişlerinin büyüme oranlarında benzerlikler olduğunu göstermektedir.

Lee, 2009 yılında yapmış olduğu çalışmasında ADF ve KPSS testlerini ele alarak Singapur'un on iki ana kaynak turizm pazarından 2004:01 ile 2007:09 dönemleri arasında aylık periyotlarla gelen turist sayılarının durağan olup olmadığını test etmiştir. Çalışmaya, Singapur'a 2004:01 ile 2007:09 dönemleri arasında aylık ortalama 20.000 turist gönderen turizm pazarları eklenmiştir. Bu kaynaklar, Japonya, Çin, Hong Kong, Kore, İngiltere, Hindistan, ABD, Endonezya, Avustralya, Tayland Malezya ve Filipinler'dir. Yapılan analiz sonucunda; Hindistan, Malezya ve ABD hariç, bu ülkelerin her biri için durağanlık sağlandığı görülmektedir.

Tang 2011 yılında yapmış olduğu çalışmasında 1995:01 ile 2008:12 dönemleri için Malezya'nın turizm pazarları için yakınsama hipotezini yeniden incelemeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda, yakınsama hipotezini incelemek amacıyla Kapetanios (2005) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, Malezya'nın turizm pazarlarının tutarlı bir şekilde yaklaşmadığını ve seçilen pazarlardan yalnızca beşinin (ABD, Avustralya, Endonezya, Tayvan ve Tayland) yakınsama hipotezini desteklediği bulgusunu elde etmiştir.

Samırkaş 2011 yılında yapmış olduğu tez çalışmasında bölgesel kalkınmada turizm sektörünün ekonomik açıdan nasıl bir öneme sahip olduğunu incelemiş ve turizm sektörünün bölgesel kalkınmada ülkelere doğrudan ya da dolaylı olarak bir katkı sağlayıp sağlamadığını araştırmıştır. Bu kapsamda 1990-2000 dönemi için KBGSYİH ile bu dönemi kapsayan turist sayısı, turizm yatırım teşvik belgesi ve turizm sabit yatırım verileri kullanılmıştır. Bu veriler ile Türkiye'de 39 il ve 2 temel bölge SEKKY kullanılarak koşulsuz, koşullu beta yakınsaması ve sigma yakınsaması tahminleri elde edilmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda Türkiye'de 1990-2000 döneminde iller ve bölgeler bazında hem KBGSYİH hem de turizm değişkenleri açısından bir dengesizliğin söz konusu olduğu görülmektedir. Bu dönemde turizm gelirlerinin gelişmiş illerde yoğunlaşmasının bu dengesizliği daha da arttırdığı görülmektedir.

Samırkaş ve Bahar 2011 yılında yapmış oldukları çalışmalarında, Türkiye'de turizm sektörünün bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermedeki etkisini ölçmeyi amaçlamışlardır. Yapılan bu çalışmada 1990-2000 dönemlerine ait KBGSYİH ve turist sayısı verileri ele alınmıştır. Bu kapsamda Türkiye'de 39 il ve 2 temel bölge için koşullu beta yakınsaması ve varyasyon analizi gerçekleştirilerek sigma yakınsaması tahminlerinin elde edilmesi amaçlanmıştır. Analiz sonucunda, Türkiye'de 1990-2000 dönemleri arasında iller ve bölgelerarasında gelir farklılıklarında azalma değil artış olduğu sonucu elde edilmiştir. Bu dönemde, Türkiye'de turizm faaliyetlerinin belirli illerde yoğun olmasının, bölgelerarası gelir farklılığını daha da arttırdığı ve yakınsamanın olmadığı sonucu elde edilmiştir.

Yılancı ve Eriş 2012 yılında yapmış oldukları çalışmalarında, Türkiye turizm pazarlarının 1996:01 ile 2010:12 dönemlerindeki yakınsama hipotezini incelemeyi amaçlamışlardır. Bu kapsamda yapısal kırılmaların bilinmeyen sayısı, biçimi ve yerleri nedeniyle güç kaybetmeyen, yakın zamanda tanıtılan bir Fourier sabit testini kullanmışlardır. Yapılan çalışma sonucunda 14 pazardan 10'unun yakınsama hipotezini desteklediği bulgusu elde edilmiştir.

Abbott vd. 2012 yılında yapmış oldukları çalışmalarında, 1996:01 ile 2009:12 dönemleri için aylık verilerle Türkiye'nin turizm piyasalarını yakınsama hipotezini incelemişlerdir. Yapılan çalışmayla, Türkiye'ye gelen uluslararası turistlerin önemli ölçüde "birlikte hareket etmesine" rağmen, Türkiye'nin başlıca turizm pazarları arasında uzun vadeli "yakınsama" olduğuna dair hiçbir kanıt olmadığı bulgusunu elde etmişlerdir.

Bahar vd.'nin 2013 yılında yapmış oldukları çalışmalarında Fransa, ABD, İspanya, Çin, İtalya, İngiltere, Türkiye, Almanya, Malezya ve Meksika ülkelerinin turizm piyasalarının yakınsaması incelenmiştir. Bu kapsamda ele alınan ülkelere ait 1995-2009 yıllarına ait veriler panel birim kök testleri ile incelenmiştir. Yapılan analizler neticesinde Fransa, Almanya, Çin, Türkiye, Malezya ve Meksika için yakınsama hipotezinin geçerli olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Tan ve Tan, 2013 yılında yapmış oldukları çalışmalarında Singapur'un ana on beş turizm pazarından Singapur'a giden aylık uluslararası ziyaretçi sayısını ve Singapur'un toplam uluslararası ziyaretçi sayısını 1994:01 ile 2011:06 dönemleri arasında yakınsama olup olmadığını incelemişlerdir. Çalışma kapsamında Carrion-i-Silvestre vd.'nin (2005) önermiş olduğu yapısal kırılmalı panel birim kök testi kullanılmıştır. Bu on beş kaynak pazar; Çin, Avustralya, Almanya, Hindistan, Hong Kong, Japonya, Güney Kore, Endonezya, Malezya, Filipinler, Tayvan, Tayland, İngiltere, ABD ve Vietnam'dır. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre; pazarlar arasında, farklı panel grupları için güçlü bir yakınsama olduğu, Singapur'daki toplam turist sayısını artıracak politikaların başarılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Solarin, 2014 yılında yapmış olduğu çalışmada Güney Afrika'nın turizm pazarları için yakınsama varsayımını, 2000:01 ile 2011:12 dönemleri arasında incelemiştir. Çalışmada, Güney Afrika'nın on altı ana turist kaynağı olarak Zimbabve, Mozambik, Lesotho, Swaziland, Namibya, Botswana, Malavi, ABD, Zambiya, İngiltere, Hollanda, Fransa, Almanya, Avustralya, Hindistan ve Çin bulunmaktadır. Coğrafi boyutta, Güney Afrika'daki Afrika ve deniz aşırı kaynak pazarlarındaki kümelenmeye bağlı yakınsama birim kök testi ve eşbütünlük testleriyle incelenmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre, turizm pazarlarında

uzun dönemde yakınsama olduğu görülmektedir. Bu bulgular da, Güney Afrika'daki toplam ziyaretçi sayısını artırmayı hedefleyen politikaların başarılı olduğunu belirtmektedir.

Solarin ve Lean 2014 yılında yapmış oldukları çalışmalarında, yakınsama hipotezini doğrusal olmayan bir çerçevede incelemişlerdir. Bu çalışma, turizm pazarlarının yakınsamasını incelerken doğrusal olmama sürecini ele alan ve Seyşeller'deki turizm pazarlarının yakınsamasına ilişkin yapılan ilk çalışmadır. Çalışmada, Seyşeller için 2000:01 ile 2012:12 tarihleri arasında doğrusal olmayan birim kök testlerinden KSS birim kök testi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda Seyşeller'de yakınsama tespit edilmiştir.

Hepsağ 2016 yılında yapmış olduğu çalışmasında, turist gelişlerinin farklı serilerinin mevsimsel davranışlarını dikkate alarak turizm pazarlarının yakınsama hipotezini mevsimsel birim kökler çerçevesinde incelemeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye için 1996:01 ile 2015:12 dönemlerine ait aylık verilerle Beaulieu-Miron Birim Kök Testi kullanarak turizm yakınsama hipotezinin geçerliliğini incelemiştir. Yapılan analiz sonucunda turizm pazarlarının uzun vadede ve Ocak, Mart, Nisan, Mayıs, Temmuz, Eylül ve Ekim aylarında yakınsadığını tespit etmiştir.

Özcan ve Erdoğan, 2017 yılında yapmış oldukları çalışmalarında Narayan'nın (2006) çalışmasına dayanarak Türkiye'nin en büyük on dört turist kaynağı pazarının 1996:01 ile 2012:12 arasındaki aylık verileri ele alarak turizm pazarlarında yakınsama olup olmadığını incelemişlerdir. Bu kapsamda son zamanlarda geliştirilmiş olan iki aşamalı Lagrange çarpanını (LM) ve veride iki yapısal kırılmaya izin veren üç aşamalı artık artırılmış en küçük kareler-lagrange çarpanı (RALS-LM) birim kök testlerini ele almışlardır. Çalışma sonucunda, 14 pazardan 10'unun yakınsadığı bulgusu elde edilmiştir ve bu da turizm pazarlarına ilişkin uygulanan turizm politikalarının ve stratejilerinin başarılı olduğunu göstermektedir. Çalışma kapsamında elde edilen bir diğer sonuç, 14 pazardan 10'unun (Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Almanya, Yunanistan, İsrail, Hollanda, Romanya, İngiltere ve Rusya) yakınsak olduğu şeklindedir.

Alper ve Demiral, 2017 yılında yapmış oldukları çalışmalarında yakınsama hipotezini 1996:01 ile 2015:12 dönemi için Türkiye'nin on dört temel turizm piyasasından gelen turist sayısı ve toplam gelen turist sayısına göre incelemişlerdir. Bu kapsamda, Fourier fonksiyonlu KPSS birim kök testi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre, analize dâhil edilen 14 ülkeden 6'sı (Belçika, İran, İtalya, Rusya, İngiltere ve Yunanistan) durağan, başka bir ifadeyle yakınsak bulunmuştur. Diğer 8 ülke (Bulgaristan, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Avusturya, Fransa, Hollanda, İsrail ve Romanya) için ise sonuçların durağan olmadığı, yani bu ülkeler için yakınsama hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaplan vd.'nin 2017 yılında yapmış olduğu çalışmalarında Phillips ve Sul (2007) tarafından geliştirilen yakınsama kulüp algoritmasını kullanarak turizm yakınsamasını ampirik olarak incelenmiştir. Yapılan bu çalışmada Türkiye'nin yirmi sekiz büyük turist kaynağı 1996:01 ile 2014:12 dönemi için ele alınmıştır. Bu kaynaklar, Avusturya, Azerbaycan, Belarus, Belçika, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Fransa, Gürcistan, Almanya, Yunanistan, İtalya, İsrail, İran, Kazakistan, Hollanda, Norveç, Polonya, Rusya Federasyonu, Romanya, Suudi Arabistan, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkmenistan, İngiltere, Ukrayna ve ABD şeklindedir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre; bütün ülkelerin bir arada incelendiği tam yakınsama sıfır hipotezi reddedilmiştir. Fakat; Türkiye'de, "Birinci alt grup: İran, Suudi Arabistan, İsrail", "İkinci alt grup: Bulgaristan, Ukrayna, Polonya, Kazakistan, Türkmenistan", "Üçüncü alt grup: Rusya, Hollanda, Yunanistan, İsveç, İsviçre, Belçika, Azerbaycan, İspanya, Çek Cumhuriyeti" ve "Dördüncü alt grup: Almanya, Fransa, ABD, İngiltere, İtalya, Avusturya, Romanya, Danimarka" için kulüp yakınsama hipotezinin geçerli olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuçlara göre, Türkiye'nin turizm stratejilerinin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Fendoğlu ve Gökçe 2019 yılında yapmış oldukları çalışmalarında Türkiye'nin 2012-2019 dönemini kapsayan aylık turizm geliri serisinin durağanlığını incelemişlerdir. Yapılan bu çalışmada durağanlık sınaması Fourier birim kök testi ile gerçekleştirilmiştir. Fourier birim kök testi sonucunda ulaşılan bulgular Türkiye'nin 2012-2019 dönemine ait aylık verilerin durağan olduğu yönündedir. Elde edilen bu sonuç ele alınan 2012-2019 dönemleri için turizm geliri serisiyle gerçekleştirilecek regresyon analizlerinin ve gelecek tahminlerinin güvenilir olacağını ifade etmektedir.

Yalçınkaya ve Yazgan 2020 yılında yapmış oldukları çalışmalarında Türkiye için uluslararası turizm piyasası yakınsamasını sınamışlardır. Fourier birim kök testleri kullanarak yaptıkları analizde 1996:1-2018:12 dönemini dikkate almışlardır ve 97 uluslararası turizm piyasasından 53'ü için yakınsamanın geçerli olduğunu bulmuşlardır.

Pizzuto ve Scirtino 2020 yılında yapmış oldukları çalışmalarında İtalya'nın 20 büyük kaynak pazarındaki turizm pazarlarının yakınsama hipotezini incelemeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla 2008–2018 dönemine ait aylık turist gelişleri ve geceleme verilerini ve Phillips ve Sul (2007, 2009) tarafından geliştirilen zamanla değişen faktör modelini kullanmışlardır. Yapılan çalışma sonucunda tam (mutlak) yakınsamanın olmadığını öne sürerek, kulüp yakınsaması hipotezini kabul etmişlerdir. Asya ülkelerinin heterojen davranışlar sergilerken, geleneksel olarak daha önemli kaynak pazarlarının devam etme eğiliminde olduğunu ifade etmişlerdir.

Llorca-Rodríguez vd. 2020 yılında yapmış oldukları çalışmalarında turizmin Avrupa Birliği'nin (AB) bölgesel uyumu üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Yurt içi ve yurt dışı turizmin performansı, bölgelerin gelişme düzeyi ve hem doğrudan hem de taşıma etkileri dikkate alınarak istatistiksel olarak test etmişlerdir. Bu nedenle çalışma, etkilerinin dağılımına odaklanarak turizm ekonomik sürdürülebilirliğinin bir alt boyutunu ele almaktadır. 2000-2016 dönemi için 258 bölgeyi kapsayan Eurostat'ın bölgesel istatistik verileri dengesiz panel veri analiziyle incelenmiştir. Bu kapsamda turizmle artırılmış koşullu yakınsama çerçevesi içinde, mekansal çapraz gerilimli modeller, Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi kullanılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda iç turizmin, özellikle daha az gelişmiş ve geçiş bölgeleri için, AB'nin bölgesel bütünlüğünü güçlendirmek için daha iyi bir araç olduğu, gelen turizmin, bu bölgelerin yakınlaşmasını açıkça engellemekte olduğu ve bunlar üzerinde doğrudan ve yayılma olumsuz etkileri bulunmadığı bulgusu elde edilmiştir.

Haller vd. 2020 yılında yapmış oldukları çalışmalarında 28 üye ülke, veri mevcudiyetine bağlı olarak 2012 ile 2018 arasındaki dönem için analiz edilmiştir. Ekonomik yaklaşmanın turizm sektöründen üç tür gelir açısından gerçekleşip gerçekleşmediğini ampirik olarak test etmişlerdir. Turizm gelirin ekonomik büyümeye katkısı farklı ülkeler arasında değişiklik göstermiştir. B ve r-yakınsama analizi, konaklama, ulaşım ve restoran ve kahve dükkanı hizmetlerinden elde edilen gelirlere dayalı olarak düşük yoğunluklu ve yavaş bir süreç göstermiştir. Beklentilerin aksine, incelenen faktörlerin AB-28 ülkelerinde turizm sektörü yaklaşmasını güçlü bir şekilde desteklediği görülmektedir. Sonuç olarak çalışmada yakınsamanın hızlanmadığı, yavaş olduğu ve turizm faktörleri tarafından değil, ilgili faktörlerle belirlendiği tespit edilmiştir.

Pshenichnykh vd. 2020 yılında yapmış oldukları çalışmalarında Rusya'ya turist akışı olan başlıca ülkeler için yakınsama hipotezini incelemeyi amaçlamıştır. Yakınsama hipotezini test etmek için toplam uluslararası turist geliş sayısı ile belirli bir başlangıç pazarından gelen uluslararası turistler arasında bir birim kök testi uygulayarak mevcut belgeleri takip etmişlerdir. Yapılan çalışma sonucunda Rusya'nın turizm pazarında uzun vadeli yakınsadığı görülmektedir. Yapısal değişim testleri, 2014 2015 döneminde ağırlıklı olarak Rusya'da görülen süresizlik dönemleri ile on üç ülkenin yakınsama işaretleri gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu bulgular, devletin Rusya'ya gelen toplam ziyaretçi sayısını artırmak için kullandığı politikaların başarılı olduğu anlamına gelmektedir.

4. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada turizm gelirleri için yakınsama hipotezinin geçerliliği MINT (Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye) ülkeleri için Beyaert ve Camacho (2008) tarafından önerilen doğrusal olmayan rejim geçişli panel birim kök testi uygulanarak sınanması amaçlanmaktadır. MINT ülke grubu ilk olarak ekonomist Jim O'Neill tarafından 2014 yılında BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ülkelerine alternatif olarak tanımlanmıştır. Turizm gelir verileri yıllık 1995-2019 dönemini kapsamakta ve Dünya Bankası resmi veri tabanından elde edilmiştir. MINT ülke grubunun daha yüksek nüfus, güçlü ekonomik büyüme, hızla gelişen orta sınıf ve girişimcilik kültürü gibi özelliklere sahip olduğu belirtilmektedir ve geleceğin ekonomisi olarak adlandırılmaktadır. Bu ülke grubu gelişmekte olan ülkeler grubunda olmanın yanında coğrafi konumları, potansiyel genç nüfusa sahip olmaları gibi özelliklerinden dolayı büyüme potansiyeli olan ülkeler arasında adlandırılmaktadır (Hayaloğlu, 2015, s. 27). Turizm gelirlerine yönelik yakınsama hipotezinin geçerli olup olmaması ekonomik kalkınma adına önemli etkenlerden biri olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla elde edilecek analiz sonuçları MINT ülkelerinin kalkınmaları adına politika yapıcılar için önemli olabilir (Uzunkaya, 2019, s. 1039). Doğrusal olmayan panel birim kök testi ile yapılan sınamada iki rejimli otoregresif (TAR) model kullanılmıştır. Beyaert ve Camacho tarafından önerilen Panel TAR modeli hem doğrusallığı hem de durağanlığı sınamanın yanında mutlak ya da nispi yakınsama testi gerçekleştirmektedir.

4.1. Panel TAR Birim Kök Testi

Beyaert ve Camacho (2008) tarafından önerilen bu test, panel için bir eşik değer belirlendikten sonra doğrusallığı sınamakta ve ardından seri doğrusal dışı ise panel verilerinin durağanlığını iki rejimli bir eşik modeli ile test etmektedir. Panel TAR birim kök testi paneli oluşturan kesitler arasındaki bağımlılığı dikkate aldığından ikinci kuşak panel birim kök testi olarak literatüre kazandırılmıştır. Beyaert ve Camacho yakınsamasının varlığını incelemek için aşağıdaki panel veri modelini dikkate alınmışlardır:

$$\Delta g_{it} = \left[\delta_i^I + \rho_i^I g_{it-1} + \sum_{j=1}^p \varphi_{ij}^I \Delta g_{it-1} \right] I_{\{Z_{t-1} < \lambda\}} + \left[\delta_i^{II} + \rho_i^{II} g_{it-1} + \sum_{j=1}^p \varphi_{ij}^{II} \Delta g_{it-1} \right] I_{\{Z_{t-1} \geq \lambda\}} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Burada $i = 1, 2, \dots, N$ ve $t = 1, 2, \dots, T$ 'dir. $I_{\{x\}}$ gösterge olup x doğru olduğunda 1, aksi takdirde 0'dir. $Z_{t-1} < \lambda$ olduğu zaman 1. rejim olarak adlandırılır ve aşağıdaki gibi olur:

$$\Delta g_{it} = \delta_i^I + \rho_i^I g_{it-1} + \sum_{j=1}^p \varphi_{ij}^I \Delta g_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$Z_{t-1} \geq \lambda$ olduğu zaman 2. Rejim olarak adlandırılır ve aşağıdaki gibi olur:

$$\delta_i^{II} + \rho_i^{II} g_{it-1} + \sum_{j=1}^p \varphi_{ij}^{II} \Delta g_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Burada λ eşik parametresi olarak adlandırılırken Z_{t-1} ise eşik değişkenidir (Beyaert ve Camacho, 2008, s. 670).

Doğrusallık testi için olabilirlik oran testi ile sıfır hipotezi test edilir ve hipotez aşağıdaki gibidir:

$$H_{0,1}: \delta_i^I = \delta_i^{II}, \rho_i^I = \rho_i^{II}, \varphi_i^I = \varphi_i^{II}$$

Test standart bir dağılıma sahip olmadığından, kritik değerler önyükleme simülasyonları kullanılarak elde edilir. Sıfır hipotez reddedilemezse, Evans ve Karras (1996) tarafından önerilen doğrusal model tahmin edilir. Eğer sıfır hipotez reddedilirse, doğrusal olmayan çerçevede yakınsama test edilir (Yılancı ve Pata, 2020, s. 5). Yakınsama hipotezinin sıfır hipotezi aşağıdaki gibidir ve her iki rejimde yakınsamanın olmadığını ifade eder:

$$H_{0,2}: \rho_i^I = \rho_i^{II} = 0$$

Alternatif hipotezler ise aşağıdaki gibi olup sırasıyla yakınsamanın her iki rejimde, ya da kısmi yakınsamanın gerçekleştiğini ifade etmektedir:

$$H_{A,2}: \rho_i^I < 0, \rho_i^{II} < 0$$

$$H_{A,2}: \rho_i^I < 0, \rho_i^{II} = 0$$

$$H_{A,2}: \rho_i^I = 0, \rho_i^{II} < 0$$

Hipotezlerin sınaması t testi ile yapılır ve elde edilen sonuçlara göre yakınsama türüne karar verilir.

Bu çalışmada, yakınsama hipotezinin incelenmesi ortalamaya göre yapılmıştır ve Panel TAR birim kök testi uygulanarak serinin yakınsama hipotezinin geçerliliği sınanmıştır. Ülkelerin grup ortalamasına yakınsamaları incelenmiş ve bunun için, turizm gelirinin ortalama değere oranına ait logaritmik serinin ($\ln(MINT\_TURİZM_{Ülke}/MINT\_TURİZM_{Ortalama})$) durağanlık özellikleri araştırılmıştır.

5. AMPİRİK SONUÇLAR

Turizm ekonomisi kalkınma anlamında önemli değişkenlerden birisidir ve turizm gelirlerine yönelik yakınsama hipotezinin geçerliliğinin sınanması araştırmacıların hep ilgi odağı olmuştur. Bu amaçla MINT ülkeleri için doğrusal olmayan panel birim kök testi ile sınanmıştır. Bunun için panel rejimli otoregresif (TAR) birim kök testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Panel TAR Birim Kök Test Sonuçları

Doğrusallık Test Sonuçları

Test İstatistiği	Kısıtsız Bootstrap Olasılık Değeri	Kısıtlı Bootstrap Olasılık Değeri	Geçiş Ülkesi	d	Eşik Değeri	1. Rejimdeki Gözlem Yüzdesi
38,393	0,044**	0,041**	Meksika	1	0,3649	80,9524
<i>Durağanlık (Yakınsama) Test Sonuçları</i>						
1. Rejimin Durağanlığı		2. Rejimin Durağanlığı		Her İki Rejimin Durağanlığı		
-8,7272 (0,002)***		-3,5941 (0,001)***		89,0813 (0,000)***		
<i>Mutlak ve Nispi Yakınsama Test Sonuçları</i>						
1. Rejim		2. Rejim		Her İki Rejim		
17,3058 (0,030)**		3,1948 (0,370)		8,7860 (0,053)*		

Not: **, ** ve *** sırasıyla % 10, %5 ve % 1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler serilerin olasılık değerleridir.

MINT ülkeleri için turizm gelir serisinin doğrusal olmadığı ve iki rejim arasındaki geçiş ülkesinin Meksika olduğu sonucuna varılmaktadır. Rejim parametresi 0,3649 olarak tahmin edilmiştir. Serinin hem birinci ve ikinci rejimde hem de birlikte durağan olduğu görülmektedir. 1. Rejim, 2. Rejim ve her iki rejimin birlikte 0,3649 değerinin üzerinde olduğu yıllara karşılık geldiğini göstermektedir. Yakınsama sonuçlarına göre, 1. rejim ve her iki rejim için yakınsama olduğu görülmektedir. Çünkü olasılık değerlerinin anlamlılık düzeylerinden daha küçük çıkmıştır. Dolayısıyla ilk ve birlikte ele alınan rejimde nispi yakınsama söz konusudur. Yani MINT ülkelerinin turizm gelirleri için kısmi yakınsama vardır. İkinci rejimde ise mutlak yakınsama söz konusudur.

6. SONUÇ

Turizm, yalnızca kalkınma süreci için modern bir itici güç oluşturmakla kalmayan, aynı zamanda küresel ekonominin iyileşmesini hızlandırmaya yardımcı olan uluslararası bir endüstri ve en büyük iş sağlayıcısı olarak kabul edilmektedir. Uluslararası turizm geliri önemli bir döviz kaynağıdır. Çoğu durumda, cari açıkların ve negatif ödemeler dengesinin ortadan kaldırılmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca, turizmle ilgili diğer faaliyetler yoluyla döviz gelirinin artması, döviz rezervlerinin daha da artması için güvence sağlamakta ve her ekonominin ödemeler dengesinin iyileştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Dahası, artan turist faaliyeti, mal ve hizmet üretiminde kullanılan sermaye mallarının ithal edilme şansını ve turist akını her seferinde alan ülkede vergi gelirlerini artırma şansını artırmaktadır. Bir ekonomide turizmin olumlu etkileri, her bir ekonominin büyüme düzeyi veya boyutuna bakılmaksızın, tüm ekonomiler için genel olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla turizm endüstrisinin ekonomik büyümeye olumlu bir katkısı olduğunu söylemek mümkündür.

Turizm, birçok bölgenin ilerlemesindeki ve rekabet edebilirliğindeki kilit rolü hakkında literatürde büyük bir fikir birliğine sahiptir ve en önemli sektörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Turizm sektörü aynı zamanda, ister istihdam yoluyla, ister hâlihazırda orada faaliyet gösteren diğer şirketlerin dinamikleri aracılığıyla olsun bir ekonomi üzerinde doğrudan, dolaylı ve uyarılmış etkiler üretmeye yönelik muazzam kapsamı ile karakterize edilen faaliyetlerden oluşmaktadır. Hükümetler turizmi geleneksel ekonomik sektörlerdeki istihdam kılığı nedeniyle ekonomik kalkınmaya ulaşmak için olası bir araç olarak tanımlamaktadır. Turizm endüstrisinin gelişiminin ülkelerin farklı ekonomik büyüme aşamalarıyla bağlantılı olduğu gerçeği göz önüne alındığında, uluslararası seyahatlerin farklı yakınsama modellerinin belirlenmesi, ülkelerin turizm geliştirme stratejilerinin etkisini değerlendiren güçlü bir politika aracı olarak hareket edebilir. Bu sebeple gelirleri bir ülkeden diğerine aktararak turizm pazarlarının yakınsaması yerel ekonomilere fayda sağlayacaktır.

Literatürde turizm gelirlerinin ekonomik büyüme ile bağlantısını kanıtlayan birçok çalışma (Samırkaş, 2011, Samırkaş ve Bahar, 2011, Abbott, ve diğerleri, 2012, Haller, ve diğerleri, 2020, Pshenichnykh, ve diğerleri, 2020) mevcuttur. Dolayısıyla ekonomik büyümenin önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir ve büyümeyi pozitif anlamda etkilemesi kaçınılmazdır. Bunun haricinde turizm gelirlerinde ki artış ile yıllar içerisinde ülkelerin sürdürülebilirliği sağlaması ve dış ticaret açığını kapatması da mümkün olmaktadır. Turizm talebinin yakınsama kalıpları, ekonomi üzerindeki etkileri ve kazanımları hakkında derin bir anlayış elde etmek için politika yapımcılar tarafından incelenebilir. Dolayısıyla turizm gelirlerinin uzun vadede ekonomideki önemli katkısından dolayı yapılan yakınsama sınavının turizm politikalarının belirlenmesi ve buna göre önlemler alınması ve projeler geliştirilmesi açısından önemli olmaktadır.

Bu çalışmada geleceğin ekonomisi olarak gösterilen MINT ülkelerindeki turizm gelir yakınsaması hipotezinin geçerliliği araştırılmıştır. 1995-2019 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak MINT ülkeleri için turizm gelir serisinin durağanlığı doğrusal olmayan panel birim kök testi ile sınanmıştır. İki rejimli otoregresif (TAR) modeli serinin doğrusallık, durağanlık ve yakınsama sonuçlarını vermektedir. Turizm gelir serisinin doğrusal olmayan bir yapı izleme ihtimali göz önünde bulundurulurken ilk olarak seriye doğrusallık sınaması yapılmıştır ve sonrasında doğrusal olmayan birim kök testi uygulanmıştır.

Elde edilen ampirik bulgulara göre incelenen serinin doğrusal olmayan bir yapıda olduğu görülmektedir. Yapılan TAR panel birim kök sınamasına göre iki rejim arasındaki geçiş ülkesinin Meksika olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Beyaert ve Camacho (2008) iki rejim arasındaki geçiş ülkesini, ülkeler arasındaki yoğun yakınsama sürecinin temsilcisi olarak ifade etmişlerdir. Burada eşik parametresi 0,3649 olarak tahmin edilmiştir. Bu, birinci rejim için Meksika'nın turizm gelirlerinin, grubun ortalama turizm gelirinin yüzde 0,3649'un üzerinde olduğu yıllara tekabül ettiği anlamına gelmektedir. Bu rejim, örneklemin %80,95 gözlemine karşılık gelmektedir. İkinci rejim ise örneklemin %19,05'ine karşılık gelmektedir. Seri hem birinci ve ikinci rejimde hem de birlikte ele alınan rejimde durağan çıkmıştır. Ayrıca ilk ve birlikte ele alınan rejimde nispi yakınsama söz konusu iken ikinci rejimde mutlak yakınsama söz konusudur. Her iki rejimde de mutlak yakınsamanın olmadığı görülmektedir.

İncelenen literatürden yapılan bu çalışmaya benzer olarak Narayan (2006), Lean ve Smyth (2008), Lee (2009), Tang (2011), Yılancı ve Eriş (2012), Bahar vd. (2013), Tan ve Tan (2013), Solarin (2014), Hepsağ (2016), Özcan ve Erdoğan (2017), Kaplan vd. (2017), Fendoğlu ve Gökçe (2019), Yalçınkaya ve Yazgan (2020), Pizzuto ve Scirtino (2020), Haller vd. (2020) ile Pshenichnykh vd. (2020) çalışmalarında da yakınsamanın olduğu görülmektedir. Turizm yakınsamasıyla ilgili literatürdeki araştırmaların büyük kısmının doğrusal formda olduğu görülmektedir. İncelenen literatürde ele alınan Solarin ve Lean (2014) çalışması da yapılan bu çalışmaya benzer şekilde doğrusal olmayan birim kök testleri ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulguların yaptığımız çalışmayla benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu anlamda doğrusal olmayan panel birim kök sınamasının kullanıldığı bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yine sonraki çalışmalarda farklı bir ülke ya da ülke grubuyla yapılacak olan doğrusal olmayan birim kök sınamasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Etik Beyan: Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer aldığını beyan ederiz. Aksi bir durumun tespiti halinde Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %50, 2. Yazarın katkı oranı ise %50.'dir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

KAYNAKÇA

Abbott, A., Vita, G. & Altınay, L. (2012). Revisiting the convergence hypothesis for tourism markets: evidence from Turkey using the pairwise approach, *Tourism Management*, 33: 537-544.

Alper, A., E. & Demiral, M. (2017). Türkiye'nin turizm piyasaları için yakınsama hipotezinin testi: Fourier durağanlık analizi bulguları. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4), 205-213.

Bahar, O. & Kozak, M. (2013). Turizm ekonomisi. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Bahar, O., Bozkurt, K., & Doğan, B. (2013). Striving for service quality: Reality, problems and solutions. *Social Sciences* (1392-0758), 79(1).

Bernard, A. B., & Durlauf, S. N. (1995). Convergence in international output. *Journal of applied econometrics*, 10(2), 97-108.

- Bernard, A. B. & Durlauf, S. N. (1996). Interpreting tests of the convergence hypothesis. *Journal of Econometrics*, 71, 161-173.
- Beyaert, A. & Camacho, M. (2008). Tar panel unit root tests and real convergence. *Review of Development Economics*, Wiley Blackwell, 12 (3): 668-681.
- Bingöl, N., Pehlivan, C. . & Han, A. (2020). Turizm gelirleri-makro değişkenler arasındaki ilişkinin Türkiye için ampirik olarak incelenmesi, *Ekev Akademi Dergisi*, 24 (82): 245-262.
- Estevão, C. M., Garcia, A. R., Filipe, S. B., & Muniz, A. C. F. (2017). Convergence in tourism management research: a bibliometric analysis. *Tourism & Management Studies*, 13(4), 30-42.
- Evans, P. & Karras, G. (1996). Convergence revisited, *Econ*, 37 (2): 249–265. [https://doi.org/10.1016/S0304-3932\(96\)90036-7](https://doi.org/10.1016/S0304-3932(96)90036-7).
- Fendoğlu, E., & Gökçe, E. C. (2019). Türkiye'nin turizm geliri serisinin durağanlığı: Fourier KPSS Durağanlık Testi. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, (31), 17-28.
- Güngör, İ. . & Çuhadar, M. (2005). Antalya iline yönelik alman turist talebinin yapay sinir ağları yöntemiyle tahmini, *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 84-98.
- Haller, A. P., Butnaru, G. I., Hârşan, G. D. T. & Ştefănică, M. (2020). The relationship between tourism and economic growth in the EU-28. Is there a tendency towards convergence?, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, DOI: 10.1080/1331677X.2020.1819852
- Hayaloğlu, P. (2015). MINT ülkelerinde demokrasi ekonomik büyümeyi nasıl etkilemektedir? *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 1(1), 17-29.
- Hepsağ, A. (2016). Testing convergence of tourism markets: evidence from seasonal unit roots test, *Anatolia*, 27(2): 177-188.
- Issa, I. A., & Altinay, L. (2006). Impacts of political instability on tourism planning and development: The case of Lebanon. *Tourism Economics*, 12(3), 361-381.
- Ivanovski, K., Churchill, S. A., & Inekwe, J. (2020). Convergence in income inequality across Australian states and territories. *Social Indicators Research*, 148(1), 127-142.
- Kaplan, F., Öztürk, E. . & Güngör, Ş. (2017). Is the club convergence hypothesis validly for Turkey tourism market. *Research in Applied Economics*, 9(3): 24-29.
- Karaca, O. (2004). Türkiye'de bölgelerarası gelir farklılıkları: yakınsama var mı? (No. 2004/7). Discussion Paper.
- Kim, H. J., & Chen, M. H. (2006). Tourism expansion and economic development: The case of Taiwan. *Tourism management*, 27(5), 925-933.
- LaFree, G. (2005). Evidence for elite convergence in cross-national homicide victimization trends, 1956 to 2000, *Sociological Quarterly*, 46(1), 191–211. <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.2005.00009.x>
- Lean, H. H. & Smyth, R. (2008). Are Malaysia's tourism markets converging? evidence from univariate and panel unit root tests with structural breaks, *Tourism Economics*, 14, 97–112.
- Lee, C., G. (2009). Are tourist arrivals stationary? evidence from singapore. *International Journal of Tourism Research*, 11: 409–414.
- Llorca-Rodríguez, C. M., Chica-Olmo, J. & CasasJurado, A. C. (2020). The effects of tourism on EU regional cohesion: a comparative spatial crossregressive assessment of economic growth and convergence by level of development, *Journal of Sustainable Tourism*, DOI: 10.1080/09669582.2020.1835930

- Lorde, T. . & Moore, W. (2008). Co-Movement in tourist arrivals in the Caribbean, *Tourism Economics*, 14: 631-643.
- Lundberg, D. E., Krishnamoorthy, M., & Stavenga, M. H. (1995). *Tourism economics*. John Wiley and sons.
- McKinnon, R. (1964), 'Foreign exchange constraints in economic development and efficient aid allocation', *Economic Journal*, Vol 74, 388–409.
- Narayan, P. K. (2006). Are Australia's tourism markets converging?, *Applied Economics*, 38: 1153-1162.
- Narayan, P. K. (2007). Testing convergence of Fiji's tourism markets, *Pacific Economic Review*, 12: 651–663.
- Özcan, B. & Erdoğan, S. (2017). Are Turkey's tourism markets converging? evidence from the two-step LM and three-step RALS-LM unit root tests, *Current Issues in Tourism*, 20(4): 425-442.
- P.C.B. Phillips, & D. Sul. (2007). Transition modeling and econometric convergence tests, *Econometrica*, 75 (6), 1771-1855.
- Pizam, A. (1999). A comprehensive approach to classifying acts of crime and violence at tourism destinations. *Journal of Travel Research*, 38(1), 5-12.
- Pizzuto, P. & Sciortino, C. (2020). Exploring the tourism markets' convergence hypothesis in Italy, *Tourism Economics* 1–9. DOI: 10.1177/1354816620940436
- Proença, S. & Soukiazzi, E. (2008). Tourism as an economic growth factor: a case study for Southern European countries, *Tourism Economics*, 14 (4), ss. 791–806.
- Pshenichnykh, Y., Yakimenko, M, & Zhertovskaja, E. (2020). Checking convergence hypothesis of the Russia tourist market. *European Journal of Tourism Research* 26, 2608.
- Quah, D. (1993). Galton's fallacy and tests of the convergence hypothesis. *The Scandinavian Journal of Economics*, 95(4),427-443.
- Samırkaş, M. (2011). Turizm sektörünün bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermedeki etkisi: Türkiye örneği. Doktora Tezi. Muğla Üniversitesi, Muğla.
- Samırkaş, M. & Bahar, O. (2011). Turizm sektörünün bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermedeki etkisi: yakınsama modeli, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 48 (557), 85-98.
- Solarin, S., A. (2014). Revisiting the convergence hypothesis of tourism markets: evidence from South Africa. *Margin-The Journal of Applied Economic Research*, 8(1): 77–92.
- Solarin, S. A. . & Lean, H. H. (2014). Nonlinearity convergence of tourism markets in Seychelles, *Current Issues in Tourism*, 17: 475-479.
- Tan, S., H. . & Tan, S., K. (2013). Research note: are singapore's tourism markets converging with structural breaks?. *Tourism Economics*, 19(1): 209-216.
- Tang, C. F. (2011). Old wine in new bottles: are malaysia's tourism markets converging?, *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 16: 263-272.
- Tse, R. Y. (2001). Estimating the impact of economic factors on tourism: evidence from Hong Kong. *Tourism Economics*, 7(3), 277-293.
- Ulucak, R. (2018). Çevre kalitesi açısından yakınsama hipotezine yeni bir bakış: ekolojik ayak izi ve kulüp yakınsamaya dayalı ampirik bir analiz, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(4): 29-38.
- UNWTO (2018). *Tourism highlights 2018 edition*, World Tourism Organization, <https://www.eunwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419876>.

Uzunkaya S. Ş. (2019). Doğrudan yabancı yatırımların ülkelerin ekonomik performanslarına etkileri: MINT ülkeleri üzerine tarihsel bir analiz, *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 14(3): 1035-1043.

Vanegas, Sr, M., & Croes, R. R. (2003). Growth, development and tourism in a small economy: Evidence from Aruba. *International Journal Of Tourism Research*, 5(5), 315-330.

Yalçinkaya, Ö., & Yazgan, Ş. (2020). Türkiye'nin Turizm Piyasalarının Yakınsama Analizi: Fourier Birim Kök Testlerinden Kanıtlar. *Third Sector Social Economic Review*, 55(1), 93-110.

Yılancı, V. & Eriş, Z. A. (2012). Are tourism markets of turkey converging or not? a fourier stationary analysis, *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 23, 207–216.

Yılancı, V. & Pata, U. K. (2020). Convergence of per capita ecological footprint among the asean-5 countries: evidence from a non-linear panel unit root test, *Ecol*, 113: 106178. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2020.106178>.

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN NOTIFICATIONS OF FOOTBALL CLUBS AND STOCK RETURNS USING EVENT STUDY METHOD

FUTBOL KULÜPLERİNİN BİLDİRİMLERİ İLE HİSSE SENETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ETKİNLİK ÇALIŞMASI YÖNTEMİ KULLANILARAK ANALİZİ

Mesut DOĞAN^a, Mustafa KEVSER^b, Sevgi SÜMERLİ SARIGÜL^c

^aAssociate Prof., Afyon Kocatepe University, Department of Accounting and Tax Applications, Afyonkarahisar, Turkey.
ORCID: 0000-0001-6879-1361

E-posta: mesutdogan07@gmail.com

^bAssistant Prof., Bandırma Onyedi Eylül University, Department of Banking and Insurance, Balıkesir, Turkey.
ORCID: 0000-0003-0586-1662

E-posta: mkevs@bandirma.edu.tr

^cAssistant Prof., Kayseri University, Department of Marketing and International Trade, Kayseri, Turkey.
ORCID: 0000-0002-3820-6288

E-posta: ssumerli@kayseri.edu.tr

Sorumlu Yazar:
Mustafa Kevser

Makale Türü
Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi
03.03.2021

Makale Kabul Tarihi
29.04.2021

ABSTRACT

Purpose - The purpose of this study is to examine the effect of the Public Disclosure Platform (PDP) notifications of Beşiktaş, Galatasaray, Fenerbahçe and Trabzonspor clubs on stock returns.

Methodology - In the research, the data of 2009-2010/2019-2020 seasons were used and the changes in stock returns on (date) and afterwards were determined. However, due to the COVID-19 outbreak, the data included in 2020 were not analyzed.

Findings - In the analysis, it is concluded that notifications related to football clubs provide extremely high returns from stocks, and the market is not effective.

Conclusions - As a result of the notifications of important transfers to PDP, all news channels and newspapers give an important place to this notification. As a result of this situation, people can buy the stocks of their existing teams by not acting rationally and with the awareness of fans. Based on this, it is understood that the transfer news is effective for Turkish football clubs.

Keywords: Football clubs, Stock returns, Public disclosure platform, Event study, News.

JEL Codes: G14, G30

ÖZ

Amaç - Bu araştırmanın amacı Beşiktaş, Galatasaray, Fenerbahçe ve Trabzonspor kulüplerinin Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) bildirimlerinin hisse senedi getirilerine etkisini incelemektir.

Yöntem - Araştırmada 2009-2010/2019-2020 sezonu verileri kullanılmıştır ve hisse senedi getirilerindeki değişiklikler belirlenmiştir. Ancak COVID-19 salgını nedeniyle 2020 sezonu verileri analize dâhil edilmemiştir.

Bulgular - Analizlerde futbol kulüpleri ile ilgili bildirimlerin hisse senetlerinde yüksek getiriye sebep olduğu ve piyasanın etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç - KAP'a yapılan önemli transfer bildirimleri haber kanalları ve gazetelerde önemli yer tutmaktadır. Bu durum çerçevesinde kişiler rasyonel davranmayarak taraftarlık bilinciyle kulüplerin hisse senetlerini satın almaktadırlar. Bu açıdan transfer haberlerinin Türk futbol kulüpleri için etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Futbol kulüpleri, Hisse senedi getirileri, Kamuyu aydınlatma platformu, Olay çalışması, Haberler.

JEL Kodları: G14, G30

1. INTRODUCTION

Football, the world's most popular sport, produces its own ecosystem with its economic, social and social activities (Ratten, 2020). With the emergence of Sheffield, the world's first club in 1857, football has rapidly increased its popularity since the end of the 19th century and has become a sport in which 250 million people actively play and 1.4 billion people are interested in (Giulianotti and Robertson, 2004; Müge, 2020)

However, today, football cannot be defined only as a sport when evaluated with millions of dollars in broadcast revenues, sponsorship agreements, football player contracts, matchday revenues and its relationship with other business lines (Saatçioğlu and Çakmak, 2019). According to the 2020 report of Deloitte, one of the world's leading auditing companies, the European football market revenue increased by 2% in the 2018/2019 season compared to the 2017/2018 season, reaching 28.9 billion Euros. (Deloitte, 2020). In this respect, the football industry emerges as a sector that needs to be researched financially.

The applicability of corporate governance in the football industry has brought up the issue, with the gradual growth of the football market and its becoming a sector (Farquhar et al., 2005). The purpose of corporate governance practices is to improve the management models of clubs, to add value to clubs and football, to professionalize club management and to increase shareholders' earnings (Rezende et al., 2010). The understanding of corporate governance is built on four basic principles in the international arena: fairness, responsibility, transparency and accountability. It creates value for shareholders by working in harmony with the four basic principles of performance measurement and performance improvement (Pamukçu, 2011). Capital Markets Board of Turkey (CMB) is a regulatory institution in the capital market that published the corporate governance principles in 2003 to improve its corporate governance practices. The principles were reviewed and finalized in 2005 (Yenice and Dölen, 2013).

CMB corporate governance principles are grouped under four headings: public disclosure, transparency, stakeholders and the board of directors (CMB, 2005). Among the principles, the principles of public disclosure and transparency aim to provide the shareholders and stakeholders with timely, accurate, complete, understandable, analytical, easily accessible information at low cost (CMB, 2005). Efficient operation of the public disclosure system is extremely important in terms of efficient functioning of capital markets and fulfilment of the functions expected from it. Thus, the problem of asymmetric information will be eliminated and the rights of investors and stakeholders will be protected (Çörtük and Erten, 2016).

In Turkey, public enlightenment takes place by means of the PDP. It is an electronic system where the notifications required to be disclosed to the public in accordance with the capital market legislation are transmitted with electronic signature and announced to the public. It is obligatory to send all kinds of information and documents to be disclosed to the public within the scope of the "Public Disclosure Platform Communiqué" of the CMB (www.kap.org.tr). In this context, Turkish football clubs whose stocks are traded on the stock exchange; Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray and Trabzonspor also report news and developments that concern investors to the PDP. Clubs inform their investors and shareholders by informing the PDP of football player meetings, transfer and sponsorship agreements.

There are many studies that examine the factors that affect the financial performance of football clubs (Hoffmann et al., 2002; Pinnuck and Potter, 2006; Johnston, 2009; Kudo et al., 2015; Freitas et al., 2017; Eryiğit and Eryiğit, 2019). Especially in the literature, studies on the stock return of the match results are frequently discussed. However, there are very few studies in the national and international literature examining the effect of football clubs' player transfers and sponsorship agreements announcements on stock returns. However, unlike other countries, a large portion of the people living in Turkey, Besiktas, Galatasaray, Fenerbahce and Trabzonspor is in favor of the club. Therefore, the results of studies in other countries, the results of the football club located in Turkey may be different from each other. In addition, the results to be obtained in this study can have an impact on the investment decisions of investors trading short-term stocks. In this context, this study will contribute to national and international literature.

In this study, the effect of PDP declarations of Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray and Trabzonspor clubs whose stocks are traded in Borsa Istanbul (BIST) on stock returns was investigated. In the research, stock returns were analyzed five days before and five days after PDP notification with the case study method, and the results were explained within the framework of the efficient market hypothesis. The contribution of the obtained results to the efficient market hypothesis reveals the theoretical contribution of the research, while the effect of PDP notifications on financial performance reveals the managerial contribution.

2. LITERATURE REVIEW AND HYPOTHESES DEVELOPMENT

After Kendall (1953) demonstrated that stocks act completely randomly and do not follow a path depending on the price movements in the past, Fama (1965) defined the market where the company information is open to all investors and everyone wants to maximize their profits. Accordingly, as new information comes to the markets regarding firms, this information is reflected on stocks and stock prices come to balance again. The efficient market hypothesis is examined in three forms. These are weak form, semi-strong form, and strong form. Information about the previous price of the stock in weak form is reflected in the stock. In the semi-strong form, the information obtained by the society is reflected in the stock price, while in the strong form, all the information about the firm is reflected in the stock price.

However, Ross et al. (2019) stated that no investor can achieve an abnormal return in an efficient market. In this context, the notifications made by football clubs to PDP and the effect of these notifications on stock prices can be explained within the framework of the efficient market hypothesis. There is a large literature investigating the factors affecting the stock price. When the relevant literature is examined, it is seen that the factors affecting the stock price are mostly tried to be explained by market and accounting-based financial performance indicators such as dividend distribution, book value, earnings per share or financial leverage, or macroeconomic variables (Uddin, 2009; Sanju et al., 2011). ; Eita, 2012; Sharif et al., 2015).

In Turkey, it is observed that research examining the stock performance of football clubs focuses on the relationship between stock performance and sporting success (Devecioğlu, 2004; AYGÖREN et al., 2008; White et al., 2010; Uludag and Sigal, 2013; Zeren and Gümüş., 2013) . On the other hand, there are a limited number of studies examining the effect of information disclosed to the public by companies whose stocks are traded on the stock performance. In this context, the research will fill the gap in the literature by analyzing the effect of the statements made by football clubs, whose shares are traded on the stock exchange, to the PDP on stock performance.

Eryiğit and Eryiğit (2019) separated the sponsors as foreign sponsors and domestic sponsors in their research using the t-test and concluded that this distinction has an effect on the stock performance of clubs. In the study, it was determined that clubs with foreign sponsors have higher stock returns than clubs with domestic sponsors. Although there are few studies investigating the direct effects of player interviews, transfer notifications and sponsorship agreement announcements made by football clubs to the PDP on stock returns, there are studies examining the effect of player transfers and wages paid to players on stock returns (Wiseman and Sangit, 2003; Szymanski and Smith, 2010, Gerard, 2010; Dimitropoulos and Limperopoulos, 2014). Although the research does not directly reveal the relationship between public disclosures and stock returns, it is important in revealing the mediating effect of player transfers on stock returns. While the studies reveal that player transfers and high wages increase the sportive performance and the increased sportive performance has a positive effect on the stock prices of the clubs (Temizel, et al., 2013), there are also studies that reveal that the high transfer fees paid do not always bring sports success (Çatı et al. , 2017). Babacan and Özer (2014) stated that mandatory and voluntary disclosures made to the public also have an impact on stock prices.

In the study, it is noted that the announcements of the agreements to be signed with the new players are legally mandated, and it is concluded that these statements have affected football clubs' performance of the stock. Healy et al. (1999) stated that voluntary disclosures provide transparency and eliminate the problem of asymmetric information, and there is a positive relationship between the voluntary disclosure level and stock price. In this context, research reveals that public disclosures affect stock prices by eliminating the problem of asymmetric information (Akerlof, 1970; Diamond and Verrecchia, 1991; Healy and Palepu, 1993).

This research investigates the impact of PDP notifications on stock prices of four major sports clubs operating in Borsa Istanbul by using event analysis method. Accordingly, we develop the following hypotheses in accordance with the literature.

H1: Public disclosures of clubs are effective on stock prices.

H1a: Sponsorship announcements have a positive effect on stock prices.

H1b: Player transfer meeting announcements have a positive effect on stock prices.

H1c: Player transfer announcements have a positive effect on stock prices.

Research results provide theoretical and managerial contributions. The contribution of the obtained results to the efficient market hypothesis reveals the theoretical contribution of the research, while the effect of PDP notifications on financial performance reveals the managerial contribution.

3. METHODOLOGY

The main purpose of this research is to examine the effect of PDP notifications of football clubs on stock returns. In the study, data from Beşiktaş, Galatasaray, Fenerbahçe and Trabzonspor clubs were used. In the study, the transfer meeting statements of football clubs, statements regarding the positive results of the transfer negotiations and the dates of the sponsorship agreement were evaluated as notification dates. The data of 2009-2010 and 2019-2020 seasons were used and the changes in stock returns before and after the event (notification date) were determined. However, due to the COVID-19 outbreak, the data in 2020 were not included in the analysis. In the study, the stock prices 5 days before and 5 days after the event / notification took place were compared with the paired t-test. In the study parametric methods were used due to the normal distribution of data.

4. FINDINGS

In this part of the study, empirical findings about the effect of PDP declarations on stock returns are presented. The data of four football clubs were analyzed separately.

Table 1. The Effect of Player Transfer Agreement Notifications on Stocks (BJK)

		N	Mean	Std. Deviation	T	Sig. (2-tailed)
Stock Price	Before Notification	145	3,9363	,89780	-,298	,766
	After Notification	145	3,9683	,93572		

In Table 1, for Beşiktaş, the effect of player transfer agreement notifications on stocks is analyzed by paired t-test. Between January 1, 2017 and December 31, 2019, Beşiktaş has reported 29 player transfer agreements. In the analysis, the stock prices 5 days before and 5 days after the player transfer agreement notification are compared. As a result of the analysis, it was observed that Beşiktaş's stock prices increased by 0.80% after the notification of the player transfer agreement.

Table 2. The Effect of Player Transfer Agreement Notifications on Stocks (Fenerbahçe)

		N	Mean	Std. Deviation	T	Sig. (2-tailed)
Stock Price	Before Notification	25	11,7991	4,25946	-,185	,854
	After Notification	25	12,0149	3,98519		

In Table 2, the effect of player transfer agreement notifications on stocks in terms of Fenerbahçe was examined by paired t-test. Between January 1, 2017 and December 31, 2019, Fenerbahçe reported 5 player transfer agreements. In the analysis, the stock prices 5 days before and 5 days after the player transfer agreement notification are compared. As a result of the analysis, it was observed that Fenerbahçe's stock prices increased by 1.80% after the player transfer agreement was notified.

Table 3. The Effect of Player Transfer Agreement Notifications on Stocks (Galatasaray)

		N	Mean	Std. Deviation	T	Sig. (2-tailed)
Stock Price	Before Notification	360	1,7866	,43805	-1,204	,209
	After Notification	360	1,8261	,44209		

In Table 3, the effect of player transfer agreement notifications on stocks for Galatasaray has been examined by paired t-test. Between January 1, 2017 and December 31, 2019, Galatasaray reported 72 player transfer agreements. In the analysis, the stock prices 5 days before and 5 days after the player transfer agreement notification are compared. As a result of the analysis, it was observed that Galatasaray's stock prices increased by 2.16% after the player transfer agreement was notified.

Table 4. The Effect of Player Transfer Agreement Notifications on Stocks (Trabzonspor)

		N	Mean	Std. Deviation	T	Sig. (2-tailed)
Stock Price	Before Notification	335	1,7374	,81320	,275	,778
	After Notification	335	1,7215	,67616		

In Table 4, for Trabzonspor, the effect of player transfer agreement notifications on stocks was analyzed by paired t-test. Between January 1, 2017 and December 31, 2019, Trabzonspor reported a player transfer agreement 67 times. In the analysis, the stock prices 5 days before and 5 days after the player transfer agreement notification are compared. As a result of the analysis, it was observed that Trabzonspor lost 0,92% value in stock prices after the player transfer agreement was notified.

Table 5. The Effect of Transfer Meeting Notifications with Players on Stocks (Beşiktaş)

		N	Mean	Std. Deviation	T	Sig. (2-tailed)
Stock Price	Before Notification	125	4,0795	,77463	-,435	,664
	After Notification	125	4,1231	,80915		

In Table 5, the effect of the transfer meeting notifications with the players on the stocks for Beşiktaş was examined with the paired t-test. Beşiktaş reported transfer meetings with the players 25 times between January 1, 2017 and December 31, 2019. In the analysis, 5 days before and 5 days after the transfer call notification with the players, stock prices were compared. As a result of the analysis, it was observed that the stock prices of Beşiktaş increased by 1.05% after the notification of the transfer meeting with the players.

Table 6. The Effect of Transfer Meeting Notifications with Players on Stocks (Fenerbahçe)

		N	Mean	Std. Deviation	T	Sig. (2-tailed)
Stock Price	Before Notification	10	14,2200	4,12449	,108	,915
	After Notification	10	14,0350	3,49164		

In Table 6, in terms of Fenerbahçe, the effect of the transfer call notifications with the players on the stocks was examined with the paired t-test. Between January 1, 2017 and December 31, 2019, Fenerbahçe reported two transfer meetings with the players. In the analysis, 5 days before and 5 days after the transfer call notification with the players, stock prices were compared. As a result of the analysis, it was observed that Fenerbahçe's stock prices lost 1.32% after the notification of the transfer meeting with the players.

Table 7. The Effect of Transfer Meeting Notifications with Players on Stocks (Galatasaray)

		N	Mean	Std. Deviation	T	Sig. (2-tailed)
Stock Price	Before Notification	140	1,8022	,43345	-,664	,507
	After Notification	140	1,8368	,43713		

In Table 7, for Galatasaray, the effect of the transfer call notifications with the players on the stocks was examined with the paired t-test. Between January 1, 2017 and December 31, 2019, Galatasaray reported 28 transfer meetings with the players. In the analysis, 5 days before and 5 days after the transfer call notification with the players, stock prices were compared. As a result of the analysis, it was observed that Galatasaray's stock prices increased by 1.88% after the notification of the transfer meeting with the players.

Table 8. The Effect of Transfer Meeting Notifications with Players on Stocks (Trabzonspor)

		N	Mean	Std. Deviation	T	Sig. (2-tailed)
Stock Price	Before Notification	155	1,5041	,75052	-,653	,514
	After Notification	155	1,5581	,70373		

In Table 8, for Trabzonspor, the effect of the transfer call notifications with the players on the stocks was examined with the paired t-test. Between January 1, 2017 and December 31, 2019, Trabzonspor reported 31 transfer meetings with the players. In the analysis, 5 days before and 5 days after the transfer call notification with the players, stock prices were compared. As a result of the analysis, it was observed that Trabzonspor's stock prices increased by 3.47% after the notification of the transfer meeting with the players.

Table 9. Effect of Sponsorship Agreement Notifications on Stocks (Beşiktaş)

		N	Mean	Std. Deviation	T	Sig. (2-tailed)
Stock Price	Before Notification	55	1,9079	,62441	,107	,915
	After Notification	55	1,8950	,63852		

In Table 9, the effect of the notifications for which a sponsorship agreement has been signed for Beşiktaş, on the stock, was analyzed with the paired t-test. Beşiktaş reported 11 sponsorship agreements between 1 May 2009 and 31 December 2019. In the analysis, 5 days before and 5 days after the sponsorship agreement notification stock prices were compared. As a result of the analysis, it was observed that after the sponsorship agreement was notified, Beşiktaş's stock prices lost 0.68%.

Table 10. The Effect of Sponsorship Agreement Notifications on Stocks (Fenerbahçe)

		N	Mean	Std. Deviation	T	Sig. (2-tailed)
Stock Price	Before Notification	15	19,0338	3,10089	-1,127	,269
	After Notification	15	20,6090	4,43470		

In Table 10, the effect of the notifications with which a sponsorship agreement has been signed for Fenerbahçe on the stock has been analyzed with the paired t-test. Between May 1, 2009 and December 31, 2019, Fenerbahçe notified that sponsorship agreements were made 3 times. In the analysis, 5 days before and 5 days after the sponsorship agreement notification stock prices were compared. As a result of the analysis, it was observed that Fenerbahçe's stock prices increased by 7.64% after the sponsorship agreement was declared.

Table 11. The Effect of Sponsorship Agreement Notifications on Stocks (Galatasaray)

		N	Mean	Std. Deviation	T	Sig. (2-tailed)
Stock Price	Before Notification	80	2,6312	1,76420	,119	,906
	After Notification	80	2,5983	1,75061		

In Table 11, the effect of the notifications with which a sponsorship agreement was signed for Galatasaray on the stock was analyzed by paired t-test. Between May 1, 2009 and December 31, 2019, Galatasaray reported 16 sponsorship agreements. In the analysis, 5 days before and 5 days after the sponsorship agreement notification stock prices were compared. As a result of the analysis, it was observed that after the sponsorship agreement was notified, Galatasaray's stock prices lost 1.26%.

Table 12. The Effect of Sponsorship Agreement Notifications on Stocks (Trabzonspor)

		N	Mean	Std. Deviation	T	Sig. (2-tailed)
Stock Price	Before Notification	100	2,0448	,87414	,025	,980
	After Notification	100	2,0417	,87229		

In Table 12, the effect of the notifications for which Trabzonspor has signed a sponsorship agreement on the stock has been analyzed by paired t-test. Trabzonspor reported 20 sponsorship agreements between 1 May 2009 and 31 December 2019. In the analysis, 5 days before and 5 days after the sponsorship agreement notification stock prices were compared. As a result of the analysis, it was observed that Trabzonspor lost 0.15% in stock prices after the sponsorship agreement was declared.

Table 13. Comparison of Teams

Teams	The Number of Player Transfer Agreement Notification	Changes in Share Prices	The Number of Transfer Meeting Notification with Players	Changes in Share Prices	The Number of Sponsorship Agreement Notification	Changes in Share Prices
BJK	29	%0,80	25	+%1,05	11	-%0,68
FB	5	+%1,80	2	-%1,32	3	+%7,64
GS	72	+%2,16	28	+%1,88	16	-%1,26
TS	67	-%0,92	31	+%3,47	20	%0,15

Teams in Table 13; Player transfer agreement, transfer meeting with players and sponsorship agreement notifications were compared. Among the teams, Galatasaray (GS) reported the most player transfer agreement (67 times). On the other hand, Trabzonspor (TS) notified transfer meeting with the players 31 times. Trabzonspor S.K is the club with the highest number of sponsorship agreement declarations. Compared to before and after the notification of the player transfer agreement, the biggest change in stock prices was experienced in Galatasaray S.K shares with an increase of 2.16%. Before and after the transfer call notification, the biggest change in stock price Trabzonspor S.K. Fenerbahçe S.K was the club that experienced the biggest change in its shares compared to before and after the notification of the sponsorship agreement. One of the important findings is that Fenerbahçe S.K. is the club that has made the least sponsorship agreement notifications, but has the biggest change in stock prices in this category.

5. CONCLUSION

In order for capital markets to function effectively and fulfil the functions expected of them, they must continue their activities within the framework of good corporate governance practices. Accordingly, capital markets are expected to act within the principles of fairness, transparency, responsibility and accountability. In this respect, capital markets and businesses operating in these markets are required to inform their investors about their activities as required by these principles. Enterprises operating in capital markets inform their stakeholders, especially investors, through public disclosure systems. Thus, as a requirement of the principle of transparency and good corporate governance, notifications made through public disclosure systems minimize the asymmetric information problem in the markets. Minimizing the asymmetric information problem will ensure the protection of the rights and interests of business stakeholders, especially investors, and will provide confidence in the capital markets and contribute to their efficient operation. In Turkey, the exchange of business and public duties of public disclosure operating in PDP carries out through. There are many researches on the returns or stock performance of companies operating in the world's stock markets and in BIST.

In the study, the effects of the notifications made by the four major sports clubs whose stocks are traded in BIST on the stock returns were examined. The notifications made to the PDP in the study were handled from three angles. These are transfer negotiations, transfer agreements and sponsorship deals. According to the results obtained from the analysis, the number of notifications made by the teams' subject to examination to the PDP under three headings is quite different. The least PDP statement in all three notification types is made by Fenerbahçe S.K. On the other hand, the biggest change in stock returns during the research period was related to the sponsorship agreement notification, and Fenerbahçe S.K. shares have changed by 7.64%. According to the results of the research, it was concluded that the stock prices and their returns after the announcement date changed significantly compared to the pre-release date.

In an efficient market, stock prices reflect all the information. In this context, even if investors do not have enough information about stocks, they do not act more badly than investors who have more information than themselves. However, the results obtained show that the market is not efficient in semi-strong form. Disclosures made by clubs are monitored and evaluated by investors. In this context, full, timely, complete and understandable disclosures made to the public can improve the financial performance of clubs by increasing efficiency in corporate governance. The research results support the results of Allouche and Soulez (2008), Babacan and Özer (2014), Kudo et al. (2015). Accordingly, stocks react to the mandatory and voluntary statements shared by the clubs with the public (Waymire, 1984; Dedman et al., 2008; Johnston, 2010; Eryiğit and Eryiğit, 2019).

In Turkey, football is an important part of society and are followed by a very large section of people of the society, and the vast majority of people are the fans of Besiktas, Galatasaray, Fenerbahce and Trabzonspor. Compared to other sports branches, football is more present in newspapers and social media, and match results or transfers can be on the agenda. As a result of the notifications of important transfers to PDP, all news channels and newspapers give an important place to this notification. As a result of this situation, people can buy the stocks of their existing teams by not acting rationally and with the awareness of fans. Based on this, it is understood that the transfer news is effective for Turkish football clubs.

Findings obtained in this study can be a guide for investors making short term purchases and sales. However, in order to fully understand the effect of transfer and sponsorship agreements on stocks, the need for supportive studies comes to the fore.

The study has a number of limitations. The first constraint is that the research includes four teams. Apart from this, the research has been carried out in Turkey and has been used in analysing data between the years 2009-2019. For this reason, the results do not allow an overall comparison between countries. Investigating the reasons for the differences in stock returns in future studies may contribute to the literature. In addition, by making distinctions as foreign-domestic transfer or domestic-foreign sponsorship, the effect of this situation on stock returns can be investigated. Apart from this, the re-evaluation of the transfer agreements by making distinctions according to the end of season and mid-season or transfer size will also contribute to the literature.

Ethics Statement: *The research is not based on experiment therefore there is no need for ethics committee approval. In case of detection of a contrary situation, the Journal of Social Economic Research has no responsibility and all responsibility belongs to the authors of the study.*

Author Contributions Statement: *1st author's contribution rate is 40 %, 2nd author's contribution rate is 30 %, 3rd author's contribution rate is 30 %.*

Conflict of Interest: *The authors declare that there is no conflict of interest.*

REFERENCES

- Akerlof, G. (1970). The market for lemons: quality uncertainty and the market mechanism. *Quarterly Journal of Economics*, 84, 488-500.
- Aygören, H., Uyar, S., Sarıtaş, H. (2008). Are investors influenced by the results of football matches? An empirical investigation in İstanbul stock Exchange. *Hacettepe University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 26 (1), 121-137.
- Babacan, B., Özer, G. (2014). Voluntary and mandatory transfer disclosures of football teams and behaviour of stock returns: An event study. *International Review of Economics and Management*, 2(1), 19-35.
- Beyaz, Z., Bakırtaş, İ. (2010). The effect of the football clubs performance on the stock returns. *International Journal of Sport Research*, 2 (2).
- Çatı, K., Eş, A., Özevin, O. (2017). Sportive and financial performance analysis of football team with entropy and topsis methods: An application on major Europe's 5 leagues and Turkey League. *Int. Journal of Management Economics and Business*, 13(1), 199-222.
- Çörtük, O., Erten, M. (2016). The efficiency of public disclosure for capital markets in Turkey. *Istanbul University Journal of the School of Business*, 45(1), 65-77.
- Deloitte. (2020). Annual Review of Football Finance, Available at: <https://www2.deloitte.com/uk/en/pages/sports-business-group/articles/annual-review-of-football-finance.html> (02.11.2020).
- Devecioğlu, S. (2004). The relation between sports success and market price of sport clubs supply to public. *Sportmetre The Journal of Physical Education and Sport Sciences*, 2 (1), 11-18.
- Diamond, D.W., Verrecchia, R.E. (1991). Disclosure, liquidity, and the cost of capital. *The Journal of Finance*, Available at: <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1991.tb04620.x> (05.11.2020)
- Dimitropoulos, P.E., Limperopoulos, V. (2014). Player contracts, athletic and financial performance of the Greek football clubs. *Global Business and Economics Review*, 16(2), 123-141.
- Eiata, J.H. (2012). Modelling macroeconomic determinants of stock market prices: Evidence from Namibia. *The Journal of Applied Business Research*, 28(5), 871-884.
- Eryiğit, C., Eryiğit, M. (2019). The effect of sponsorship announcements on stock returns of sponsees. *International Journal of Sport Finance*, 14(3), 173-190.
- Farquhar, S., Machold, S., Ahmed, P.K. (2005). Governance and football: An examination of the relevance of corporate governance regulations for the sports sector. *International Journal of Business Governance and Ethics*, 1(4), 329-349.

- Freitas, M.M., Farias, R.A.S., Flach, L. (2017). Efficiency determinants in Brazilian football clubs. *Brazilian Business Review*, 1-23.
- Gerrard, B. (2010). Analyzing sporting efficiency using standardized win cost: Evidence from the FA premier league, 1995–2007. *International Journal of Sports Science and Coaching*, 5(1), 13–35.
- Giulianotti, R., Robertson, R. (2004). The globalization of football: A study in the glocalization of the serious life. *The British Journal of Sociology*, 55(4), 545-568.
- Healy, M.P., Palepu, K.G. (1993). The effects of firms' financial disclosure strategies on stock prices. *American Accounting Association Accounting Horizons*, 7 (1), 1-11.
- Healy, M.P., Hutton, A.P., Palepu, K.G. (1999). Stock performance and intermediation changes surrounding sustained increases in disclosure. *Contemporary Accounting Research*, 16(3), 485-520.
- Hoffmann, R., Ging, L.C., Ramasamy, B. (2002). The socio-economic determinants of international soccer performance. *Journal of Applied Economics*, 5(2), 253-272, DOI: 10.1080/15140326.2002.12040579.
- Johnstone, M.A. (2010). The impact of sponsorship announcements on shareholder wealth in Australia. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 22(2), 156-178.
- Kudo, M., Ko, Y.J., Walker, M., Connaughton, D.P. (2015). The influence of title sponsorships in sports events on stock price returns. *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, Research Paper.
- Müge, D. (2020). Industrial football and the use of technology in football. *TRT Academy*, 5(9), 356-375.
- Pamukçu, F. (2011). The importance of corporate governance in public disclosure and transparency by financial reporting. *The Journal of Accounting and Finance*, 50, 133-148.
- Pinnuck, M., Potter, B. (2006). Impact of on-field football success on the off-field financial performance of AFL football clubs. *Accounting and Finance*, 46, 499–517.
- Ratten, V. (2020), Football ecosystems and innovation, Ratten, V. (Ed.) *Sport Startups: New Advances in Entrepreneurship*, Emerald Publishing Limited, 71-87. <https://doi.org/10.1108/978-1-78973-081-420201006>
- Rezende, A.J., Dalmacio, F.Z., Facure, C.E.F. (2010). Practice of corporate governance in football clubs, *International Journal of Economics and Accounting*, 1(4), 410-447.
- Saatçioğlu, C., Çakmak, U.D. (2019). Football economy in Europe and Turkey: A comparative study. *The Sakarya Journal of Economics*, 8(4), 331-350.
- Sanju, P. S., Ramachandran, M., Nirmala, P.S. (2011). Determinants of share prices in India. *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*, 2(2), 124-130.
- Sharif, T., Purohit, H., Pillai, R. (2015). Analysis of factors affecting share prices: The case of Bahrain stock Exchange. *International Journal of Economics and Finance*, 7(3), 207-216.
- CMB (Capital Markets Board) (2005). Corporate Governance Principles, Ankara, Turkey.
- Szymanski, S., Smith, R. (2010). The English football industry: Profit, performance and industrial structure. *Football Economics and Policy*, Palgrave Macmillan, USA.
- Temizel, F., Özata, E., Esen, E. (2013). The analysis of the relationship between spotive performances of the football teams and their stock returns: The Turkish case. *TISK Akademi*, 8(15), 178-197.
- Uddin, M. B. (2009). Determinants of market price of stock: A Study on bank leasing and insurance companies of Bangladesh. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, S5(7): 1-7.
- Uludağ, B., Sigalı, S. (2013). Impact of sporting performance on financial performance: An analysis of 4 big soccer clubs in Turkey. *Ege Academic Review*, 16(4), 575-585.
- Wiseman, F., Sangit, C. (2003). Team payroll and team performance in major league baseball: 1985–2002. *Economics Bulletin*, 1(2), 1–10.
- Yenice, S., Dölen, T. (2013). The effect of harmonization to the principles of corporate governance on the firm value of publicly-traded firm in ISE. *Int. Journal of Management Economics and Business*, 9(19), 199-214.

Zeren, F., Gümüş, F. B. (2013). An application on performances of the Turkish and foreign football teams in their stock markets. *Çankırı Karatekin University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 3 (2), 34–54.

<https://www.kap.org.tr/tr/menu-icerik/KAP-Hakkinda/Genel-Bilgi>, Çevrimiçi (20.11.2020).

ORTODOKS İKTİSADA ALTERNATİF BİR YAKLAŞIM: EDEBİ METİNLERİN İKTİSADİ ANALİZLERDE KAYNAK OLARAK KULLANILMASI

*AN ALTERNATIVE APPROACH FOR ORTHODOX ECONOMICS: USING LITERARY
TEXTS AS A RESOURCE IN ECONOMIC ANALYSES*

Mustafa Ercan KILIÇ^a, Muhammed Fatih COŞKUN^b

^aDr. Öğr. Üyesi, İnönü
Üniversitesi, İktisat
Bölümü, Malatya, Türkiye.
ORCID: 0000-0002-7398-
8959

E-posta:
mercan.kilic@inonu.edu.tr
^bArş. Gör., İnönü
Üniversitesi, İktisat
Bölümü, Malatya, Türkiye.
ORCID: 0000-0002-7174-
6550

E-posta:
fatih.coskun@inonu.edu.tr

Sorumlu Yazar:
Mustafa Ercan Kılıç

Makale Türü
Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi
14.09.2020

Makale Kabul Tarihi
22.02.2021

ÖZ

Amaç – İlk amaç, ortodoks iktisadın eleştirisini yapmak ve metodolojik eksikliklerinden bahsetmektir. İkincisi, heterodoks iktisadın ehemmiyetini ortaya koymak ve metodolojik üstünlüklerinden bahsetmektir. Üçüncü amacı ise edebî eserlerin iktisadi kaynak olarak kullanılabilceğini literatür çalışmalarından hareketle ortaya koymak ve örnek bir uygulama ile bunu göstermektir.

Yöntem - Teorik açıdan ortodoks ve heterodoks iktisat karşılaştırması yapılmıştır. Ortodoks iktisat metodolojisi eleştirel gözle irdelenmiştir. Pratik yöntem olarak ise Saatleri Ayarlama Enstitüsü (SAE) adlı roman iktisadi olarak incelenmiş ve dönemin iktisadi hayatını anlamak adına ilgili kısımlar alıntılanmış ve yorumlanmıştır.

Bulgular – SAE adlı romanda, yazarın Osmanlı İmparatorluğu son dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti ilk dönemi çalışma hayatı, tüketim alışkanlıkları ve sosyal hayat hakkında hem makro hem de mikro düzeyde değerlendirmeleri tespit edilmiştir.

Sonuç – Ortodoks iktisatta mevzubahis edilmeyen ancak iktisadi olaylar karşısında ortaya çıkan birçok insani ve toplumsal hal ve davranışlar heterodoks iktisat yazınında ele alınmaktadır. Bundan dolayı heterodoks iktisat alanında yapılan çalışmalar birer tamamlayıcı çalışma olarak kabul edilmeli ve gereken ehemmiyet gösterilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Heterodoks İktisat, Güncel Heterodoks Yaklaşımlar, Ekonomik Metodoloji, Mikro Tabanlı Davranışsal Ekonomi, İktisat Eğitim ve Öğretimi

JEL Kodları: B5, B50, B4, D9, A2

ABSTRACT

Purpose –The primary purpose is to criticize orthodox economics and to mention its methodological shortcomings. Second purpose is to reveal the importance of heterodox economics and emphasize its methodological advantages. The third goal is to exhibit the importance of literary works as an economic tool by both making a literature review and inquiring a novel as a sample.

Methodology –Theoretically, orthodox and heterodox economics are compared. Orthodox economics methodology is scrutinized critically. As a practical method, the famous Turkish novel named The Time Regulation Institute (TRI) is examined with an economic perspective and the relevant parts are quoted and interpreted in order to understand the economic life of the period.

Findings – In the novel TRI, author's macro and micro evaluations about business life, consumption habits and social life of the last years of the Ottoman Empire and the first years of the Republic of Turkey are determined.

Conclusions – In heterodox economics, situations and behaviors related to economic events are discussed which are not mentioned in orthodox economics. Therefore, studies in the field of heterodox economics should be considered as complementary studies and the necessary attention should be paid.

Keywords: Heterodox Economics, Current Heterodox Approaches, Economic Methodology, Micro-Based Behavioral Economics, Economic Education and Teaching of Economics

JEL Codes: B5, B50, B4, D9, A2

1. GİRİŞ

Doğru bilgi arayışı ve anlayışı dönemden döneme, coğrafyadan coğrafyaya veya ideolojiden ideolojiye farklılık göstermektedir. Fakat farklılıklar hangi savlara dayanırsa dayansın söz konusu farklılıklar “mutlak”, “faydacı” ve “pratik gerçeklik” olmak üzere 3 başlık altında toplanabilir (Şenel, 2013, s. 21). “Mutlak gerçeklik” anlayışı daha çok bir dine inanan ve bilgi edinme yolu dini kaynaklara dayanan topluluklar veya toplumlar için söz konusudur. “Pratik gerçek” anlayışı, uygulama yoluyla elde edilen tecrübeler ve bu tecrübeler neticesinde başlayan ve belirli bir mantık kavrandıktan sonra soyut bir düzende ilerleyen düşünsel aktivite ile elde edilen gerçeklikleri ifade etmektedir. Zanaat etkinliklerinden elde edilen tecrübeler ve soyut düşüncenin katkılarıyla mühendislik bölümlerinin ortaya çıkması ve gelişmesi bu gerçeklik anlayışına örnek gösterilebilir. “Faydacı gerçeklik” anlayışında ise eleştirel bir yaklaşım ön plandadır. Objektif bir gerçeklik algısı mümkün değildir. Evrensel bir gerçeklik yoktur ve bu gerçekliğin olduğu insanlara dayatılmamalıdır şeklinde bir sav öne çıkmaktadır (Şenel, 2013, s. 21-27).

Yöntembilimsel açıdan iktisadi analizin bugününe bakıldığında ortodoks iktisat ekolünün baskın bir rol üstlendiği görülmektedir. İktisat literatürünün büyük bir kısmı aynı metotlarla veya biraz geliştirilmiş şekilleriyle analiz metodu kullanan ve sürekli aynı konu ve olguları inceleyen çalışmalardan oluşmaktadır. Söz konusu metotlar içerisinde en baskın olanı istatistik ve ekonometridir. Neo-klasik iktisat ekolünün ortaya çıkardığı ve yaydığı bu anlayış çoğu zaman gerçekleri analiz etmekte yetersiz kalmaktadır. Salt sayısal verilerden oluşan bu analiz yöntemleri iyi bir teori kurgusu olmadığında sosyo-ekonomik olguları ve olayları açıklamada yetersiz kalmaktadır. Literatürdeki çalışmaların büyük bir kısmının bu şekilde yürütülmüş olması bilim felsefesinin “gerçeğin peşinde olma” ilkesinin tam olarak gerçekleştirilmesinin önünde bir engeldir. Çünkü tüm doğal ve sosyal gerçeklikler farklı özellikler barındırması bakımından farklı yaklaşımlarla analiz edilmeleri ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan heterodoks iktisadi ekollerin ve yeni yaklaşımların ön plana çıkması gerekliliği hatırlanması gereken bir gerçektir. Bu bağlamda bu çalışmada bir önceki paragrafta ele alınan “faydacı gerçeklik” (Şenel, 2013, s. 21-27) yaklaşımını kullanarak romanlarda iktisadi yaşam ve reel dünyada bu iktisadi yaşamın analiz yöntemi olarak kullanılabilirliği tartışılacaktır. Örnek uygulama olarak Tanpınar’a ait Saatleri Ayarlama Enstitüsü (SAE) adlı roman seçilmiştir. Söz konusu kitabın tercih edilme nedeni Ahmet Hamdi Tanpınar’ın dönemin iktisadi yaşamıyla yakından ilgilenmesi ve eserlerine bunu aktarmasıdır.

2. ORTODOKS VE HETERODOKS İKTİSAT ÜZERİNE

İktisat bilimi faaliyet alanına göre farklı şekillerde alt dallara ayrılmaktadır. Mesela; kapsam bakımından mikro iktisat ve makro iktisat olmak üzere iki sınıfa ayrılırken anabilim dalı olarak iktisat teorisi, iktisat politikası, iktisat tarihi ve uluslararası iktisat olmak üzere dört kategoriye ayrılmaktadır. Bazı okulların kendi içinde oluşturduğu geleneğe göre de sınıflandırma yapılmaktadır. Örneğin; Avusturya Okulu, Alman Tarih Okulu, Chicago Okulu ve Marksist Okul gibi. Bununla birlikte iktisat bilimi, popülerlik ve kabul görme yönünden ele alınca ortodoks ve heterodoks olarak genelde iki başlık altında incelenmektedir. Ortodoks iktisada aynı zamanda ana akım iktisat denmesi daha popüler olması ve bilim çevrelerinde daha çok itibar görmesinden kaynaklanmaktadır. Burada ortodoks iktisat, iktidarı temsil ederken heterodoks iktisat, muhalefeti oluşturmaktadır. Ortodoks iktisat veya ana akım iktisat, yeni keynesyen ve neo-klasik iktisat olmak üzere iki ayrı ekol tarafından oluşturulmuştur. Bu ekoller disiplin içinde çalışmaya gayret göstermekte ve bir nevi “İktisat iktisat içindir” felsefesini takip etmektedir (Bilir, 2020). Bu grup iktisatçılar tümdengelim bir bakış açısıyla konuları incelerler. Örneğin; insan, “homo economicus” olarak isimlendirilir ve bu isim altında bazı özelliklere sahip olduğu varsayılır. Rasyonel, tutarlı, tam bilgi sahibi gibi varsayımlarla ideal bir insan modeli oluşturulur. Daha sonra bu modelin öngörülebilir davranışları üzerine teoriler geliştirilir. En sonunda bu teoriler üzerinden gerçek dünyanın analizi yapılır (Horodecka, 2015). Daha çok nicel araştırma teknikleri kullanılarak yapılan analizler basit ve net sonuçlar elde edilmesini sağlar.

Heterodoks iktisat ise marksist, kurumsal, tarihsel, davranışsal, çevresel ve deneysel iktisat gibi birbirinden çok farklı ekollerden oluşmaktadır. Bu ekollerin önemli bir özelliği disiplinler arası çalışmalar yürütmesi ve “iktisat insan içindir” felsefesini benimsemiş olmalarıdır. Örneğin; marksist iktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji; kurumsal iktisat, hukuk ve sosyoloji; davranışsal iktisat, psikoloji ve nöroloji gibi farklı disiplinleri iktisadi meseleleri analiz etmek için bir araya getirir (Levent, 2020). Bu ekollerin ortak bir başka özelliği tümevarım bakış açısıyla hareket etmektir. Bu sebeple öncelikle gerçek olayların veya olguların incelenmesi ile işe başlanır. Model kurmanın, teori geliştirmenin mümkün olup olmadığı analiz sonunda ortaya çıkar. Bu sebeple herhangi bir ön kabul veya varsayım gerekmemektedir (Öztekın, 2019). Çoğunlukla nitel araştırma

yöntemleri kullanılmakta ve bu yüzden ortodoks iktisada göre karmaşık ve net olmayan sonuçlar üzerinde durulmaktadır.

Ortodoks veya heterodoks ayrımı genel kabul görme ve popüler olma gibi değişken bir yapıya sahip olduğu için zaman içerisinde geçişler yaşanmaktadır. Örneğin; keynesyen iktisat, II. Dünya Savaşı öncesi heterodoks gruba dahil iken savaş sonrası bilim dünyası ve hükümetler tarafından benimsedikçe ortodoks gruba geçmiştir. Bununla birlikte marksist iktisat gibi istikrarlı olarak heterodoks olan veya neo-klasik iktisat gibi her daim ortodoks kabul edilen ekoller de bulunmaktadır.

Ortodoks iktisadın heterodoks iktisattan üstün kabul edilmesinin başlıca sebebi, iktisadi bağımsız bir bilim dalı haline getirmiş olmasıdır. Tarihi nazarla meseleye bakılınca iktisadi meseleler Eski Yunan döneminden beri filozoflar ve devlet adamları tarafından ele alınmıştır. Ancak tarihin hiçbir döneminde iktisadi meseleler bağımsız olarak değerlendirilmemiştir. Topluma dair siyasi, sosyal, askeri konuların arasında bu konular da gündeme gelmiştir. Sokrates, Platon, Aristoteles kendi eserlerinde iktisadi meseleleri satır aralarında toplum hayatının bir parçası olarak işlemiştir. Fakat bahsedilen konular bir teori oluşturmak için hiçbir zaman yeterli olmamıştır. Adam Smith'in 18. yüzyılda yazmış olduğu Milletlerin Zenginliği adlı kitabı, iktisadi meseleleri doktrin oluşturacak kadar sistematik ele alan ve ayrıntılı olarak inceleyen ilk kitap olarak bilinmektedir. Bu sebeple Adam Smith, çoğunlukla iktisat biliminin kurucusu olarak kabul edilmektedir (Murteza, 2019). Ancak bugün, iktisadın bağımsız bir bilim dalı olarak hüküm sürmesinin başlıca öğeleri neo-klasik iktisat denilen ekolün üretmiş olduğu kavram, hipotez, teori ve kanunlardır. İktisadın bu dönüşümü ekonominin insanlık tarihi boyunca ilk kez bu kadar ehemmiyet kazanmasına bağlanabilir. Veyahut tam tersi bir durum da yaşanmış olabilir. Her iki durumda da ortodoks iktisat bağımsızlığını ilan etmiş bulunmaktadır. Eleştirel gözle incelendiği zaman ise bazı noktaların yeterince önemsenmediği fark edilmektedir. Birinci mesele iktisadın bağımsız bir bilim haline gelmiş olmasının insanlığa nasıl bir katkısının olduğudur. İkinci mesele popülerliğin her zaman doğruyu temsil edip etmediğidir. Üçüncü mesele *popülerlik, sorunları çözmek adına yeterli midir* sorusunun cevaplanması gereğidir. Son önemli mesele ise, *temel konularda bazı üstünlüklere sahip olmak, her ayrıntıda bu üstünlüğe sahip olmak anlamına gelmekte midir* sorusunda gizlidir. Tüm bu noktaları tartışmak ve değerlendirmek bu çalışmanın maksadını aşmaktadır. Bu çalışmada sadece ortodoks iktisadın her noktadan üstün olmadığı metodoloji yönüyle ele alınacaktır.

3.ORTODOKS İKTİSATTA METODOLOJİ

20. yüzyıl bilim felsefesinde çığır açan Bilimsel Devrimlerin Yapısı adlı çalışmasında Thomas Kuhn, bilimin asırlar boyunca ilerlerken nasıl geliştiğini veya değiştiğini paradigma terimini kullanarak anlatmaya çalışmıştır. Çalışmada paradigma, bilimsel bir olayın araştırılırken ve açıklanırken kullanılan kuram ve kavramların bütünü olarak tanımlanmaktadır. Kuhn, herhangi bir kuram olmaksızın veya kavram kullanmadan bilimsel çalışmanın yapılamayacağını söyler. Sebep olarak, kişinin odaklanmayı gerçekleştiremeyeceğini ve ancak genel fotoğrafın resmedebileceğini iddia etmektedir (Kuhn, 2019, s. 121-122). Benzer şekilde Phillip Frank'ın şu sözleri de dikkate şayandır: "Kaydedilmiş gözlemlere dayanarak bir kuram veya hipotez oluşturmaya kalkışırsak, çabucak farkına varırız ki elimizde bir kuram olmadan neyi gözlemleyeceğimizi dahi bilemeyiz. Tesadüfi gözlemler herhangi bir genelleme yapmaya elverişli değildir" (Frank, 2017, s. 29). Yine aynı pasajda Auguste Comte'dan yapmış olduğu alıntı bu bakış açısını destekler niteliktedir:

"Mademki her bilimsel kuram zorunlu olarak gözleme dayanmalı, konuya başka bir açıdan baktığımızda, aklımızın gözlem yapabilmek için bir kurama ihtiyaç duyacağı da eşit şekilde anlaşılmalıdır. Eğer görümlere kafa yordüğümüzde onları bazı ilkelere eşleştirmeseydik, ayrı ayrı gözlemleri birleştirip onlardan herhangi bir sonuç çıkarmamız mümkün olmazdı. Hatta bunları saptayamazdık bile. Olgular gözümüzün önünde fark edilmeden dururdu." (Frank, 2017, s. 29).

Bununla birlikte Thomas Kuhn herhangi bir kuram ve/veya kavramın nesnel olamayacağını ve kendi zamanın öznelliğinin dışına çıkamayacağını da savunmaktadır. Çünkü Kuhn'a göre hem tümevarım hem de tümdengelim yönteminde, şahsi deneyim olmadan bilimsel ispatlama yapılamaz. Hatta tüm bilimsel araştırmaların insanın şahsi deneyimlerine bağlı olduğunu, insanın deneyimlerinin ise hiçbir zaman nesnel olarak kabul edilemeyeceği savını ileri sürmektedir. Dolayısıyla herhangi bir paradigmanın kabul edilmesi durumunda artık o paradigmanın öznelliği sınırları içinde, nesnel bir anlayış geliştirilmeye çalışılır (Kuhn, 2019, s. 124-131).

Özellikle yeni bir keşif sonrası yeni kuramların ve/veya kavramların ortaya çıkmasının ardından paradigma kayması gerçekleşir. Artık eski durumla kıyaslanamaz bir bakış açısı ve teorik düzlem söz konusudur. Kuhn, bilimin doğrusal bir çizgi şeklinde ilerlemediğini, yapısal kırılmalarla birlikte farklı paradigmanın oluştuğunu

tarihsel örneklerle açıklamaktadır. Ayrıca, farklı paradigmalara ait kuramların birbiriyle çelişmesinde bir sakınca görmemektedir. Çünkü meseleyi farklı varsayımlarla, farklı kavramlarla inceledikleri için farklı bir bakış açısı geliştirmekte, böylece farklı sonuçlara ulaşabilmektedirler (Kuhn, 2019, s. 133-149).

Kuhn (2019), eserin başından sonuna kadar paradigma meselesini ele alırken verdiği tüm örnekleri (neredeyse) fizik biliminden vermektedir. Fizik bilimi tüm bilim dalları içerisinde nesnellğe en yakın kabul edilen bilim dalı olmasına rağmen, Kuhn'un bu bilimi bu denli öznel kabul etmesi, sosyal bilimlerin durumunu çok farklı bir yere koymaktadır. Ortodoks iktisatta teorisyenlerin benimsedikleri varsayımlar üzerine geliştirmeye çalıştıkları metodoloji, nesnellik amacı gütmektedir. Bu çabanın tamamen yanlış olduğunu savunmak veya herhangi bir nesnellik gözetmemenin doğru olduğunu savunmak kesinlikle bu makalenin yazarları için söz konusu olamaz. Burada asıl sorun; "mutlak nesnellik" arayışı ve bu arayışın salt matematik ve fizik öğelerini kullanarak ilerletilmesidir. Ortodoks iktisatta, çalışmaların çoğunda, sayısal verilerin istatistiki veya ekonometrik yöntemlerle incelenmesi, iktisadi teorilerin tartışılmasından daha önemli hale gelmiştir. Oysa verilerin, analizlerin veya gözlemlerin teorik olarak anlamlandırılmasında en önemli husus, söz konusu verilerin insan yaşamındaki etkilerini anlamak olmalıdır.

Hugh Stretton, İktisada Giriş kitabında, sosyal bilimcilerin (hususî olarak iktisatçıların) sıklıkla içine düştükleri beş hatadan bahsetmektedir:

- “1. Disiplin içinde çalışmak
2. Kesin yöntemi (göreceli olarak) tercih etmek
3. Sadece objektif sebep ve sonuçları analize dâhil etmek
4. Mümkün olduğunca matematiksel olmak
5. Sadece düzenli ilişki durumlarını gözetmek” (Stretton, 2015, s. 30-33).

Stretton, her insanın değer yargıları olduğunu, bu değer yargılarından bağımsız olarak düşünemeyeceğini veya davranamayacağını; böylece sadelik, objektiflik, matematiksel düzlemde hareket etme veya düzenli ilişkiler yürütmek gibi tanımlamaların insan için çoğu zaman geçerli olamayacağını vurgulamaktadır. Stretton, ideal bir analiz için gerekli iki kuralın yerine getirilmesini tavsiye etmektedir. Birinci kural, analiz yapılırken hangi değer yargılarıyla hareket edildiğini açıkça ortaya koymaktır. İkinci kural da farklı değer yargılarına sahip araştırmacılarla istişare etmektir (Stretton, 2015, s. 34-35).

Ortodoks iktisat için metodolojik eleştiri, nesnellik kaygısı üzerinden yapılırken heterodoks iktisat da öznellik yönüyle eleştirilebilir. Hatta bu çalışma özelinde, romanların subjektif ve kurgusal metinler olduğu, iktisadi anlamda bilimsel kaynak olarak kabul edilemeyecekleri eleştirisi öne sürülebilir. Bu eleştiriler için ise verilebilecek en uygun cevap, ana akım iktisadi ekollerin de en az romanlar kadar subjektif bir çizgi izlediği olacaktır. Bu konuda De Vroey (2016), Leijonhufvud vd. den şunları aktarmıştır:

“Önde gelen iktisatçılar çağdaşlarını neyin sorulacağı, neyin kabul edileceği, kanıt olarak nelere dikkat edilmesi gerektiği ve hangi yöntem ve modellerin kullanılacağı gibi seçimlerle yüzleşmeye ve mesleği ya da meslek içindeki bazı kesimleri kendi yaptıkları tercihleri takip etmeye zorlarlar. Herhangi bir okulun izlediği yol, bu tür bir tercihler dizisidir. Böyle bir dizide karşılaşılan seçeneklerin çoğu, izlemekte olduğumuz söz konusu gelişmenin kurucusu tarafından öngörülmeyen, fakat daha sonra katkı verenler tarafından oluşturulmuş olan seçeneklerdir; dönüp geçmişe baktığımızda alınan bazı kararların yanlış olduğuna karar verebiliriz.” (Leijonhufvud, Hagemann, & Hamadou, 1994, s. 148).

Yine aynı kitapta De Vroey bu konuyla ilgili şu ifadeleri eklemektedir:

“Ağaçtaki herhangi bir büyük çatallanma, yani yeni bir araştırma çizgisi, başlangıçta bir ağaç üzerindeki ince bir yeni dal gibi orijinal bir katkı olarak başlar. Onun başarısı topladığı ilgi ile ölçülür. Bu ilk çalışma, üzerinde durulmaya değer kadar ilginç bulunmalıdır; dalı sağlam kilansa bundan sonraki katkılar zinciridir.” (De Vroey, 2016, s. 11).

Görüldüğü üzere, iktisatta nesnellik, sosyal bilimciler arasında genel kabul görme anlamında kullanılan bir tabirdir. Fen bilimlerinde kabul edilen “nesnellik” anlayışını iktisat biliminde elde etmek mümkün görünmemektedir. Adam Smith veya J. M. Keynes gibi ünlü iktisatçıların görüşlerinin iktisat biliminde yoğun biçimde yer bulmasının sebebi, iktisatçıların çoğunluğunun bu bilim insanlarının güvenilirliği üzerinde ittifak etmeleridir. Mustafa Özel'in eserinde bahsettiği gibi, edebiyatta da iktisadi çıkarım yapılacak metinlerin, bilim dünyası tarafından kabul görmüş insanların eserleri arasından seçilmesi öznellik veya subjektif olma

tartışmasını ortadan kaldıracaktır: “Büyük kurgular varlığın hakikatine atılan kementlerdir. Mevcudun, vücuda doğru yol bulma girişimleri” (Özel, 2018, s. 54).

4. EDEBİ ESERLERİN İKTİSADİ AÇIDAN İNCELENMESİ ÜZERİNE LİTERATÜR

16. ve 17. yüzyıllarda sosyal bilimlerde henüz bir ayrışmanın olmadığı görülmektedir. Edebiyat, felsefe, iktisat gibi alanlar tek çatı altındadır. Hatta sosyal bilimler genel olarak edebiyat veya felsefe olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla iktisadın felsefe veya edebiyattan türemiş olduğu görülmektedir. İktisat biliminin kurucusu olarak kabul edilen Adam Smith kendini bir iktisatçı olarak değil ahlak kuramcısı veya bir edebiyatçı olarak görmektedir. Hatta kendi kitabında fizyokratları salt ekonomiyle ilgilendikleri için eleştirmiştir (Sarfati & Atamtürk, 2015, s. 116-120).

İktisat bilimi ile edebiyat arasında tarihsel olarak organik bir ilişkiden söz edilebilir. Özellikle roman türünde bu ilişki açıkça görülmektedir. Roman denemelerinin 16. yüzyılda başladığı görülmektedir. Hatta ilk romanın Cervantes’in yazdığı Don Quijot adlı eser olduğu kabul edilmektedir. Bu tarihler, aslında burjuvazinin ortaya çıkmaya başladığı dönemler olup roman türünün kapitalizm ile ortaya çıktığından bahsedilebilir. Hatta 16. yüzyıldan günümüze geldikçe değişen üretim yöntemleri ile yazılan romanların içeriğinin değişkenlik gösterdiği fark edilmektedir (Sarfati & Atamtürk, 2015, s. 109-110).

Bu yaklaşım açısından dünya edebiyatından en meşhur eserin Faust olduğu söylenebilir. Mustafa Özel Roman Diliyle İktisat kitabında, Faust için ayrı bir bölüm oluşturmuştur:

“Mefisto, imparatoru şöyle ikna eder: Bu ülkenin üstü de altı da size aittir. Fakat alttaki kıymetler atıl durmaktadır. Toprağın altında muazzam miktarda maden cevheri vardır. Bunları rehin göstererek halkımıza borçlanabiliriz. Goethe aslında birkaç sayfa içinde bütün bir modern iktisat tarihini özetliyor. 1. Modern devlet, bir borç (kredi) devletidir. 2. Kâğıt para devlet ile şeytan arasında bir akittir. 3. Bu enstrüman çoğaldıkça değersizleşir ve oluşan zararı halk öder. 4. Yeni dönemin hakiki hükümdarı siyasi yönetici değil, ekonomiye, bilhassa paraya hükmedenlerdir. Kral neye imza attığının bile tam bilincinde değildir.” (Özel, 2018, s. 45).

Mustafa Özel’in bu çıkarımlarından da anlaşıldığı gibi Faust’ta aslında kendi çağının ötesinde bir iktisadi analiz yapılmaktadır. Belki de birçok ünlü iktisatçı, Faust’u okumuş ve farkında olmadan Faust’un yaklaşımından esinlenerek kendi iktisadi çalışmalarını zenginleştirmiştir.

Edebi eserlerin her türünde yazıldığı dönem için iktisadi olayları ve kavramları analiz etmek mümkündür. Fakat karşılaştırmalı analiz daha derin anlam çıkarma katkısı sağlayabilmektedir. Kaya ve Özgür, bir destan ve bir tiyatro eserini karşılaştırmalı olarak ele alarak Schumpeter’in rasyonellik ve girişimcilik kavramlarını incelemişlerdir. İncelenen destan 12. yüzyılda Fransa ve İspanya arasında geçen bir savaşı konu almaktadır. Kaya ve Özgür’ün bu destanda dikkat çektiği nokta ise şövalyeliğin, atılğanlığın ve korkusuzluğun övülmesidir. Kahramanlar akılcı davranıp savaş kazanabilecekken gururlarını ve şanlarını ön plana alıp ölmeyi tercih etmektedir. Bireysel olarak bir kazanç elde edemedikleri için irrasyonel davrandıkları söylenebilir. Fakat ülke açısından düşünüldüğünde siyasi bir egemenlik elde edilmiştir. Her ne kadar destanın kahramanları bu değişime tanık olamasa da geride kalanlar açısından olumlu bir gelişme olmuştur. Tiyatro eseri ise 19. yüzyılda yazılmış bir eserdir ve dikkat çekilen nokta olay örgüsüne dahil olanların çoğunun rasyonel ve çıkarıcı olmasına karşın, baş kahramanın irrasyonel davranmaya çalışmasıdır. Fakat başkahraman başarısız olmakta ve değişim için gerekli olan irrasyonel atılğan ruh sonuç elde edememektedir. Oysa başkahramanın önerdiği değişiklikler toplumun geleceğinin daha da refah içinde olmasını sağlayacak değişikliklerdir. Destanda geçen olaylardan çıkarılan sonuca göre modern anlamda rasyonellik olgunlaşmamıştır. Fakat tiyatrodan tam rasyonellik topluma sirayet etmiştir. Schumpeter’in ortaya sürdüğü gibi, feodal toplumdaki modern topluma geçişle birlikte ortaya çıkan rasyonel insan; çekingen, şüpheli ve risk almak istemeyen anti-kahramandır. Kaya ve Özgür, kapitalizm öncesi ve sonrası bu iki önemli farklılığa dikkat çekmiştir. Görüldüğü üzere dönemseller karşılaştırmalı edebi incelemeler dönemler arası iktisadi analiz için de önemli bir yaklaşım olarak kullanılabilir (Kaya & Özgür, 2014).

Edebi eserler arasında şiir türü önemli bir yer tutmaktadır ve sosyal hayat bağlamında bu türün birçok bakımdan incelenmesi de en az edebiyattaki yeri kadar önemlidir. Zira şairler de içinde buldukları dönemden etkilenen bireylerdir. Orhan Veli Kanık’ın Garip akımı çerçevesinde yazdığı şiirler, 1940’ların Türkiye ekonomik hayatı açısından önemli ipuçları vermektedir. Savaşlar ve kıtlıklar atlatan Türkiye Cumhuriyeti’nin, İkinci Dünya Savaşı yıllarında, içinde bulunduğu ekonomik şartları şiirlerinde dile getiren Kanık, ekonominin olumsuz etkilerini yoksul vatandaşların hayatları üzerinden işlemiştir (Aydın & İşler,

2016, s. 338-341). Bu inceleme biçimi ana akım iktisat ekollerinin yaklaşımıyla uyuşmamaktadır. Çünkü ana akım iktisat; istatistik ve ekonometrik yöntemlerle ölçme ve liberal politikalar çerçevesinde müdahaleleri ön plana alma yaklaşımı sergilerken ekonominin sosyolojik ve psikolojik etkilerini arka plana atmaktadır. Fakat heterodoks ekoller bu yaklaşımın tam tersini sergilemektedir. Heterodoks iktisatta bilimsel açıdan kabul gören kaynaklar, hem sorunlara yaklaşım tarzı hem de analiz ve çözüm için geliştirilen metotları bakımından çeşitlilik göstermektedir. Bu bakımdan şiirler, heterodoks metoloji bakımından önemli kaynaklar arasında sayılabilir.

Edebi eserleri yalnızca olgusal değil kavramsal iktisadi perspektifle incelemek de mümkündür. İktisat literatüründe önemli tartışma konularından biri rasyonelite kavramıdır. Literatür, kronolojik olarak incelendiğinde tam rasyonellik, yarı rasyonellik veya irrasyonellik kavramlarının analizin merkezine oturtulduğu dönemler görmek mümkündür. Fakat ortodoks iktisadın rasyoneliteyi her zaman ön plana alması nedeniyle literatürün büyük kısmı bu varsayımı kullanan analizlerden oluşmaktadır. Rasyonellik kavramını edebi eser üzerinden analiz eden literatürdeki önemli eserlerden biri Aydın'ın çalışmasıdır. Çalışmada Aydın, Weber'in varsaydığı dört rasyonelite biçiminden biri olan ve iktisat literatüründe temel alınan biçimsel rasyonelite kavramını, Tanpınar'ın SAE romanında incelemiştir. Tanpınar'ın eserinde eskiye yapılan vurgu irrasyonelite, yeni ve modern olana yapılan vurgu ise rasyonelite olarak değerlendirilmiştir. Romanda kullanılan, toplumda meydana gelen değişimin sembolü olan saat, enstitü, kitap gibi kavramlar ve değişimden kaynaklanan çatışma dolu olaylar rasyonelite kavramıyla bir potada eritilerek analiz edilmiştir. Bu kavramsal analiz sonucunda ise insanın yalnızca rasyonellik varsayımıyla analiz edilemeyecek kadar karmaşık bir ontolojik varlık olduğu belirtilmiştir (Aydın D. G., 2018).

Konuyla alakalı bir diğer nokta ise iktisadi olayları anlama ve anlatmanın zorluğunun, üniversite hocalarının sıklıkla karşılaştığı bir durum olmasıdır. Özellikle, Türkiye Ekonomisi gibi içinde farklı dönemleri içeren ve iktisadın bütün alt gereçleriyle içinde yer aldığı kapsamlı derslerde, muhatabın ilgisini canlı tutmak ve çok boyutlu düşünebilmesini sağlamak oldukça güçtür. Üniversite hocaları da bu gibi zorluklarla başa çıkabilmek için farklı yöntemler geliştirmek durumunda kalmaktadırlar. Bu konuda başarılı bir örnek olarak Yıldız Teknik Üniversitesinde öğretim üyesi olan Ester Ruben gösterilebilir. Ruben, lisans düzeyinde vermiş olduğu Türkiye Ekonomisi dersinde, materyal olarak romanlardan yararlanmaktadır. İktisat Eğitiminde Farklı Yaklaşımlar: Türkiye Ekonomisi Derslerinde Edebiyattan Yararlanmak adlı kitap bölümünde, iktisat öğrencilerinin, özellikle makroekonomik değişimlerin, mikro ölçekte nasıl etkiler oluşturduğunun daha iyi anlaşılması için romanlardan nasıl faydalandığını anlatmaktadır. Bereketli Topraklar Üzerinde, Masalını Yitiren Dev ve Kumru ile Kumru adlı üç farklı romandan, üç farklı dönem için örnek pasajlar sunmuş ve o döneme ait ekonomik bir olayın insanlar tarafından algılanma biçimlerini gözler önüne sermiştir (Ruben, 2017, s. 375-392). Görselliğin ön planda olduğu, insanların daha az okuduğu bir dönemde, Türkiye Ekonomisi gibi geniş kapsamlı bir alanda, hem öğrencilerin derse ilgisini yüksek düzeyde tutmak hem de anlaşılır olmak oldukça zordur. Romanlar, gerçi yazılı metinlerdir, ancak insanın hayal gücünü harekete geçiren ve aynı zamanda okuma alışkanlığı kazandıran önemli kaynaklardır. Bu nedenle günümüz insanına akademik konuları aktarmak adına romanlara başvurulması faydalı olacaktır. Ayrıca romanlar hayatın birçok noktasına değinen, böylece hayatın kendisini olduğu gibi yansıtmaya çalışan eserlerdir. Bu sebeple romanlarda sadece iktisat anlatılmaz; ancak romanlar konuya uygun şekilde okunursa çok farklı iktisadi çıkarımlar yapılmasını sağlayacak alt metinler çıkarılabilir. Böylece döneme ait yeni bilgilere de ulaşılmış olur.

Daha önce değinildiği gibi romanlar insan hayatını anlatmaktadır. Dolayısıyla insan merkezli bütün bilim dalları için romanlar bir kaynak teşkil eder. Siyaset bilimi, sosyoloji, psikoloji, tarih ve iktisat gibi bilim dalları romanları kaynak olarak kullanılabilir. Örneğin bu çalışmada, SAE, iktisadi olarak incelenmişken başka bir çalışmada ise Cemile Odunkıran, Tanpınar'ın Mahur Beste isimli eserini ideolojik çözümleme bağlamında; yani siyaset bilimi nazarıyla ele almıştır (Odunkıran, 2017). Tanpınar ne iktisatçı ne de siyaset bilimcidir. Fakat bir insan olarak içinde bulunduğu dönemin siyasi ve iktisadi olaylarından etkilenmiştir ve bunu da eserlerine yansıtmıştır. Sonuç olarak edebi eserler, içlerinde tarihi, ideolojik, siyasi veya ekonomik birçok teori veya gerçeği barındırmaktadır.

5. ÖRNEK BİR ÇALIŞMA: SAE ADLI ESERİN İKTİSADİ AÇIDAN İNCELENMESİ

Bu bölümde SAE adlı eser, yazarın değindiği iktisadi meseleler üzerinden teorik yönden incelenecektir. Ancak inceleme kısmına geçmeden önce bazı hatırlatmalarda bulunmak ve bazı hususlara değinmek yerinde olacaktır.

İlk olarak romanlar, iktisadi araştırmalara kaynaklık etme amacıyla yazılmamıştır. Bu sebeple, aynı romanda, ekonominin her alanıyla ilgili bilgi aramak yersiz bir davranıştır. Farklı romanlarda, o dönem yaşanmış ve toplumun genelini ilgilendiren meseleler ele alınır. Mesela, Büyük Buhran dönemini konu alan bir romanda, büyük ihtimalle başarısız borsa hikayeleri yer alacaktır. Veyahut 70'li yıllarda geçen olayları anlatan bir romanda yazarın Petrol Krizinden bahsetmesi oldukça muhtemeldir. Bunun dışında her ülkenin yaşadığı kendine has konjonktürel durumlar da olabilir. 2000'li yılların başında Türkiye'de geçen olayları anlatan eden bir romanda, 2001 krizi ve kriz sonrası yaşanan durumlar ele alınabilir. Bunun dışında toplumun genelini etkilemeyen ekonomiyle ilgili teknik konulara, hukuki düzenlemelere veya sayısal verilere edebi eserlerde yoğunlukla rastlanmaz.

İkinci bir husus ise, romanlarda iktisadi olayların nasıl ortaya çıktığından ziyade, yoğunlukla insanların bireysel ve toplumsal hayatına olan etkileri ele alınmaktadır. Bu husus, romanların incelenmesinin yapacağı asıl katkıyı barındırmaktadır. Mesela, 1900'lü yılların başında, İstanbul'da işsizlik oranının %15 olduğunun bilinmesinin, insanlara tam olarak ne ifade ettiği belli değildir. *Bu bilgi, bugünün İstanbul'u ile veya aynı dönem Paris şehriyle kıyaslanırsa yeterince anlaşılır olur mu* sorusu hala zor bir sorudur. Oysa romanlarda, o dönemin işsizlik seviyesinin topluma olan etkisi, yoğunlukla detaylı bir şekilde tasvir edilir. Sırf bu yönüyle bile bakılınca, roman incelemesinin, ortodoks iktisat açısından alternatif kabul edilmese bile, en azından tamamlayıcı bir rol oynayabileceği kabul edilmelidir.

Son olarak SAE adlı roman hakkında bazı hususları aktarmak gerekmektedir. Roman dört bölümden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları sırasıyla; Büyük Ümitler, Küçük Hakikatler, Sabaha Doğru ve Her Mevsimin Bir Sonu Vardır şeklindedir. İktisadi çıkarım yapılabilecek kısımlar, daha çok birinci ve ikinci bölümde bulunmaktadır. Birinci bölümde, Osmanlı dönemi sosyo-ekonomik yaşantısı anlatılmaktadır. İkinci bölümde ise, Birinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye Cumhuriyeti sosyo-ekonomik yaşantısı anlatılmaktadır.

5.1 Birinci Bölüm Çıkarımları

“Saatler de böyledir. Sahiplerinin mizaçlarındaki ağırlığa, canı tezliğe, evlilik hayatlarına ve siyasî akidelerine göre yürüyüşlerini ister istemez değiştirirler. Bilhassa bizim gibi üst üste inkılaplar yapmış, türlü zümreleri ve nesilleri geride bırakarak, doludizgin ilerlemiş bir cemiyette bu sonuncusuna, yani az çok siyasî şekline rastlamak gayet tabiidir. Bu siyasî akideler ise çok defa şu veya bu sebeple gizlenen şeylerdir. Hiç kimse ortada o kadar kanun müeyyidesi varken elbette durduğu yerde, “Benim düşüncem şudur” diye bağırır. Yahut gizli bir yerde bağırır. İşte bu gizlenmelerin, mizaç ve inanç ayrılıklarının kendilerini bilhassa gösterdikleri yer saatlerimizdir... Sahibinin en mahrem dostu olan, bileğinde nabzının atışına arkadaşlık eden, göğsünün üstünde bütün heyecanlarını paylaşan, hulâsa onun hararetiyle ısınan ve onu uzvîyetinde benimseyen, yahut masasının üstünde, gün dediğimiz zaman bütününü onunla beraber bütün olup bittisiyle yaşayan saat, ister istemez sahibine temessül eder, onun gibi yaşamağa ve düşünmeğe alışır.” (Tanpınar, 2004, s. 15).

“Herkes bilir ki, eski hayatımız saat üzerine kurulmuştur. Hattâ sonraları Muvakkit Nuri Efendiden öğrendiğime göre Avrupa saatçiliğinin en büyük müşterisi daima Müslümanlar ve onlar içinde en dindarı olan memleketimiz halkı imiş. Günde beş vakit namaz, ramazanlarda iftar, sahur, her türlü ibadet saatle idi. Saat Allah'ı bulmanın en sağlam çaresi idi ve bu sıfatla eskilerin hayatını idare ederdi... Adım başında muvakkithaneler vardı. En acele işi olanlar bile onların penceresi önünde durarak cebinden servetlerine, yaşlarına, cüsselerine göre altın, gümüş, sadece savatlı, kordonlu, kordonsuz, kimi bir iğne yastığı, yahut kaplumbağa yavrusu kadar şişkin, kimi yassı ve küçük, saatlerini besmeleyle çıkarırlar, sayacağı zamanın kendileri ve çoluk çocukları için hayırlı olmasını dua ederek ayarlarlar, kurarlar, sonra kulaklarına götürerek sanki yakın ve uzak zaman için kendilerine verdikleri müjdeleri dinlerlerdi.” (Tanpınar, 2004, s. 24).

İktisat teorisinde, açıklaması en zor konulardan biri, fiyatların nasıl oluştuğudur. İdeal piyasa olan tam rekabet piyasasında, arz ve talebin birleştiği yerde denge fiyat oluşur. Herhangi bir mal satıldıktan sonra ikinci el eşya olarak kabul edilir. İkinci el piyasasında malların fiyatı, kullanım süresi ve yıpranma payına göre çok daha düşük olur. Fazla yıpranmışsa hurda olarak kabul edilir. Eğer geri dönüşüm özelliği de yoksa çöp durumuna düşer. Oysa romanda, tüketim eşyalarının, basit bir eşya olarak görülmediği aşıkardır. Kişisel eşyalar bir hüviyete haizdir. Her sene yenisinin alınıp eskisinin bir köşeye atıldığı geçici bir silüetten ibaret değillerdir. Ya da tüketim rekabeti içerisinde, birer üstünlük aracı olmaktan uzak, manevi değeri olan ve hayat sahipleri gibi kıymet gören özel varlıklardır. Eşyanın, sadece kullanım değerinin olmadığı, aynı zamanda bazı fikirlerin,

inanç ve kültürlerinin temsilcisi hükmünde olduğu dikkati çekmektedir. Hatta bazı dini vecibelerin yerine getirilmesi noktasında ehemmiyetine vurgu yapılmakta, böylece bir malın değerinin sadece emek ve fiziksel fayda olmadığı vurgulanmaktadır. Belki denilebilir ki, eşya kullandıkça değeri artan bir konumdur. “Antika eşya” tabiri günümüz ekonomisinde yerini kaybetmiştir; ancak o dönemler hala geçerlidir.

“...Amma, ne yapayım ki, radyo münasebetsiz bir icattır. Hiç olmazsa çalar saat bütün gün alabildiğine şarkı söylemez, cin yutmuş gibi dans havaları tepinmez, felâket yağmuru havadisleriyle üzerinize çullanmaz ve sizinki susturulduğu zaman behemehal komşularınki başlamaz. Bence radyo, ...insanoğullarına lüzumsuz meraklar aşılamaktan başka bir şeye yaramaz. Bazen düşünürüm, ne kadar garip mahlûklarız? Hepimiz ömrümüzün kısalığından şikâyet ederiz; fakat gün denen şeyi bir an evvel ve farkına varmadan harcamak için neler yapmayız? Ben bile bu yaşta işimle gücümle meşgul olacağım yerde radyo başına oturup saatlerce, bir kere bile gidip görmediğim, -tabî sinemalardaki havadis filmleri hariç- futbol maçlarının, boks güreşlerinin hikâyesini dinliyorum.” (Tanpınar, 2004, s. 28).

Kapitalist ekonomide, gelişmenin en önemli dinamiklerinden biri, günümüz tabiriyle inovasyondur. Schumpeter’den beri inovasyon, etkinliği artıran her türlü yenilik olarak tanımlanmaktadır (Schumpeter, 1934). Tabii bu yeniliğin, finansal bir getirisi mutlaka olmalıdır. Kamu kurumlarında veya özel şirketlerde kurulan AR-GE birimlerinin yegâne faaliyeti inovatif fikirler geliştirmektir. Günümüzde ülkelerin gelişmişlik seviyesi inovasyonla doğrudan ilişkilidir. Bununla birlikte tüm bu yeniliklerin, insanlığa sadece mutluluk getirmediği de zaman içerisinde tecrübe edilmiştir. Bu bağlamda insanlık tarihinde önemli bir inovasyon olan radyo, romanda eleştirilmektedir. Radyo eleştirisi öncelikle saatle karşılaştırarak yapılmaktadır. Saatin sahip olduğu basitlik ve sadelik, üstünlük sebebi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, radyo gibi önemli bir yeniliğin, kullanıldıkça negatif marjinal fayda ortaya çıkardığı üzerinde durulmaktadır. Pasajda yazılanlar, azalan marjinal fayda yasasına örnek teşkil eden ifadelerdir. Tüketicilerin radyo kullanımında nasıl irrasyonel davranışlar gösterdiği romanın başkahramanı açısından hem kendi hayatından hem başkalarının hayatından örneklerle sunulmaktadır.

“Abdüsselâm Bey, yirmi otuz odalı konağında bütün bir aşiretle yaşayan, çok zengin, insan canlısı bir adamdı. Evinin hususiyeti bir girenin yahut içinde bir kere doğmak gafletini gösterenin bir daha dışarıya çıkamamasıydı. Beyaz kolalı gömlekleri içinde daima kibar, zarif, bu eski İstanbul efendisi böylece farkında olmadan konağına imparatorluğun her köşesinden gelme, damat, gelin, birkaç yenge ve enişte, sayısız adette çocuk, belki bir o kadar da kaynana kaynata, ihtiyar hala, teyze, genç yeğen, sekiz on halayık yığılmıştı.” (Tanpınar, 2004, s. 38).

“Abdüsselâm Beyin konağı Meşrutiyet’in ilânına kadar bu şekilde devam etti. Bu konağın kalabalığı ve masrafı hakkında bir fikir verebilmek için semtin iki bakkal, bir şekerci ve bir kasabının hemen hemen bu konakla geçindiğini söylemek yeter. Aristidi Efendinin eczanesinin belli başlı hasilâtı da bu konaktandı. Hürriyetin ilânından sonra, ayrı ayrı planlarda bir benzeri olduğu imparatorluk gibi, konak da yavaş yavaş dağıldı...” (Tanpınar, 2004, s. 39).

Teknolojik gelişmeler, hanelerde bireysel yaşayabilme imkânı ortaya çıkarmıştır. Çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, mikro dalgı fırın gibi aletler bütün ev işlerinin bir kişi tarafından yapılabilmesini sağlamaktadır. Metropolde yaşayan bireyler, maddi imkanları nispetinde tüm ihtiyaçlarını hane dışından temin edebilmektedir. Bunun dışında, sosyalleşme ihtiyacı televizyon, internet gibi imkanlarla giderilebilmektedir. Ayrıca ulaşımın gelişmesi ve evlerin daha güvenli olması gibi faktörler yine bireysel yaşama kapasitesini genişletmiştir. Oysa bir asır öncesinde durumlar farklıdır. Osmanlı Devleti zamanında hane halklarının durumu romanda detaylı olarak anlatılmaktadır. Hanelerin büyüklüğü, barındırdığı nüfus, alışveriş usulleri gibi konular hakkında bazı bilgiler verilmektedir. Evde bir yardımcının olması sıradan bir durumdur. Orta gelir seviyesindeki evlerde bile sıklıkla rastlanır. Büyük konaklarda, kalabalık aileler şeklinde yaşamak bir zenginlik alametidir. Yani sosyal hayat içinde en kıymetli öge insandır. Bunun dışında, zengin insanlar da herkes gibi bakkaldan, kasaptan alışveriş yapmaktadır. Tüketimde, nicelik ve çeşitlilikten ziyade nitelik ön plandadır.

“Daha cenazeden dönerken kendimi on yedi yaşına rağmen işsiz güçsüz buldum. İki yıl evveline kadar zar zor idadî tahsilime devam etmiştim. Fakat bilhassa Seyit Lûtfullah’la dostluğum arttıktan sonra mektebin semtine bile uğramaz olmuştum. Şimdi kendimi ortada hissediyordum.” (Tanpınar, 2004, s. 59).

“Rahmetli Nuri Efendiden saat hakkında bir yığın malûmat edinmiştim. Fakat ciddi şekilde saatçiliğe yanaşmamıştım. Üstelik sakardım. Elimle gözüm beraber çalışmaktan uzaktı... İş olarak üstüme aldığım her şeyden çarçabuk sıkılıyordum.” (Tanpınar, 2004, s. 60).

“Modern hayat ölüm düşüncesinden uzaklaşmayı emreder! Hem ne oluyor kuzum, kendi hayatımızı mı yaşayacağız. Yoksa ölüleri mi bekleyeceğiz?” (Tanpınar, 2004, s. 58).

Makro iktisadi teoride, temelde dört konu vardır: Ekonomik büyüme, istihdam, fiyat istikrarı ve bu üç konuyla ilgili kamu politikaları. Fiyat istikrarı genelde istisnai bir durum olarak değerlendirilmekte ve çoğunlukla enflasyon ve deflasyon olguları ele alınmaktadır. İstihdam cephesinde ise tam istihdam istisnai bir durum olarak değerlendirilirken genelde işsizlik yaygındır ve analizlere konu olmaktadır. Yani her ikisi de negatif yönüyle ele alınır. Hem enflasyon hem de işsizlik kapitalist sistemde daimî sorunlardır. Aslında işsizlik şehir hayatına has bir durumdur. Kırsal bölgelerde, işsiz insan görülmez veya kimse işsiz kabul edilmez. Düzensiz de olsa herkes birtakım işler uğraşır ve en fakara insanın bile kalacak yeri vardır. Şehirleşmenin artmasıyla işsizlik bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle, zanaati olmayan insanlar için iş bulmak oldukça zor olmaktadır. Bu sebeple, şehir hayatını konu eden herhangi bir romanda, işsizlikten bahsedilmesi olağan bir durumdur. Romanın birçok yerinde işsizlik konusu farklı boyutlarıyla ele alınmaktadır.

Bunun dışında, yazar ayrıca ara ara yeni kapitalist düzene karşı ince eleştirilerde bulunmaktadır. Yeni oluşan seküler sistemde, ölüm yokmuşçasına bir hayat sürülmesini irdelemektedir. Teorik olarak da incelenince, ortodoks iktisatta, tüm teorilerin ölümsüz bir hayat üzerine bina edildiği görülmektedir. Sürekli bir ekonomik büyümenin hedeflenmesi, en büyük hedefin kâr ve fayda maksimizasyonu olması, sürekli bir dengeye ulaşma çabası ölümlü bir dünya için oldukça iddialı hedeflerdir.

5.2 İkinci Bölüm Çıkarımları

“Terhis olup da İstanbul’a döndüğüm zaman şehri, insanların değişmiş buldum. Her şey fakir, biçare ve alt üsttü. ...Sofadaki eski hasırın son parçası her adım da dağılmağa hazır, etrafı küf, rutubet kokusu ile dolduruyor, Mübarek daha tozlu, Kafkas çöllerinde hastalanmış bir çöl devesi gibi bitkin, kendi köşesinde hiçbir nizamı girmeyen bir zamanı sayıklıyordu” (Tanpınar, 2004, s. 79).

“Durmadan iş arıyordum. Fakat İstanbul’da benim gibi terhis edilmiş on binlerce genç adam vardı. Vapurlar her gün esirlikten dönen yüzlerce insan getiriyordu. Bir türlü iş bulamıyordum. İlk aylar, birikmiş maaşlarımın verdiği nisbî bir rahatlık içinde geçti. Bir uçuruma uzatılmış bir kalas üzerinde yürür gibi sade tehlike ve muvazeneden ibaret bir hayat yaşıyordum... Eski konak, debdebe, arabalar, atlar, hizmetçiler, her taraftan akan refah bu yeni evde şimdi hâtura bile değildi. Ne de eski kalabalık vardı.” (Tanpınar, 2004, s. 80).

“Savaşın kazanamı olmaz” şeklinde bir söz vardır. Çünkü savaş, bütün hayatı olumsuz etkileyen marjinal bir durumdur. Herhangi bir toplumun, sağlıklı işlemesi adına gerekli olan güven, emniyet, istikrar, genç nüfus gibi tüm faktörler savaş durumunda ortadan kaybolur. Bununla birlikte, insanlık tarihi boyunca her daim savaşlar olmuştur. Lakin 20. yüzyılda yaşanan iki dünya savaşı kadar yıkıcı, yorucu ve bütün dünyayı kuşatan savaşlar yaşanmamıştır. Bunun bir sebebi de önceki bölümlerde de değinilen teknolojik gelişmelerdir. Yazar, romanın ikinci bölümünde, Birinci Dünya Savaşı sonrası şehirde hâkim olan yorgunluk ve ümitsizlik halini eşyalar üzerinden tasvir etmektedir. Zaten yavaş seyreden ekonomik hayat, durma noktasına gelmiştir. Yüksek oranda bir işsizlik yaşandığı belirtilmektedir. Ayrıca halkın savaş sonrası yoksullaştığını ve tüketim seviyesinin önemli bir azalma gösterdiğini anlatmaktadır.

“Onun ve bilhassa Ferhat Beyin teşvikiyle Posta Telgraf Mektebi’ne girdim. Mekteplerin hemen hemen bomboş olduğu, neredeyse araya simsar koyarak, mükâfat vaat ederek öğrenci aradıkları bir zamanda, hiç olmazsa dışardan en mütevazısı gibi görünen bu mektebi acaba neden seçmiştiler? Hakikat şu ki, beni o kadar sevmelerine rağmen hakkımdaki düşünceleri değişmemişti. Mamafih Abdüsselâm Beye bunun için mühim başka sebepler de gösteriyordu. Tahsil kısa idi. Talebeye ufak bir geçim parası veriliyordu.” (Tanpınar, 2004, s. 81).

“Mektebi bitirdikten sonra evvelâ Posta Telgraf ’tan çıktım. Sonra Abdüsselâm Bey bir dostu vasıtasıyla bana Tünel İdaresi’nde bir iş buldu. O zamana göre iyi kazanıyordum. ...Evde her şey rahat, bol ve emniyetli idi. Fakat hür ve kendi başımıza değildik.” (Tanpınar, 2004, s. 83).

Kapitalizm öncesi Avrupa’da, feodal düzen içerisinde, iki sınıf insan mevcuttu: Lordlar ve serfler. Kapitalizmin ortaya çıkışı, burjuva sınıfının gelişmesiyle olmuştur. Burjuva sınıfı köken olarak serflerin

arasından sıyrılmış, girişimcilik ruhu taşıyan ve daha çok deniz aşırı ticaretle uğraşan gözü pek insanlardır. Zaten İngiltere’de yaşanan “çitleme” hadisesi de burjuva sınıfının parlaması sonucudur. Bu açıdan bakılınca, kapitalist ekonomide, başarının sırrı girişimcilik ruhunda gizlidir. Oysa romanda bahsedildiği üzere, Osmanlı’nın son döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk döneminde memur olmanın itibar gördüğü, girişimcilik ruhunun zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Eğitim seviyesi çok düşüktür ve eğitim alanlar da memurluğu hedeflemektedir. İş ararken özel sektörden hiç bahsedilmemektedir. Günümüzde de milyonlarca insanın memurluk sınavına girmesi Türkiye’nin bu yapısal sorununun devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca yazar, kanaatkâr bir tüketim toplumunun varlığından bahsetmektedir ve karakterlerin iş hayatı ile ilgili önemli bir hedefi yoktur. Bu da dikkat çekici bir detaydır.

“...Kendisine gelince memlekete döneli iki sene olduğu hâlde henüz ona doğru dürüst psikanaliz metodunu tatbik etmek fırsatını bile vermemişlerdi. Geldiğinden beri ilk defa hasta yüzü görüyordu. Bereket versin benim vaziyetim “vak’a” olarak mühimdi. Yani ben ona kâfi bir teselli olmuşum. Halbuki Avrupa, bilhassa Viyana ve hele Almanya hiç böyle değildi. Oralarda ihtisasa hürmet vardı ve psikanaliz gündelik ekmek gibi bir ihtiyaçtı...”

- Beni burada hiç sevmezler... diye tekrar söze başladı. O kadar eski metotla çalışıyorlar ki... Zaten yerim değil. Mecburî hizmet müddetimi geçiriyorum. Nasılsa sizi bana bıraktılar. Müdür evvelden vaat etmişti. Münasip bir vak’a çıkarsa... demişti.” (Tanpınar, 2004, s. 103).

“Doktor Ramiz’e göre -sonradan Almanya’da okuyanların çoğunda bu hâli gördüm -Beethoven’i hemen hemen bizim sokağın arkasında oturan bir adam gibi behemehal tanımağım lâzım geliyordu. Wagner’e gelince o mutlaka ikimizin de akrabasıydı. Çok defa Dokuzuncu Senfoni’nin korusu ile veya Tenhauser’in marşıyla biten konuşmalardan sonra doktorun ferdi hâtıraları başlardı...” (Tanpınar, 2004, s. 120).

Adam Smith’in Milletlerin Zenginliği (Smith, 2011) adlı eserinde, en çok üzerinde durduğu konulardan biri de ihtisas sahibi olmak ya da diğer tabirle uzmanlaşmadır. Meşhur iğne üretimi örneği üzerinden, ihtisas sahibi olmanın, etkinliği nasıl artırdığı ve zenginliğe giden yolun uzmanlaşmadan geçtiğini belirtmektedir. Romanda, Türkiye’de ihtisaslaşmanın öneminin anlaşılmadığını ve ihtisas sahibi kişileri, uygun işlerde çalıştırma konusunda bilinç eksikliği olduğu vurgulanmaktadır. Ek olarak yazar etkin olmayan ve modası geçmiş metotların uygulandığını tıp dünyası üzerinden örneklemektedir. Kaldı ki tıp bilimi, Türkiye’nin nispeten ileri olduğu bir alandır. Ayrıca, Avrupa devletlerinin bu konudaki üstünlüklerinden bahsetmektedir. Son olarak Avrupa’ya gidip gelmiş Türkler açısından, Avrupalı insanların başarılarının, nasıl gıpta damarını uyandırdığını ve hoşuna gitmeyen bir Avrupa hayranlığının, nasıl tezahür ettiğini anlatmaktadır.

“Kahveye her cins ve meşrepten insan geliyordu. Zengin mirasyedi, müflis veya tutunmuş tüccar, şöhretsiz şair, gazeteci, ressam, yüksek memur, satranç ve dama ustaları, eski pehlivanlar, bir iki Darülfünun hocası bir yığın talebe, aktörler, musikişinaslar, hulâsa her meslekten adam... Küçük gruplara ayrılmış olmalarına rağmen hemen hepsi yine beraber yaşar gibiydiler... Bu kahvede neler konuşulmazdı? Tarih, Bergson felsefesi, Aristo mantığı, Yunan şiiri, psikanaliz, isprizma, alelâde dedikodu, çıplak hikâye, korkunç veya meraklı macera, günlük siyasî hâdise, birbiriyle sarmaş dolaş, biri öbürünü yarıda bırakarak, çok yüklü, beraberinde her rast geldiğini taşıyan bir bahar seli gibi kabarık bu konuşmada beyhude ve şaşkırtıcı, akar giderdi. Tabii hiçbirinden tam bahsedilmezdi. Hepsi çok uzun bir uykudan, bir çeşit ölümden sonra hatırlanır gibi bu kahveye gelirdi. Büyük İskender veya Annibal, Kant’ın İmperataifleri, bu sayıklamağa benzer konuşmada sadece günlük hayatı uyuşturmak için icat edilmiş şeylerdi. Zaten en sıhhatli vak’a bile söyleniş tarzı için anlatılırdı. Birbirlerini o kadar fazla dinlemişlerdi ki, hepsi anlatılanı aşağı yukarı evvelden bilirdi.” (Tanpınar, 2004, s. 130).

Sosyal hayat anlatılırken, farklı meslek gruplarından insanların, iç içe yaşadığı bir toplum gözlemlenmektedir. Toplumda, sınıfsal bir ayrım olmadığı, sade bir sosyal hayatın olduğu ve insanların bu rutin hayattan memnun olduklarına değinilmektedir. Bilimsel konuların daha çok sohbet amaçlı konuşulduğu, iş hayatından ayrı tutulduğu ve aslında çok fazla ciddiye alınmadığı yazar tarafından uzun uzun anlatılmaktadır. İçerikten ziyade üsluba önem verilen değişime kapalı bir toplum yapısından bahsedilmektedir.

6. SONUÇ

Bu çalışmada, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın SAE adlı eseri iktisadi bir gözle incelenmiştir. Eserde bahsedilen iktisadi meseleler olduğu gibi alıntılanmış ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Burada önemli olan yazarın bu

konuları anlatırken salt iktisadi bir bakışla değil hayatın içerisinde bir bölüm olarak ele almış olmasıdır. Dolayısıyla kullandığı jargon da günlük hayat jargonudur. Zaten iktisatçının görevi burada başlamaktadır. Anlatılan hikâyeyi iktisadi bir dile çevirmek ve yorumlamaktır. Diğer taraftan yazarın bütün önemli olaylara değinmemiş olabileceği ihtimali bulunmaktadır. Bu noktada kaynağı kullanan araştırmacının o döneme ait olaylara vakıf olma derecesi yorumunun gücünü artıracaktır. Yazarın kendisini yani fikirlerini, yaşam tarzını, aidiyetini, soyunu ve gayelerini bilmek yine anlatılanları yorumlamak açısından mühim bir incelik ve derinlik sağlayacaktır. Bir edebi eseri başka disiplinler açısından ele alıp değerlendirmek hususunda bu çalışma yeterli bir çalışma asla değildir. Zaten çalışmanın böyle bir iddiası bulunmamaktadır. Bu çalışma, savunulan ve tavsiye edilen bir metodoloji açısından bir giriş çalışması veya ileride ortaya çıkacak kapsamlı araştırmalar açısından bir referans çalışma olarak kabul edilebilir.

Edebi eserlerin iktisadi analizler için kaynak olarak kullanılmasının bazı eleştirileri de beraberinde getireceği muhakkaktır. Subjektif olduğu, bazı kısımların kurgudan ibaret olduğu, yazarın siyasi görüşlerine göre olayların renk alması tarzındaki eleştiriler kaçınılmaz olarak öne sürülecektir. Fakat tam da bu noktadan hareketle, bu metnin yazarlarının şu savunusunu ortaya koymak gerekir: İnsan, şuur sahibi bir sosyal varlık olarak mahiyeti itibarıyla olayları ve fikirleri değerlendirirken objektif olması mümkün olmayan bir varlıktır. Her insanın inandığı değerleri, önem verdiği fikirleri ve benimsediği bir yaşam tarzı vardır. İnsan, bilimle uğraşırken bu kişiliğinden tamamen soyutlanamaz. Yani zihnini hislerinden ayrı olarak çalıştıramaz. Ayrıca olayları manipüle etme veya spekülatif fikir beyan etme hususunda istatistikler veya matematik formülleri de oldukça başarılı olabilir. Yani fizik kanunları üzerinden değerlendirme yapmak, bu değerlendirmenin objektif olduğunu göstermez. Burada asıl önemli olan nokta, muhatabı ikna etmektir.

Ortodoks veya ana akım iktisat, matematiksel formülleri ve fizik kanunlarını iktisada aşlamış olsa da Heteredoks iktisat alanında tarih, sosyoloji, psikoloji gibi farklı alanlardan faydalanılmıştır. İktisat biliminin farklı disiplinlerden faydalanması noktasında birçok hipotez öne sürülebilir. İktisat edebiyat ilişkisinin tercih edilmesinde “edebi eserlerin (özellikle romanların) sosyal bilimler açısından önemli bir kaynak olduğu (veya olabileceği)” bu çalışmanın temel hipotezidir. Edebi bir eserin, hususen bir romanın, bir insan veya toplumun hayatından bir kesit olması özelliği taşıması, bu esere sosyal bilimler açısından bir kaynak hüviyetini kazandırmaktadır. Çünkü romanda anlatılan hayatın iktisadi, siyasi olaylara ve bunların psikolojik, sosyolojik etkilerine değinmesi kaçınılmazdır. Zaten hayat bu tarz olayların sebep ve sonuçları üzerine kurulur ve devam eder. Dolayısıyla bir roman tarihçi gözüyle okunursa tarihe dair birçok ipucu elde edilebilir. Aynı roman bir sosyolog gözüyle okunursa toplumun gelişimini anlamada önemli tespitler yapılabilir. Benzer şekilde iktisatçı gözüyle roman incelenirse o döneme ait ekonomik gelişmeler ve bu gelişmelerin olumlu veya olumsuz sonuçları değişik açılardan değerlendirilebilir.

Etik Beyan: Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer aldığını beyan ederiz. Aksi bir durumun tespiti halinde Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %50, 2. Yazarın katkı oranı ise %50'dir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

KAYNAKÇA

Aydın, D. G. (2018). Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Weber'in İz sürümü: Rasyonel ve İrrasyonel Değerler. *Bilgi-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 94, 29-50.

Aydın, H. İ., & İşler, İ. (2016). Bir "Garip" Orhan Veli Kanık: Şiirleri Bağlamında İktisat-Edebiyat İlişkisi. *Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu*, 1, s. 335-344. Bartın: Bartın Üniversitesi.

Bilir, H. (2020). Sosyolojik Bir Kategori Olarak Heterodoks İktisat. *Journal of Economics & Administrative Sciences / Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14 (2), 263-276.

De Vroey, M. (2016). *Keynes'ten Lucas ve Ötesine Makro İktisat Tarihi* (11 b.). (E. N. Sinirlioğlu, Çev.) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Frank, P. (2017). *Bilim Felsefesi - Bilim ile Felsefe Arasındaki Bağ*. (D. Kadioğlu, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Horodecka, A. (2015). The Changing Face of Economics? Ethical Issues in Contemporary Economic Schools as a Consequence of Changes in the Concept of Human Nature. *Annales Etyka w Życiu Gospodarczym*, 18(4), 55-71.

- Kaya, A. Y., & Özgür, M. E. (2014). Şövalyelerden Halk Düşmanlarına İrrasyonel Kahramanlar. D. G. Aydın, & Ç. Akdere (Dü) içinde, *Edebiyattaki İktisat* (s. 283-312). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuhn, T. (2019). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. (N. Kuyuş, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Leijonhufvud, A., Hagemann, H., & Hamadou, O. (1994). *Hicks, Keynes, and Marshall*. Abingdon: Routledge.
- Levent, A. (2020). Kurumsal Politik İktisat Perspektifinden Teknoloji ve Kapitalizm. *Human & Society / İnsan ve Toplum*, 1-29.
- Murteza, G. (2019). *Ahlak, İktisat ve Bilim Adam Smith Felsefesine Giriş*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Odunkıran, C. (2017). Ahmet Hamdi Tanpınar Metinlerinin İdeolojik Arka Planı: Mâhur Beste'nin Parabasis İşlevi. *Monograf*.
- Özel, M. (2018). *Roman Diliyle İktisat*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Öztekin, A. (2019). Rethinking the Prisoner's Dilemma Game within the Framework of the Prebisch-Singer Hypothesis. *Journal of Management & Economics Research*, 17, 163-178.
- Ruben, E. (2017). İktisat Eğitiminde Farklı Yaklaşımlar: Türkiye Ekonomisi Derslerinde Edebiyattan Yararlanmak. H. M. Murat Koyuncu (Dü.) içinde, *Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarfati, M., & Atamtürk, B. (2015). *İktisat Sadece İktisat Değildir Bilimler ve İktisat*. Ankara: Efil Yayıncılık.
- Schumpeter, J. A. (1934). *The Theory of Economic Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Şenel, A. (2013). Bilimsel Bilgi Hangi "Gerçeklik", Hangi "Gerçek" Anlayışına Dayanılarak Edinilir? A. Şenel içinde, *50 Soruda Bilim ve Bilimsel Yöntem* (Cilt 1, s. 21-27). İstanbul: 7 Renk Basım Yayın ve Filmcilik.
- Smith, A. (2011). *Milletlerin Zenginliği, çeviren: Haldun Derin*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Stretton, H. (2015). *Economics: A New Introduction*. London: Pluto Press.
- Tanpınar, A. H. (2004). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. içinde İstanbul: Dergah Yayınları.

